



Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	10A
'Aho	Mōnite 24 Sune 2019

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua
Ha'apai

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tuku'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmate Afī, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Toutai

Sēmisi Tauelangī Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisitā Ngoue

Losaline Ma'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1

Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2

Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaa

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongō Niua

Vātau Hui



**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 10A/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

*‘Aho : Monite 24 Sune , 2019
Taimi : 10.00 pongipongi.*

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	Lipooti Fika 01/2019 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakapa’anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa’anga ‘a e Pule’anga (fekau’aki mo e ‘Esitimetu ‘o e Ta’u Fakapa’anga 2019/2020)
Fika 05	:	Fakamatala Pa’anga ‘a e Pule’anga Tonga ki he ta’u ‘oku ngata ki he ‘aho 30 ‘o Sune 2018
Fika 06	:	KŌMITI KAKATO:
		<p>6.1 Lao Ke Fakahu Atu ‘A e Pa’anga Ki he Ngaahi Ngaue ‘a e Pule’anga 2019/2020 – Lao Fika 21/2019</p> <ul style="list-style-type: none"> • Polokalama Patiseti ‘A e Pule’anga ki he Ta’u Fakapa’anga Ngata ki he ‘aho 30 Sune, 2020 • Fakamatala Patiseti 2019/2020 • Palani Ngaue ‘a e Ngaahi Potungaue Fakapule’anga 2019/20 – 2021/22 • Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2019/2020
Fika 07	:	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 08	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	7
Lotu	7
Ui ‘a e Fale	7
Poaki.....	8
Me’a Sea Le’ole’o.....	8
Fakamālō’ia e va’inga na’e fakahoko timi Mate Ma’a Tonga.....	8
Tokanga Palēmia kuo pau fakapaasi Fale Alea kimu’a ‘aho 1 Siulai.....	9
Līpooti Fika 1/2019 Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakapa’anga mo e Ngaahi Fakamole Fakapa’anga Pule’anga	10
Fokotu’u tukuhifo Lipooti Kōmiti Pa’anga ke alea’i he Kōmiti Kakato	11
Lipooti ‘a e Kōmiti Pa’anga fekau’aki mo e Patiseti 2019/20	12
Lipooti Sea Kōmiti Pa’anga ki he Fale Alea he’enu lipooti.....	13
Fakama’ala’ala he Pa’anga Hū Mai he ta’u fakapa’anga 18/19.....	13
‘Ikai poupu’i Kōmiti Pa’anga ngaahi tukuhau fo’ou Pule’anga kau ai me’alele & lolo	14
Fakamahino fatongia tefito Kōmiti Pa’anga ko hono vakai’i pē Patiseti Pule’anga	14
Fakakaukau Kōmiti fekau’aki mo e fokotu’u 1.5 miliona fakalahi Patiseti Fale Alea	14
Fokotu’u 2 kilu fakaivia polokalama <i>e-Parliament</i> e Fale Alea	15
Taukave ‘i ai pē ‘a e pa’anga ki he fokotu’u ki ha silini fakavāhenga kau Nōpele.....	15
Fokotu’u \$6 kilu fakaivia ‘aki Potungāue Polisi ngāue ki he faito’o konatapu	16
Fokotu’u ke fakakaukau hano tokonia Sia’atoutai he tafa’aki ako fakalaumālie	16
Fokotu’u 5 kilu ke fakaivia ‘aki tafa’aki ngoue fakakomēsiale	17
Fokotu’u to’o 1 miliona he Patiseti ki he fakamatamata lelei fakalelei’aki ngaahi fokotu’u 17	
Fokotu’u fakaivia’aki ‘Ofisi ‘Atita 1 miliona ki he ngaahi ngāue faka’atita fiema’u mavahe Fale Alea.....	18
Fe’unga ngaahi fokotu’u mei he Kōmiti Pa’anga mo e 3.2 miliona.....	18
Fakahā Palēmia ‘oku faikehekehe pē fatongia kau Nōpele mei kau Fakafofonga.....	19
Taukave ngāue tatau pē kau Nōpele mo e kau Fakafofonga ki he kakai e fonua.....	20
Tui Palēmia ko e kau Fakafofongá Kakai ko e kau langa fonua kau Nōpele ko e kau pukepuke fonua.....	20
Tui Palēmia ‘ikai ha vāhenga fili pau ‘a e kau Nōpele fakahoa ki he kau Fakafofonga	21
Taukave ko e kau Nōpele ‘oku nau tauhi e kakai ‘oku nau fili mai kau Fakafofongá Kakai 22	

Taukave ko e Fale Alea ko e Fale pē ‘e taha.....	22
Taukave Palēmia ko e silini tokoni vāhenga ki he langa fonua kae ‘ikai ki he pukepuke fonua	22
Taukave ko e silini e Fale Alea ke ‘inasi kotoa ai kau Mēmipa kau ai e Nōpele.....	23
Kole ha faingamalie tatau ke ‘inasi ai kau Nōpele tatau pē mo e kau Fakafofonga.....	23
Fakahā Palēmia ‘e palopalema ka ‘oange silini ki he ni’ihi kau Nōpele.....	25
Tali Pule’anga ki he hoha’a fekau’aki mo e tukuhau he tapaka tonga, fo’i moa & me’alele	29
Taha ‘uhinga fakatokolahi kau polisi ke tokoni ke leini ua fefononga’aki Hala Vaha’akolo	30
Fakamālō’ia & hounga’ia fokotu’u Kōmiti Pa’anga fakalahi ‘esitimeti Polisi kae tu’uma’u pē	30
Tui Minisita Polisi hanga he Konisitūtone fakafaikehekehe’i kau Nōpele mei he kau Fakafofonga	30
Fokotu’u ka lotu kau Nōpele ke fili nautolu he kakaí malava fakatonuhia’i nau kole sēniti fakavāhenga	31
Na’ina’i Tu’ilakepa ka fili kakai kau Nōpele ‘ikai ‘ilo pē ko hai fili he kau Fakafofongá kakai.....	31
Poupou ke fakaivia Potungāue Ako.....	34
Tali Pule’anga ki he fakatangi ke fakaivia ‘Apiako Sia’atoutai	35
Fokotu’u ke tali Fale Alea fokotu’u ki he sēniti vāhenga kau Nōpele kae ngāue’aki pē Vouti Fale Alea.....	35
Taukave ko e ‘i Fale Alea kau Nōpele ke ngāue ma’a e kakai.....	38
Tui ‘oku ‘ikai ha makatu’unga lelei ke ‘oange sēniti fakavahenga kau Nōpele.....	39
Fakama’ala’ala Lord Tu’ivakano ‘uhinga pa’anga vāhenga fili ko e fiema’u vivili kakai ...	40
Fakatonutonu ko e ‘i Fale Alea kau Fakafofongá mo e kau Nōpele ko e fakafofongá’i kakai fonua	40
Fokotu’u ka fie fakafofongá’i kau Nōpele e kakai pea nau Fakafofongá kakai.....	40
Fehu’ia ka foaki sēniti fakavahenga kau Nōpele ko hai ‘oku nau taliui ki ai.....	41
Taukave Lord Tu’ilakepa ko ‘enau ngāue kau Nōpele he Fale Alea ma’a e kakai	42
Kole Lord Tu’ilakepa ko e vahevahe tatau ‘oku faka’amu mai kau Nōpele	43
Hoha’a Palēmia koe’uhi ko e fokotu’u taki 1 kilu ‘a e kau Nōpele toko 9	43
Fakatonutonu ko e 1 kilu kau Nōpele ko e sēniti fakavahenga ki he vāhenga	44
Fakatonutonu Lord Nuku ko e kau Nōpele nau tauhi e kakai	45
Fakahā ko e vahe’i silini e pa’anga kuo pau ke ‘i ai hono fokotu’utu’u pau.....	47

Taukave ‘i ai founa ngāue Fale Alea ki he pa’anga vāhenga fili kau ai hono ‘atita’i	48
Fokotu’u fakataha kau Nōpele mo e kau Fakafofongá Kakai fo’i vāhenga pē 1 ‘i he \$2 kiliu	48
Taukave Lord Tu’ilakepa ‘oku fie kau kau Nōpele he langa fonua	49
Taukave ko e tu’utu’uni/founa ngāue Fale Alea ‘e tataki ’aki pa’anga vāhenga kau Nōpele	51
Kole ha makatu’unga fakalao fekau’aki mo e vahevahe silini vāhenga fili	51
Taukave ‘ikai fakafongá’i kau Nōpele ‘a e kakai	52
Fakatonutonu Lord Nuku ko ‘enau ‘i Fale Alea ke fakafongá’i e kakai	52
Fakahala’i ‘oku ‘i Fale Alea kau Nōpele ke fakafongá’i e kakai	52
Taukave ko e fili mai e kau Nōpele ki Fale Alea ‘e he kakai	53
Taukave malava Nōpele ke fakapalanisi ngāue ki he pa’anga vāhenga fili	54
‘Ikai poupu Minisita Polisi ki he fokotu’u pa’anga vāhenga kau Nōpele	54
Taukave fakafaikehekehe’i kau Nōpele mo e kau Fakafofongá he Kupu 63 & 65 Konisitūtone	55
Fakama’ala’ala ‘alu pē pa’anga vāhenga fakataha ki he fo’i vāhenga pē taha pea fai ai pē fengaue’aki	55
Taukave Kupu 59 Konisitūtone, ko e Fale Alea ‘oku mēmipa ai e Kakai mo e kau Nōpele	56
Taukave ‘oku Fale Alea pē ‘e taha kae tēpile kehekehe ‘e tolu ai	56
Fokotu’u fakafoki kotoa silini vāhenga ki he MIA he ‘oku kemipeini ‘aki ia kau Fakafofonga	57
Taukave ka faihala ha taha he pa’anga vāhenga, tuku ki he ‘Atita mo Fakamaau’anga	57
Tokanga fu’u fiema’u ‘aupito ngaahi vāhenga pa’anga tokoni vāhenga fili hangē ko ‘Eua	58
Tokanga na’a hala loto’api Fale Alea he fatongia e Pule’anga	58
Tokanga ki ha feke’ike’i kakai he ‘ai ke tufa ua e Fakafofongá mo e Nōpele \$ vāhenga fili	61
Fokotu’u ke mālōlō e Fale ‘apongipongi	64
Kelesi	64
Fakamā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea	65

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Mōnite, 24 Sune 2019

Taimi: 1000-1005 pongipongi

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Fale Alea. (Lord Tu’ilakepa)

‘Eiki Sea Le’ole’o: Minisitā Ako, laumālie kae fai ‘etau fāili.

Lotu

‘Eiki Minisitā Ako: Hou’eiki mou me’a pē ‘i ‘olunga ke tau hiva, 570 ‘o e Himi.

(Na’e kau kātoa ‘a e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga ki hono hiva ‘i ‘a e himi kamata ‘o e lotu ki he pongipongi ni...)

<005>

Taimi: 1005-1010

(Na’e kei hoko atu pē heni ‘a e lotu)

<006>

Taimi: 1010-1015

‘Eiki Sea Le’ole’o : Mālō atu ki he ‘Eiki Minisitā Akó koe’uhi ko e kamata’anga ‘etau fakataha he pongipongi fakakoloa ko ení, ‘aki e lotu mo e Folofola, ta’imālie ai e Fale ‘eiki ni. Kalake, fai mai ‘etau taliuí ka tau toki hoko atu.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile : Tapu mo e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Aleá, tapu mo e ‘Eiki Palēmiá mo e Hou’eiki Minisitā e Kapinetí, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga e Hou’eiki Nōpelé, kae ‘uma’ā e Hou’eiki Fakafofonga e Kakaí, kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ni ki he pongipongi ni, ko e ‘aho Mōnite 24 ‘o Sune, 2019.

(Na’e lele heni ‘a e taliui ‘a e Fale)

<008>

Taimi: 1015-1020

Kalake Tepile: ... hoko atu e ui e Fale. ‘Eiki Sea, kole ké u to e fakaongo mu’a. ‘Eiki Tokoni Pālēmia, ‘Eiki Minisita Mo’ui, ‘Eiki Minisita Fefakatau’aki, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Fusitu’a. Sea, ko e ngata’anga ē ‘o e talui.

Poaki

Ko e pōaki, ko e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, pōaki mai, ‘Eiki Minisita Laó, ‘Eiki Minisita ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, pea kau ki he pōaki pea mo ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana pea mo Siaso ‘Ofa-ki-Vahafolau Sovaleni. Ko e toenga ē Hou’eiki ‘oku ‘ikai ke tali mai honau ui, ‘oku ‘i ai ē tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea.

Me’a Sea Le’ole’o

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō Kalake. Tapu ki he ‘Otua Mafimafi hotau lotolotonga. Fakatapu atu ki he Tu’i totonu ‘o Tonga, Tupou VI. Tapu atu ki he Ta’ahine Kuini, Nanasipau’u Tuku’aho. Tapu atu kia Pilinisi Ata, kae ‘ūmā’ā ē Fale ‘o Ha’a Moheofo. Fakatapu atu ki he ‘Eiki Pālēmiá kae’ūmā’ā ē Hou’eiki Kāpinetí. Fakatapu atu ki he Hou’eiki Nōpele ‘o e Fonua. Fakatapu atu ki he kau Fakafonga ē Kakaí. Fakatapu atu ki he kau ngāue. Fakatapu atu ki he kakai kōtoa ē fonua he ngaluopé ‘oku nau me’a mai he pongipongi ni, ko e kamata’anga ia ‘o e uike faka’osi ‘o e māhina ko eni ‘o Suné.

Tau fakafēta’i kōtoa pē Hou’eiki ko e ‘uhí ‘oku mou laumālie, lelei ē ‘Eiki Pālēmiá kae’ūmā’ā e Hou’eiki Kāpinetí mo kimoutolu kōtoa kau Mēmipá. Tau pata he lā kuo tu’u ‘i he fongofonga ola ē me’a kōtoa pē hotau fonua. Hā ē Mafimafi ē ‘Eiki hotau fonua, kau ia he kongā ‘etau faka-fēta’i, ko e ‘uhí kau ia he lotu lelei na’e fai ‘e he Minisita Akó.

Ko e ‘uhí ‘oku lolotonga tōfanga ē fonua ‘i he puha ē Fuakavá ‘i he Siasi Uēsilianā Tau’atāina ‘o Tongá pea ‘oku lau kōloa, lau mōnū ai ‘a e fonua. Talu pē mei he Siasi Tonga Kōnisitūtone, Tonga Hou’eiki, Tonga Tau’atāina, a’u mai eni ki he Siasi Uēsilianá pea ‘oku tau mōnū’ia ko e ‘uhí ko e vāa’i taimi eni ‘oku kau ia he ‘ikai ke ngata he ngaahi me’a faka-laumālie kā ‘oku langa ai ‘a e tu’unga faka’ekonōmika ē fonua ‘i he ngaahi Konifelenisi lalahi ko eni ‘a e ngaahi siasi.

Fakamālō’ia e va’inga na’e fakahoko timi Mate Ma’a Tonga

Kuó u tui pē Hou’eiki ‘oku mou me’a hifo pē ki he ‘etau ‘Asenitá, ‘i ai hā taha ‘oku ‘i ai hā me’a ‘e toki tōkanga ki ai, pea me’a mai. Ko e ‘etau ‘āsēnitá pē ena ‘i mu’a ‘ia moutolú, kā ‘oku ou puke ‘a e ki’i faingamālie ko eni ké u fakamālō ki he tamaiki va’inga ‘o e Mate ma’a Tongá. Va’inga lelei, va’inga mālie, va’inga mālohi, pē ko e hā ē ola na’a tau a’u ki aí, kā ‘oku ou tui na’e fiefia pē mo poupu ‘a e kakai ‘i he tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e va’inga Mate ma’a Tongá.

Fakamālō foki ki he Pule’angá ko e ‘uhí ko e fakatangi na’e fai ‘e he vahe motú tu’unga ‘i he *sky* na’e ‘ikai ke māhino ‘e lava ‘o fakamāfola mai he ‘akapulú, kā na’e ongo atu ki he Kāpinetí ‘a e fiema’u vivili, tautautefito ki Ha’apai, Vava’u, Niua, mahalo pē mo ha kongā ‘i ‘Eua. Pea na’e lave kōtoa ‘a e kakai ‘o e fonua ‘i he tokoni na’e fai ‘e he tafa’aki ‘a e Pule’angá koe’uhí ke fakakāto e fatongia ko iá ‘o lava ai ‘a e sio taú, pē ko e me’a tau ‘a e kakai ‘o e fonua ‘i he ‘aho Tokonakí.

Ko e me’a pē ia ‘oku ou manatu’i he taimí ni, kā ‘oku ‘i ai hā taha ‘oku ‘i ai ha’ane me’a ‘oku to e manatu’i pē ki ha ki’i me’a té tau mālava hāngē

<000>

Taimi: 1020-1025

'Eiki Sea Le'ole'o: Nau lave ki aí, pea ke tokoni mai. Pea kapau 'oku 'i ai ha me'a kehe fakamolemole tau Tohi Tu'utu'uní 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha me'a kehe ko 'etau nofo pē 'i he'etau Patisetí. Ko e 'aho ni foki he 'ikai ke tau *half day* tukukehe kapau 'oku 'i ai ha ni'ihi ne 'i ai ha me'a 'e kau ki ai he 'aho ni pea fakahoko mai he'etau feme'a'akí. Ka ko e 'asenita eni 'o e konifelenisí 'oku ou ma'u kakato pē ia. 'A ia ko e Mōnite 'oku 'ikai ke fai ha me'a ia he 'aho Mōnite. Meimei ko e talitali pē ia 'o e kau folau pea mo e pō lotu 'a efiafi.

Hou'eiki, kapau 'oku 'ikai ke ke me'a he Sāpaté ki ha ma'u'anga kelesi. Me'a ā ki he pō lotú ko u tui 'e 'aonga e hiva haleluā 'a e ngaahi siasi mo tau fakafeta'i ai 'a efiafi. Ko 'apongipongi pē 'e ki'i mo'umo'ua 'apongipongi koe'uhi 'oku kamata e konifelenisi kakatō 'apongipongi mo e ngaahi fakataha'anga 'apongipongi 'a ia ko e 'aho Tūsité ia. Kimu'a pea tau liliu 'o Kōmiti Kakatō, koe'uhí ko e 'Eiki Palēmia 'oku faka'ilonga mai 'ene maamá. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Tokanga Palēmia kuo pau fakapaasi Fale Alea kimu'a 'aho 1 Siulai

'Eiki Palēmia: Fakatapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu atu ki he toenga e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea 'o Tonga kae 'atā mu'a ke fai atu e ki'i fakahoha'a nounou ko eni. Sea hangē ko ia 'oku ke mea'i pea 'oku mea'i 'e he Hou'eiki, ko e uike faka'osi eni 'o 'etau tālanga'i e Patiseti ko ia 'a e Pule'angá. 'A ia ko e 'aho Monite eni. Faka'amu pē au ia ke fai mai mu'a mei taumu'a na ha fakaongo mai pē ko e hā e fakakaukau 'a e Feitu'u na Sea. Koe'uhí na'e 'i he teuteu ko ia ke tau mātuku he uike kuo 'osí, ko e me'a ko ia 'oku ongo mai mei he ni'ihi 'o e kau Mēmipa kuo kakato e ngaahi me'a ko ia na'a tau tokanga ki aí. Neongo na'e te'eki ke tau 'alu ki he fakaiikií ka ko e ngaahi me'a lalahi ko ē 'o e Patisetí mo e *Budget Statement* na'e 'osi fai pē talanoa ki ai. Ka ko ia 'oku ou faka'amu pē au ke me'a mai e Feitu'u na ko e hā ho'o fakakaukau ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e Feitu'u na fekau'aki mo e me'a ko eni. Ko e 'aho ni pea ko e 'aho 'apongipongi mahalo te tau kongá 'aho pē. Pea ko e toenga atu e 'ū 'aho ko ē 'o a'u ki he'etau tāpuní ko e Feitu'u na pē 'oku tuku atu ki ai ko e hā e me'a 'oku fakakaukau ki ai e Feitu'u na ke tofa mai 'a e, ko e hā e hala fononga te tau ki'i fou atu ai he ki'i taimi nounou ko eni ke kakato hotau fatongia, 'a e patiseti 'o e ta'u fakapa'anga ko eni ki he 2019/2020.

Ko e kole pē ia 'a e motu'a ni, kiate au kuo 'osi maau mālie 'etau alea he patiseti, tukukehe kapau 'oku to e 'i ai ha taha ia 'oku 'i ai ha'ane to e fu'u me'a mahu'inga fēfē ke 'o hake ke fai ha'atau lau ki ai. Ka ko u fakamanatu atu pē au 'Eiki Sea ko e taimí 'oku ongoonga'a e taimí pea 'oku 'ikai ke tau to e laka atu he 'aho ni, uike ni ko e 'uhingá 'oku tau 'osi 'a e Pule'angá ko eni, 'a e Patiseti e ta'u ní 'i he ngata'anga ko ia 'o Suné. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'Eiki Palēmia. Hou'eiki hangē ko e me'a kuo mou mea'i e me'a ko eni 'oku me'a ki ai e 'Eiki Palēmia na'e me'a mai'aki pē 'e he Minisitā *MEIDECC* he uike kuo'osí. Fakatatau mo 'etau Tu'utu'uní pea mo e Konisitūtoné. Kuo pau pē ke 'osi 'a e Patisetí ia kimu'a he 'aho 30. 'A ia ko e 'aho 27 ko e 'aho Tu'apulelulu ia kapau te mou me'a hifo ki ho'omou *calendar*. 'A ia ko e 'aho Tu'apulelulu, 28 ko e Falaite, 29 ko e Tokonaki, pea toki 30 ki he Sapate. Ko u tui au Hou'eiki ko e me'a ko eni 'oku me'a ki ai e 'Eiki Palēmia ia kuo 'osi mahino 'aupito 'aupito e me'a ko iá. Mahalo pē 'Eiki Sea e Kōmiti Kakatō ko e fakamā'opo'opo pē 'a e ngaahi malanga. Kapau 'oku to e 'i ai ha me'a fo'ou, fakatokanga'i ange pē, kapau 'oku 'i ai ha me'a

fo'ou, pea 'oku tonu ke tuku ange ha faingamālie. Pea kapau pē ko e me'a tatau pē ko u tui 'Eiki Sea Kōmiti Kakato 'oku tonu ke tau hoko atu ā tautolu ki he fakavoutí. 'Eiki Palēmia ko e fakavoutí ia, vave 'aupito 'aupito. Mahalo 'oku 'i ai pē ngaahi vouti pē ke fakatokanga'i. Pea mo e tahá ko e līpooti ko eni 'a e Kōmiti Pa'angá, fakamolemole Hou'eiki, 'oku 'omai mo e līpooti ko iá

<001>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Tokoni Sea: ... fekau'aki pea mo 'etau 'Esitimeti pē. Ko e līpooti ko eni te u fakamanatu pē kia moutolu 'oku 'ikai ke nau fokotu'u palani, 'oku 'ikai ke 'i ai hanau vīsonē 'ikai ke 'i ai ha, ko 'enau vakai'i pē 'a e pa'anga pē ko ē 'a e fonuá 'a e, ko moutolu pē Pule'anga fokotu'u palani mo fokotu'u vīsoné ka ko tautolu ko e fakahoko pē honau ngaahi fatongiá ke to e fakasi'isi'i pea to e fakanounou ange e ngāué fakatatau mo e kole kimu'a ka ko eni na'e, 'oku lava ia. Ko u kole pē mu'a ke lau mu'a e tohi ko iá mei he kōmití ka tau hoko atu fakamolemole. 'A ia ko e *item* fika fā ia. Kole Kalaké ke ne lau.

Līpooti Fika 1/2019 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamole Fakapa'anga Pule'anga

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Tokoni Seá, 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Mēmipa kakato e Falé kae 'atā ke lau atu e Līpooti Fika 1/2019 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'angá.

'Eiki Sea,
Fale Alea 'o Tonga.

'Aho 24 Sune 2019

'Eiki Sea,

Līpooti Fika 1/2019 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'angá.

'Oku fakahoko atu ki he Feitu'ú na 'a e Līpooti Fika 1/2019 'a e Kōmití fekau'aki mo e ngāue 'a e Kōmití ki he 'Esitimeti 'o e Ta'u Fakapa'anga 2019/2020.

Faka'apa'apa atu,

.....
Hon. Tēvita Lavemaau

(*Sea e Kōmiti Tu'uma'u ki he ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'angá.*)

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io Sea e Kōmiti Pa’angá me’a mai.

Fokotu’u tukuhifo Lipooti Kōmiti Pa’anga ke alea’i he Kōmiti Kakato

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa e Fale Aleá. Sea mālō mu’a e fakalaumālie lelei e Feitu’ú na kae ‘uma’ā ho Falé. Sea ko e taimí na’e ki’i mā’upu’upu e ngaahi fatongiá ka na’e feinga pē kōmití ke fakakakato e fatongia ko ení. Pea kuo lava lelei ‘Eiki Sea e ngāue ‘a e Kōmití fokotu’u mai pea mo e līpooti ko ení ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato ke toki alea’i ai. Fokotu’u atu ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Hou’eiki ko e fakatatau mo ‘etau ngāue ko ia ‘oku loto ke tali ‘a e Līpooti ko eni na’e ‘omai he ‘e Kōmiti ko ení fakahā loto hiki ho nima. Fakamolemole ko e fofonga pē eni e fo’i tohi ko ē ‘a ia ko ē na’e ‘omai ‘aki ‘a e ngāue nau faí. ‘Io Minisitā Polisi.

‘Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Aleá. Ko e līpooti ko ení Sea ko e ‘uhinga e talí pea tali heni pē ‘oku tukuhifo ki he Kōmiti Kakato *at some point* kae fai ai ha fēme’a’aki.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko e tali pē eni ia ‘enau ngāue ko ē na’e faí. Ko e kakano e līpootí ia te u toki tu’utu’uni au ki ai ‘anai.

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko hono ‘uhingá pē ‘Eiki Sea ‘a e fai atu ‘a e fakafehu’í he ‘oku lolotonga fai e fēme’a’aki ‘i he Kōmiti Kakato ‘i he *Budget Statement*. ‘A ia ‘oku totonu ke hifo ‘a e Līpooti e Kōmiti ko eni ke fai ha feme’a’aki ki ai ka he ‘ikai te nau ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mahalo ‘e sai ange pē ‘Eiki Minisitā Polisi tau fakanounou pē ‘e Sea tukuhifo ki he Kōmiti Kakato ‘a e kakano ko ē līpooti.

‘Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ‘emau fa’a angamāheni pē he ngāue kimu’a atu ko hono tali pē ‘a e tohí ko ē ‘oku ‘omai fakapapau’i na’a nau ō fai ‘a e ngāue ka ko e kakano e tohí ka koe’uhí ‘oku tokanga e Feitu’ú na pea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ano kovi ‘o’ona fakatatau mo ‘etau Tohi Tu’utu’uni ‘oku malava pē ke fakahoko ‘aki e founa ko ení tukuhifo ia ki he Kōmiti Kakato ke fai ki ai ha feme’a’aki. ‘Oku to e ‘i ai ha me’a kehe makehe ‘etau ... ‘io me’a mai Fakafofonga Ha’apai 12.

Mo’ale Finau: Fakatapu atu ki he Feitu’ú na ‘Eiki Sea pehē ki he ‘Eiki Palēmiá mo e Hou’eikí. Sea ko u fehu’i pē au ‘Eiki Sea ko e taimi ko ē ‘e tukuhifo ‘e alea’i fakataha pē ia mo e Patiseti pē alea’i faka, ‘a e līpooti pē ?

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io ‘e Fakafofonga ko e līpooti ko iá ko e ‘omai pē ia ko e ni’ihi ko ē na’a nau kau he Kōmiti Pa’anga na’e ‘omai e kotoa kātoa e ‘ū potungāue ki ai ‘o fai ‘enautolu e fakamatala mo nau fakaikiiki ‘a e hā e makatu’unga mo e ‘uhinga ko ē ‘o e ngaahi *item* takitaha ‘oku ‘i he Patiseti *Statement* pea mo e ‘Esitimetí.

Mo’ale Finau: Ko ia ko ‘eku ‘uhinga ia ‘Eiki Sea pē ‘e lau pē ia ko hono alea’i pē ia ‘o e Patisetí fakakātoa?

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ia.

Mo’ale Finau: Ko ia. Mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō. ‘Io faka’osí pē ...

<002>

Taimi: 1030-1035

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko e Fakamatala Pa’anga ko eni ‘a e Pule’anga, ‘i he 2018. Fakamolemole ko e toki ‘omai eni ‘a e Fakamatala Pa’anga ko ia. Ka ko e fakamanatu atu pē kia kimoutolu na’e ‘ohake ‘i he Fale, ‘o pehē, na’e ‘osi ‘omai kimu’a. Mou fakamolemole, ko hono toki ‘omai, na’e toki ‘omai ‘i he uike kuo ‘osi, 17/18. Pea ‘e tufa atu kapau ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku nau fiema’u ‘a e Fakamatala Pa’anga ko ia, ke tokoni ki he ‘etau ngāue.

Hou’eiki! Ko u tui ko ‘ene lava ia ‘etau ‘Asenita. Mou feme’a’aki pē ‘i he’etau Patiseti ‘o e lolotonga. Me’a ko ē na’a tau lau ki ai 2018. ‘Oku tufa pē kia kimoutolu, pea tuku pē ‘i ho’omou tēpile (hūfanga he fakatapu). ‘E toki ‘i ai ‘a e taimi ‘e toki fakahoko atu ai. . Fakatatau mo ‘etau Tohi Tu’utu’uni, te tau nofo pē ‘i he Patiseti lolotonga ‘o fai ki ai ‘a e feme’a’aki. Ka ‘oku tokoni pē mo e me’a ko ena kia moutolu Hou’eiki he te mou mea’i ai ‘a e me’a ‘aneafi. Ka ko u tui, ko ‘ene lava ia ‘etau ngāue ki he pongipongi ni fakatatau mo e fatongia ‘o e motu’a ni. Kole pē ki he Sea, ‘o e Kōmiti Kakato. Hangē ko e me’a ko ia ‘oku ke fakatokanga’i ange pē, ‘a e me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Kapineti. Koe’uhi ko ‘etau Patiseti, ka tau ngā’unu kimu’a. Tau liliu ‘o Kōmiti Kakato. (**Kōmiti Kakato**)

Mea e Sea

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eki mou fakama’ama’a atu. Kole ke u fakamalumu atu ‘i he ngaahi talaf aka’apa’apa kuo aofaki ‘e he Tokoni Sea ‘o e Fale Alea. Ke tau faka’aonga ia ka ko u fakahoko atu ‘a e hounga’ia Hou’eiki, ‘i ho’omou kei me’a mai ke fakahoko hotau fatongia ma’a e fonua. Pea ko u tui ko e fatongia mamafa eni, ‘oku *depend* mei ai ‘a e mānava ‘a e ngaahi Potungāue pea mo e kau ngāue ‘a e Pule’anga. Tuku mu’a ke lau’i atu ‘a e ki’i veesi ko eni.

Ko ia, ‘e kāinga ‘ofeina ‘i he ‘etau ma’u ‘a e ngaahi tala’ofa ni ke tau fakama’a ‘akitautolu mei he ‘uli kotoa pē, ‘o e kakano mo e laumālie ‘o e fakahaohaoa ‘o e mā’oni’oni, he ‘oku manavahē ki he ‘Otua.

Ko e ‘aho eni, kuo tu’uta ‘a e puha ‘o e Fuakava, ‘i hotau fonua ni. Pea ko e taimi pē ‘o e fakahaohaoa ke tau lava ‘o fakahoko lelei hotau ngaahi fatongia. Mou me’a mai ‘i he ‘etau Patiseti. ‘Oku to e ‘i ai ha me’a ‘e to e fie me’a ha taha ki ai. Hangē pē ko e me’a ‘a e Tokoni Sea. To e me’a ‘oku fo’ou pea ka ‘ikai. Pea tau hoko atu ke tau tali ‘a e Lao ko eni. Ka tau hoko atu ki he ngaahi Potungāue. Me’a mai ‘a e Fakafofonga ‘Eua, 11.

Lipooti ‘a e Kōmiti Pa’anga fekau’aki mo e Patiseti 2019/20

Tevita Lavemaau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea ‘o e Kōmiti Kakato. Fakatapu ki he ‘Eiki Palēmia

pea mo e Hou'eiki Minisitā. Pehē ki he Tokoni Sea, pea mo e Hou'eiki Nōpele, kae 'uma'ā 'a e kau Fakafofonga 'o e Kakai.

Sea! Tau fakafeta'i kotoa pē ki he 'Eiki, 'i he 'etau fononga kuo fai ma'a tautolu. Ka tau to e a'usia 'a e kamata'anga 'o e uike mamafa ko eni. Pea hangē ko ia, kuo fakaongo mei taumu'a. 'Oku mā'opo'opo 'a e ngaahi fatongia, 'o 'ikai ke 'i he uike ni pē. Ka ki he ngaahi uike hoko mai 'Eiki Sea.

Sea tuku mu'a 'a e ki'i faingamālie ko eni, ke u ki'i fakamā'opo'opo atu 'a e ola 'o e ngāue 'a e Kōmiti Pa'anga 'a ia na'e lava fakahoko 'i he uike 'e ua kuo tau situ'a mei ai.

Sea ko e ngāue ko eni na'e hangē pē ko e founga ngāue na'e fai 'i he ta'u kuo situ'a atu ai. Na'e to'oto'o mai pē 'e he Kōmiti Pa'anga 'a e ngaahi Potungāue 'e ni'ihī. Tautautefito pē ki he ngaahi Potungāue lalahi 'a e Pule'anga, 'o ui mai 'a e *CEO* mo e kau ngāue. Pehē foki mo e tokoni mei Fale Pa'anga, ke fai ha pōtalanoa ki he ngaahi taumu'a ngāue mo e ngaahi kaveinga, kuo fokotu'u 'e he Pule'anga, ko e siate folau ia ki hono vahevahe 'o e koloa pea mo e ivi fakapa'anga pē faka'ikonomika 'o e fonua ki he Patiseti ko eni 'o e 1920. Neongo na'e 'i ai 'a e fanga ki'i fefaka'atungia'i 'a e fengāue'aki ko eni ...

<004>

Taimi: 1035-1040

Tevita Lavemaau: 'Eiki Sea, pea 'oku 'i ai 'a e tokanga 'a e kōmiti 'a e fetauhi'aki 'a e ngaahi fatongia pea mo e tonu ke to e mahino ange 'a e ngaahi mafai fakalao ke fakahoko 'aki 'a e fatongia kuo tu'utu'uni 'e he Konisitūtone ke 'ave ki he Kōmiti ko eni mo e ngaahi Kōmiti Tu'uma'u.

Lipooti Sea Kōmiti Pa'anga ki he Fale Alea he'enau lipooti

Na'e lava 'a e fakataha 'e 12 'a e kōmiti pea na'e ui mai ki ai 'a e Potungāue lalahi 'o hangē ko ia ne u lave ki ai 'Eiki Sea, 'o vakai'i fakalukufua 'a e Patiseti ko eni ki he 19/20. Ko hono fakalukufua 'Eiki Sea, ko e ngaahi Potungāue ko eni lalahi 'a e fonua pea mo e Pule'anga, na'e 'i ai pē ki'i hiki 'i he'enau Patiseti meimei ko e 1 mo e poini miliona, 'a ia ko hono fakalea ko ē 'e taha 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha fu'u ngaue ia 'a e Patiseti ko eni 19/20 'o fakafehoanaki ki he 18/19, kapau te tau fakahū atu ki ai 'a e *inflation* pē ko e hikihiki ko ē totongi 'a e koloa 'aki hā pēseti 'e 5 ko e hiki ko eni 'a e ngaahi Potungāue ko eni na'e mei 'avalisi pē ia ki he taha mo e ngaahi poini, pē ko e taha miliona pē. 'A ia 'oku meimei fakahū fakataha pē eni ia ki he fakalelei'i 'a e ngaahi Potungāue 'e ni'ihī pea pehē foki pea mo ha ngaahi lakanga 'i he Potungāue.

Fakama'ala'ala he Pa'anga Hū Mai he ta'u fakapa'anga 18/19

Ko e tu'unga ko ē ki he pa'anga hū mai 'Eiki Sea, ko hono fakafuofua ko ē Pa'anga Hū mai ko ē mei he 18/19, na'e 'i he 365, 'osi ko ē hono *revise* 'i he 18/19 na'e tō hifo ia ki he 335, ko 'etau 'esitimetu ko eni ki he pa'anga 'oku tānaki fakaloto fonua, pē Pa'anga Hū mai, 'oku 'alu hake ki he 363, 'a ia 'oku mei tu'unga tatau pē eni ia mo e pa'anga hū mai fakalotofonua, na'e fakafuofua 'i he 18/19. Na'e 'i ai 'a e ngaahi tukuhau na'e fakahū mai ke tokoni ki hono tānaki 'a e pa'anga ko eni 'Eiki Sea, pea 'oku ou tui kuo lava hono tipeiti'i 'i he Fale ni, pea 'oku 'osi 'omai pea mo

e ngaahi ‘uhinga mei he tafa’aki, ki he ongo tafa’aki ke tokoni ki he ngaahi fehu’ia ‘a e tukuhau ko eni ‘oku hilifaki.

‘Ikai pou pou’i Kōmiti Pa’anga ngaahi tukuhau fo’ou Pule’anga kau ai me’alele & lolo

Ko e tukuhau ko eni ‘Eiki Sea ki he me’alele ‘oku ‘ikai ke pou pou’i ‘e he kōmiti ‘a e *excise* ko eni, he ko hono ‘uhingá ‘Eiki Sea, na’e fokotu’u ‘a e tukuhau ia ko eni ko e ‘uhingá ke tokoni’i si’i kakai masiva ko ē ‘oku nau ‘omai’ a e ngaahi me’alele motu’a ange ‘i he ta’u ‘e 10, pea ko e meimeia ko e tokolahi ia ‘o e kakai ‘o e fonua. ‘I he taimi tatau pē na’e fokotu’u ‘a e tukuhau ‘ekisia fo’ou ‘i he hiki ko ē ‘o e lolo, ka na’e hiki pea mei he seniti ‘e 50, sēniti ‘e 65 ‘i he taimi ni, kapau ‘oku laumālie lelei pē ‘a e Pule’angá ke fakahoko ‘a e ngāue ko eni, ‘oku tonu ke fakakaukau’i ke to e holoki mo e tukuhau ko eni ki he seniti ‘e 60 pē ko e seniti ‘e 55. Pea ko hono fakakātoa ‘o e ngaahi fakakaukau mo e fokotu’utu’u ‘oku ‘omai ‘e he kōmiti ‘Eiki Sea, ‘oku fakamā’opo’opo mai ia ‘i he tēpile, fakalahi fika 4, peesi 11, ‘oku ou loto ke u ki’i lave nounou pē ki ai.

Fakamahino fatongia tefito Kōmiti Pa’anga ko hono vakai’i pē Patiseti Pule’anga

‘Eiki Sea ‘oku ou kole ke to’o mu’a ‘a e fakakaukau ‘oku fa’a hu’ekina ‘o pehē ko e ngāue ‘a e kōmiti ko eni ko e fa’u Patiseti fo’ou mo e fokotu’utu’u ngāue fo’ou. ‘Oku mole ke mama’o ko e taumu’a mo e fatongia ‘oku fakafatongia ‘aki ‘a e kōmiti ko eni, ‘i he Fale ‘Eiki ni, ko ‘enau vakai’i ‘a e me’a fakapa’anga ‘a e fonua, pa’anga hū mai pehē ki he fakamole pehē pea mo e Patiseti, ke fakatatau ki he fiema’u ‘a e lao pea mo e Konisitūtone, fatongia pē ia ‘oku fakahoko ‘e he kōmiti ko eni.

Fakakaukau Kōmiti fekau’aki mo e fokotu’u 1.5 miliona fakalahi Patiseti Fale Alea

Ko e ‘uluaki fokotu’u ‘oku ‘omai ‘Eiki Sea ‘oku felāve’i ia pea mo e Fale ‘Eiki ni, ‘oku fokotu’u mai ‘e he Kōmiti ko eni hili hono vakai’i ‘a e pa’anga ngāue kuo vahe’i ma’a e Fale ‘Eiki ni, nau fokotu’u mai ke fakalahi ‘aki ‘a e pa’anga ‘e 1.5 miliona. ‘Eiki Sea, ko e fika ko eni, ko e 1.1 ai ko e pa’anga ia ‘oku fiema’u ke fakaivia ‘aki ‘a e ngaahi ‘ofisi fakavāhenga fili ...

<005>

Taimi: 1040-1045

Tevita Lavemaau: ... na’e ‘osi vahe’i ‘a e silini heni, ‘Eiki Sea, ‘oku ‘i ai e 2 kilu heni, pea mo e pa’anga na’e ‘osi vahe’i ‘e he Falé, pea kuo nau tali pea ma’a e kau Fakafofongá, pea mo honau ngaahi vahe filí. Ko e ta’u ni, ‘Eiki Sea, ‘oku fokotu’u mai ai, ‘oku fiema’u ke fakaivia ‘a e Hou’eiki Nōpele ‘o e Fale Aleá, ke ‘oange ha ‘inasi ’o e Hou’eiki Nōpele ke fakahoko’aki honau fatongiá ki he kakai ‘o e vāhenga filí. ‘A ia ko hono fakalea ko ē e tahá, ‘Eiki Sea, ko e tātaki atu pē eni ‘o e ivi ngāue ki he Hou’eiki Nōpele ‘o e ngaahi vahefonuá, ke fakalahi e ivi ngāue ko iá ki he ‘enau fengāue’aki pea mo e Fakafofongá ki he ngaahi vāhenga fili takitaha kuo fokotu’u kinautolu ki ai, ‘Eiki Sea. ‘A ia ko e fakafuofuá ko e pa’anga e 100,000 (1 kilu) ki he ‘ofisi ‘e taha, ki he toko 9, tātaki leva ki ai, ‘Eiki Sea, pea mo e 200,000 (2 kilu) ko e pa’anga ke fokotu’u’aki honau ‘ofisi. ‘Oku ‘i ai mo e pa’anga ‘e 400,000 (4 kilu), ‘Eiki Sea. ‘oku tātaki atu ki heni, ‘oku makatu’unga

ia 'i he fepōtalanoa'aki na'e fai, ko e pa'anga kuo vahea ki he vāhenga 'o e kau 'ofisa kuo fokotu'u ki he ngaahi vāhenga filí, pē ko e *constituency office*, na'e pa'anga e 32,000.

'Eiki Sea, na'e fai e feme'a'aki e Hou'eiki Komiti, 'oku mahino mai heni, 'a e fiema'u vivili ke fokotu'u, 'oku fiema'u ke 'i ai ha kau ngāue 'e toko 2 pē 3. Pea ko e tokotaha te ne pule'i e 'ofisi ko ení, ko e vāhenga e tokotaha ko ení, 'oku faka'avalisi ia pē 'oku fiema'u ia ki he pa'anga e 25,000 ki he 30,000. 'A ia 'oku fiema'u ha tokotaha 'oku ma'u mata'itohi, ma'u mo e ngaahi taukei, ke ne lava 'o fakalele e 'ofisi, pea ne to e lava foki 'o fai mo e ngaahi fetu'utaki faka'ofisiale ki hotau ngaahi hoa ngāue. Ke nau talanoa, fai e 'ū *project*, muimui'i e ngaahi *project*, pea mo fakakakato e ngaahi fetu'utaki ko iá.

Fokotu'u 2 kilu fakaivia polokalama *e-Parliament* e Fale Alea

Ko e fokotu'u ko ē hono uá, 'Eiki Sea, ko e pa'anga e 2 kilu, nae 'osi kole pē eni ia, 'Eiki Sea, 'i he pa'anga ki he faka-komipiuta 'a e ngāue 'a e Falé. Mea'i pē ia 'e he Kōmití, 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e lau miliona kuo vahea 'e he Pule'angá pea mo e tokoni pea mei he Pangikē 'a Māmani ki hono faka-komipiuta, pē ko e fakalele *e-Government* 'i he Pule'angá, pa'anga e lau miliona. 'Oku 'ikai ke kau heni 'a e Hou'eiki

Taukave 'i ai pē 'a e pa'anga ki he fokotu'u ki ha silini fakavāhenga kau Nōpele

Lord Nuku: Sea, kole atu pē mu'a ke kole ki he Fakafofongá, ke ki'i ala fakama'ala'ala mai pē e me'a na'e... koe'uhí pea ke toki hoko atu pē ho'o me'á. Ko 'eku kole atu pē ke ke ki'i fakama'ala'ala mai 'a e me'a ko eni fekau'aki ko eni pea mo e pa'anga ko eni ko ē, 'a eni ko ē na'e kole ki he Hou'eiki, pea na'e 'i ai foki mo e pa'anga ke pehē ke fakalahi 'a e vāhenga, 'a ē ko ē fakapa'anga ko ē fakavāhenga 'o e kau Fakafofonga ko ē 'e 17. Pea 'oku ou 'ai atu pē koe'uhí ke ke me'a mai, he 'oku mea'i ange 'e he Feitu'u na, ko e fokotu'u ko ení 'oku 'i ai pē e pa'anga, he 'oku 'ikai ke pehē ke to e tānaki mai ha pa'anga fakalahi, ka 'oku lava pē 'o vilo pē 'i loto 'i he 'Esitimetí, 'o ma'u ai e silini ko ení. 'Oku 'ikai ke pehē ko ha toe pa'anga fakalahi mai. Ko e 'ai pē ke ke fakapapau'i mai pē 'a e tu'unga ko ē na'e 'i ai e feme'a'aki ko ení, Sea.

Tevita Lavemaau: Mālō 'Eiki Sea. Fakamālō atu ki he Hou'eiki Nōpele. 'Oku mēmipa foki e 'Eiki Nōpele, 'i he Kōmiti, pea 'oku ou kole pē ke tuku pē ke fakahoko atu 'a e fakanounou atu pē 'a e lipooti ko ení, pea ka hili ko iá, 'Eiki Sea, ko 'eku kole pē mu'a ke 'oange ha faingamālie ki he Hou'eiki Memipa e Kōmití, kapau 'oku 'i ai ha'anau tānaki mai, pē fakalahi mai.

'A ia ko e pa'anga 'e 2 kilu ko ení, 'Eiki Sea, ko e pa'anga ia 'oku fiema'u ia, ko e fiema'u vivili eni ia 'a e Fale Aleá. 'Oku fiema'u 'e he Fale Aleá ia ke nau ngāue mo kinautolu 'i he *E-Parliament*. Pea na'e 'osi fai e fengāue'aki ia pea mo e *UNDP*, na'e 'omai e mataotao ki Tonga ni, pea kuo 'osi ha'u ia 'o fai hono savea'i, pea mo e 'omai e palani fokotu'utu'u, ki he kamata ke ngāue 'a e Fale Aleá ki he *E-Parliament*. A ia 'oku 'i ai e faka'amu ia, 'Eiki Sea, ke lava 'o hangē ko e Fale ni, ke lava ke 'i ai e *desktop* ki he tokotaha kotoa pē 'i he Hou'eiki, pea ko e ngaahi ngāue fakapepa ki he lipooti mo e me'a kātoa ko iá, 'Eiki Sea 'oku lava pē ia 'o fakahū mai ki he komipiutá, pea 'ikai ke ngata heni, 'e vave ange 'a e ngāue ...

Taimi: 1045-1050

Tēvita Lavemaau : .. si'isi'i ange ai e fakamolé 'Eiki Sea. Ko e ngāue ko ē ki he paaki ko ē 'o e ngaahi fiema'u fakapepa ko ē 'a e Fale Aleá, 'oku fu'u fakamole 'aupito. 'A ia kole atu heni 'a e fokotu'u ko ení, ke 'omai ha pa'anga 'e 2 kilu ke kamata'aki 'a e ngāue ko ení.

Fokotu'u \$6 kilu fakaivia 'aki Potungāue Polisi ngāue ki he faito'o konatapu

Ko e fokotu'u hono 3 'Eiki Sea, ko e fekau'aki ia mo e Potungāue Polisi. 'Eiki Sea, hangē ko e feme'a'aki na'e fai 'a e poupou 'a e ngaahi kupu kotoa pē, ki he tau'i pē ko e fakafepaki'i 'o e ngāue'aki 'o e faito'o konatapu. 'Oku tau fakamālō ki he ngaahi kupu fekau'aki, 'i he ngāue kuo fai he ta'ú ni. Ka ko e, hangē ko e ngaahi ongoongo mo e ngaahi fakamatala 'oku 'omai he ngalu'eá, 'oku sitepu ma'u pē 'e taha, 'a e kakai 'oku nau tufaki 'a e faito'o konatapu, 'i he ngāue ko ia 'oku tau fai. Pea ko e mo'oní pē ia ko e fakamāmani lahí pē ia 'Eiki Sea.

'I he pōtalanoa pea mo e Potungāue ko ení 'Eiki Sea, mahino 'aupito 'a e mahu'inga 'o e monumanu ko ení 'oku ngāue'aki 'e he kau polisi (*hūfanga he fakatapu*) 'a e kulī fakatotoló 'Eiki Sea, ko e tu'u ko ia he taimí ni, ko e monumanu pē 'e 2, ko Vava'u 'oku kei hala 'a Vava'u. Ko e Potungāue Kasitomú, ko e taimí ni, 'oku fiema'u ia, ko e 'a'au kotoa pē 'o e ngaahi koniteina ko ení, 'oku fiema'u ke 'i ai ke fakakakato, 'a e ngāue ko ení. 'Oku 'ikai ke ngata pē ai 'Eiki Sea, 'i ai e fokotu'utu'u fo'ou na'e 'omai pea mei he Potungāue Kasitomú, pea 'oku fiefia 'a e Kōmití ke vakai'i. Na'a nau fokotu'u mai ha pa'anga, ke tokoni ki hono faka'ai'ai e kakaí, ke nau fengāue'aki ki he ngaahi fakamatala 'oku nau 'ilo felāve'i mo e faito'o konatapu. Pea 'oku ou tui ko e Potungāue Polisi, 'oku fiema'u mo ha pa'anga pehē. Ko ha pa'anga ngāue 'a e Potungāue Polisi, ke fakapale'i 'aki 'a e kakai 'o e fonuá, 'i he fengāue'aki 'oku fai, ke lava 'o puke 'a e kakai 'oku nau fai e ngāue pango ko ení.

'Eiki Sea, fakamālō 'a e Kōmití ki he Pule'angá, he tokoni na'e fai ki he Potungāue ni, 'o 'oange 'a e ngaahi me'angāue ko e me'alele. 'Oku 'oange pea mo e kau polisi, mo e pa'anga ke fakapa'anga 'aki 'a e mātu'a Polisi fakafuofua ki he toko 100. 'Oku tau tui ko e ta'u ngāue ko ení ka hoko maí, 'e lava fakahū mai ha toko 50 pē 60, ke fakatokolahi 'a e kau ngāue ko ení, pea tau fiefia kotoa pē ai. 'Eiki Sea, 'oku mou mea'i koā, ko e me'angāue ko ē ke fai'aki e ngāue 'a e me'alelé. 'Oku kau e Potungāue ko ení he faka'ofa 'aupito. Pea ko ia ai, 'oku fokotu'u mai 'e he Kōmití, ke fakaivia 'a e Potungāue ko ení, 'oange ha pa'anga 'e 6 kilu ki he tafa'aki ko ia ke fakafepaki'i 'o e faito'o konatapu.

Fokotu'u ke fakakaūkaua hano tokonia Sia'atoutai he tafa'aki ako fakalaumālie

Potungāue Akó 'Eiki Sea. 'Oku lave'i pē 'e he Kōmití ni, ko e pa'anga kuo vahea ki he ta'u fakapa'anga hokó, 'oku kei tu'uma'u pē ia pea mo e pa'anga na'e vahe'i he ta'ú ni, 'a ia ko e pa'anga e 7 miliona, ko e ngaahi tokoni ia 'oku fai 'e he Pule'angá, ki he ngaahi ako ta'e fakapule'anga – *non government school*. 'Eiki Sea, ko e hiki hake eni mei he pa'anga 'e 400 ki he fo'i'ulú ki he ako kolisi ki he pa'anga 'e 700, pea tau fakamālō ai. Ko e kamata e polokalama ko ení 'Eiki Sea, na'e kamata'aki 'a e pa'anga 'e 20. 'I he 'ahó ni, kuo pa'anga 'e 700. 'Eiki Sea, fakatokanga'i 'e he Kōmití 'a e mahu'inga ko ē 'o e ngaahi ako 'univēsiti, pē ko e ngaahi ako

ma'olunga ange. 'A ia 'oku kau heni 'etau ngaahi ako tekinalé, ko e *TTI*. 'Oku 'i ai honau 'inasi ko e pa'anga 'e 1200 'i he semesitā. 'Eiki Sea, ko e fokotu'u ko ia 'oku 'omai 'e he Kōmití, 'oku 'i ai e mahu'inga ke fakakaukau 'i 'oku fiema'u, pea mo e ngaahi ako ma'olunga ange ki he ngaahi me'a faka-laumālie. Fakatautefito eni ia ki Sia'atoutai 'Eiki Sea, ke nau kau ki he faingamālie ki he *grant* ko ení ke tokoni'i ...

<008>

Taimi: 1050-1055

Tevita Lavemaau: ... ko e langa ki 'Itānití 'Eiki Sea, 'oku mahu'inga tatau pē 'etau tōkanga ki he me'a faka-matelié mo e me'a faka-laumālie. Ko u tui kā 'oku 'i ai hā tōkehekehe 'i he *criteria*, kuó u tui ko e me'a me'a pē ia 'a e Potungāue Akó ke fakalelei'i, kā 'oku mahu'inga ki he fonua ke kau 'a Sia'atoutai 'i he *grant* ko ení, 'a ia 'oku fakafuofua ki he toko 200 tupu fānau ako 'oku 'i ai ko e pa'anga 'e 3 kilu.

Fokotu'u 5 kilu ke fakaivia 'aki tafa'aki ngoue fakakomēsiale

'Eiki Sea, 'oku māhino pea mo e talanoa mo e Potungāue Ngōué 'i he mahu'inga 'a e kei hoko atu pē 'a e ngōué ko e huitu'a ia 'o 'etau langa fonua 'oku faí ke tokoni'i 'a e ngaahi fāmilí. Ko e talanoa ko ení na'e fai 'e he *CEO* 'Eiki Sea, ko e talanoa tatau pē eni 'i he ta'u 'e ua kuohilí. Ko e 'eka vānila ko ē 'oku tō 'i Tongá ni. Ko e lahi taha ē 'eka vanilá 'oku tō ia 'i he vahefonua Vava'ú. 'Oku liunga 2 pē 3 'a e lahi ē vanila he vahefonua Vava'u 'i he vanila 'oku 'i he vahefonua 'Euá. Ko e ola ko ē 'o e fo'i vanila na'e ma'ú pea mo e totongi ko ē 'o e fo'i vanilá, ko e 'ahó ni kuo kamata 'a e fua 'o e vanilá hono fua matá. 'Oku pa'anga 'e 200 tupu 'a e fo'i vanila matá, māhalo ko e vanila mōmōa 'oku 1000. Ko e vanila ko ē 'oku fua mei he vahefonua 'Euá, 'oku lahi ange ia neongo 'a e si'isi'i 'a e 'eká 'i he vanila 'oku ma'u mei he fatafata māfaná. Ko e fehu'i na'e faí, ko e hā ē palopālēmá? Ko e hā hā me'a 'e tokoni'i ai 'a e vahefonua Vava'ú pea mo e kau ngōué ke hiki hake 'a e fua 'o e fo'i vanila 'oku nau ma'ú. Ko e tali na'e 'omai 'Eiki Sea, ko e palopālema 'o e vahefonua Vava'ú ko e 'ikai ke lava 'o faka-fua 'enau fo'i vanilá. Ko ia ai 'oku fokotu'u mai 'e he Kōmiti ko ení ke vahe'i hā 5 kilu, ko e pa'anga ko 'eni, ko e pa'anga 'eni ia 'e vilo pē ia 'Eiki Sea pē ko e *revolving funds* 'i he Potungāue Ngōué ké nau tokoni'i 'aki 'a e ngaahi ngōue faka-kōmesialé pea 'e totongi pē ia 'e he kakaí, tautautefito ki he vanilá.

Fokotu'u to'o 1 miliona he Patiseti ki he fakamatamata lelei fakalelei'aki ngaahi fokotu'u

Sea, ko e Potungāue hokó, ko e Potungāue ki he Ngaahi Ngāue Lalahí 'Eiki Sea. 'Oku fakatokanga'i 'e he Kōmití 'Eiki Sea ku vāhea 'a e pa'anga 'e 3 miliona ki he fakamatamatalelei 'Eiki Sea. 'Oku pou pou pē Kōmití ki he ngaahi ngāue ko ení 'Eiki Sea kā ko e 'uhinga 'oku 'i ai 'a e ngaahi fiema'u faka-pa'anga ki he ngaahi fokotu'u 'oku fai maí ko ē 'oku fokotu'u mai 'e he Kōmití ke fe'unga pē 2 milioná. Tau to'o mai hā 1 miliona ke fai 'aki 'a e ngāue ki hono fakalelei'i 'a e ngaahi fokotu'u ko eni 'oku 'omai 'Eiki Sea.

Fokotu’u fakaivia’aki ‘Ofisi ‘Atita 1 miliona ki he ngaahi ngāue faka’atita fiema’u mavahe Fale Alea

Ko e faka’osí, ko e ‘Ofisi ‘o e ‘Atitá ‘Eiki Sea. Ko e ‘ofisi ko ‘ení ‘okú ne fakahoko ‘a e ngaahi fiema’u ‘a hono vakai’i ‘a e ngaahi ngāue ‘a e Pule’angá ‘Eiki Sea. Pea ‘oku kau ‘a e ngaahi fiema’u ko ení ‘a e Fale Aleá pea mo e Kōmiti Pa’angá ‘i he ngaahi ngafa fatongia ‘oku ‘oange ki he ‘ofisi ko ‘ení. Ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e kole ke faka-ivia ‘a e ‘ofisi ‘Atitá ‘aki hā pa’anga ‘e 1 kilu ko e ‘uhingá ko e ngaahi fiema’u mavahe ‘a e Kōmiti Pa’angá pea mo e Fale Aleá. ‘E fiema’u ‘a e Potungāue ko ení ké nau fakahoko lolotonga ‘a e ta’u ngāue ‘oku tau hanga ki aí ‘Eiki Sea.

Fe’unga ngaahi fokotu’u mei he Kōmiti Pa’anga mo e 3.2 miliona

Ko hono faka-mā’opo’opo ‘Eiki Sea ‘oku fe’unga ia pea mo e ngaahi fiema’u mo e ngaahi fokotu’u ko ení. ‘Okú fe’unga ia mo e pa’anga 3.2 miliona. Ko e hā ē founda ‘oku faka-pa’anga ‘aki ení ‘Eiki Sea, ‘oku fokotu’u mai ‘e he Kōmiti ke to’o mai hā pa’anga ‘e 1 miliona ‘Eiki Sea mei he pa’anga ko eni ki he *beautification* pea ko hono toe ‘o e sēniti ko eni ‘oku fiema’u ‘a e 2.2 ‘Eiki Sea, ‘e lava pē ia ke faka-pa’anga pea mei he ngaahi *vacant posts* ‘a e Pule’angá ‘a ia ‘oku fakamahu’inga’i ‘oku fe’unga mo e 13 miliona pē ko e *constituency fund* pē ko e pa’anga kuo vahe’i mavahe ‘e he Pule’angá ‘i he ‘esitimetí ko ení...

<000>

Taimi: 1055-1100

Tevita Lavemaau: ... Ko e 5 miliona. ‘A ia ko hono fakamā’opo’opo ‘Eiki Sea, ‘oku kei lava pē ia ‘a e ngaahi fakalelei ko ení ke fakahoko ‘i he fe’unu’unu’aki pē ‘a e ngaahi pa’anga ko ení mei he ngaahi ‘ēlia ko ení kae lava fakakakato ‘a e ngaahi fiema’u ‘oku tui ‘a e Kōmiti, pea ‘oku fokotu’u mai ki he Fale Alea, ko e tokoni eni ki he paotoloaki pea mo e langa hake ‘o e ngaahi pou tuliki pē ia ‘e hiva ‘a ē ko ē kuo malanga mai’aki ‘e he Falé, ‘e he ‘Eiki Minisitā Pa’angá ko e ngaahi kaveinga ia ‘oku fai ki ai ‘a e fakamamafa ‘i he ta’u fakapa’anga ‘oku tau hanga atu ki aí ‘Eiki Sea.

‘A ia ko hono fakalea ko ē ‘e tahá ‘Eiki Sea, ka laumālie lelei pē ‘a e ‘Eiki Palēmia pea mo e Hou’eiki Minisitā ki he ngaahi fokotu’u ko ení. Pea ko u tui ‘e lava pē ke nau fakalelei’i fakafika ‘i loto pē ‘i he’etau ‘Esitimetí, ‘ikai ke ne to e uesia ‘e ia ‘etau fo’i fika fakalukufuá, ‘a ē ko ē ki he fo’i laó. Ko e ngaahi fakalelei ko ení ‘oku fai pē ia ‘i loto pē ia pea ‘oku ‘i he Hou’eiki Minisitā pē ia ‘o e Kapinetí ke nau fakalelei’i. ‘Eiki Sea ko e laumālie ‘oku ‘omai ‘aki ‘a e fokotu’u ko ení ‘oku ‘omi’aki ia ‘a e laumālie hangamālie pea mo e fengāue’aki. Ko e **tangata pē ‘a e fonuá** ko ‘etau fengāue’aki. Pea ko e fokotu’u ia ‘oku ‘omai ki ho Falé he pongipongi ní ‘Eiki Sea. ‘A ia ko e fokotu’u mai, ka tali e ngaahi fokotu’u ko ení ‘oku ‘omai ‘e he Kōmiti Pa’angá. Pea ‘oku fokotu’u atu ai pē ‘e he Kōmiti Pa’angá ke tau tali ai pē ‘esitimetí ngāue ‘a e Pule’angá ki he ta’u 19/20. Mālō e ma’u faingamālie ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Mālō Sea. Fakatapu atu ki he Feitu’u na kae ‘uma’ā e toenga e Hou’eiki Mēmipa e

Kōmiti Kakatō. ‘Uluakí pē ko u fakamālō ki he sea ko eni e Kōmití pea mo e kau Mēmipá ‘i hono fatufatu mai ‘a e me’a ko eni ‘oku tau fanongo kātoa ki aí. Me’apango pē foki kuo ‘osi maau ‘a ‘etau Patisetí kuo ‘osi ‘i ai mo hono ‘ū fika. Kaekehe ko eni ‘oku to e fai mai e fokotu’u ke tānaki mai e ‘ū me’a ko eni pea fai hano fakalelei’i.

Sea ko e fakakaukau pē eni ‘a e motu’a ni. ‘Oku ou tui ko e Pule’angá ko eni na’e ‘osi maau pē ‘enau fokotu’utu’ú pea na’e ‘osi ui kātoa e kau ‘ulu e ngaahi potungāué mo e Hou’eiki Minisitā ‘o fai e talanoa ki ai. Pea ko ‘ene maau eni ‘a e fokotu’utu’ú eni. Ka neongo foki ia ko e anga ia ‘o e vakai mai ‘a e Kōmiti Pa’angá. Ka ko e faka’amu e motu’a ni, tuku mai pē mu’a e, ‘a e me’a ko eni he ko u tui ‘oku ‘osi ‘i ai pē ngaahi fokotu’utu’u ‘e ni’ihi ‘oku ‘osi ‘i loto pē ia ‘i he Patiseti ko eni. ‘Oku ‘i ai pē me’a ‘e taha ‘oku ou fie lave pē ki ai ka ko u tui ko e *issue* mahu’inga taha pē ia ko e, fakakaukau ki ai e motu’a ni pea mo e Kapinetí.

Fakahā Palēmia ‘oku faikehekehe pē fatongia kau Nōpele mei kau Fakafofonga

Ko e me’a ko eni ‘oku to e vahe’i ko eni ki he Hou’eiki Nōpele, ‘oku fakalau mai ko e taha kilu pea ‘i ai mo e ua kilu pea mo e fā kilu pea na’e ‘osi ‘omai pē hono ngaahi makatu’unga ngaahi fika ko iá. Ka ko e taumu’á ‘oku ‘omai’akí ko e fakaivia ‘a e Hou’eiki Nōpele, ‘a e fo’i toko 9 ko eni ‘oku, na’e fili mai ‘e he kau Nōpele ki he me’a ko eni. Ko u kole fakamolemole atu Hou’eiki Nōpele pea ko u ‘amanaki pē ko e, ‘oku talanoa me’a ko eni ‘oku tau talanoa ma’a mo tau’atāina ki he anga ko ē ‘o e fakakaukau ‘a e motu’a ni pea ko u tui ko ‘emau Kapinetí ko e tu’unga ia ‘oku mau ‘i aí. Ko u tui ‘oku totonu pē ke tau ‘uluaki sio angé ki he anga ‘o ‘etau fokotu’utu’ú pea mo e anga ko ē hono fa’unga e Falé ni. Ko e anga ko ē ‘o e sio ‘a e motu’a ni mo e vakai ‘a e motu’a ni ki he Hou’eiki Nōpelé mo honau fatongia pea mo e kau Fakafofonga e Kakaí mo honau fatongia. ‘E lava pē ke u hanga ‘o vahevahe atu e me’a ko eni ke tau ki’i fakakaukau pē ki ai na’a tokoni. Ko e Hou’eiki Nōpelé ‘i he anga ko ē ‘o e fakakaukau ‘a e motu’a ni ko e kau ‘aofivala kinautolu ‘o ‘Ene ‘Afió, pē ko e kau pukepuke fonua.

<001>

Taimi: 1100-1105

‘Eiki Palēmia: ... te u hanga ‘o ‘ai ke kehekehe ‘amautolu ko eni ko e kau Fakafofonga e Kakaí. ‘Oku ‘ikai ko ha kau ‘aofivala kinautolu ki he ‘Ene ‘Afió hangē ko e, pea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hamau fatongia ki he pukepuke fonua.

Lord Tu’ilakepa: Sea ki’i fakamolemole ...

‘Eiki Palēmia: Ko u kole pē mu’a.

Lord Tu’ilakepa: Ki’i fakatonutonu pē ‘Eiki Palēmia.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni Palēmia, Minisitā e Fika 1 ‘o Vava’ú.

‘Eiki Palēmia: Ko u kole pē mu’a ke kātaki pē Fakafofonga fakamolemole ke ‘osi mu’a ‘eku me’á pea toki ‘oatu ia kia koe ke ke ...

Lord Tu’ilakepa: ‘Ikai ko ‘eku ‘ai pē au ...

Sea Kōmiti Kakato: Palēmia ko e ki'i fakatonutonu pē kae toki me'a mai.

Taukave ngāue tatau pē kau Nōpele mo e kau Fakafofonga ki he kakai e fonua

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakatonutonu atu ki he Feitu'ú na fakamolemole tuku e tukufakaholó ia. Ko e Hou'eiki ko ení ko e Hou'eiki 'oku nau ngāue tatau pē mo moutolu ki he kakai e fonua. 'Ikai ke 'i ai ha'anau ngāue 'anautolu ia ...

'Eiki Palēmia: Sea ko u kole mu'a toki malanga'i mai pē me'a ko ē 'a'aná kae tuku ...

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ko 'eku fakatonutonu he 'uhingá he 'oku ke me'a mai ko e 'aofivala. Tuku mu'a e 'aofivala ia tuku ia 'i tu'a.

'Eiki Palēmia: Ko u kole pē au ke tuku pē mu'a 'eku fakamatala 'a'aku ke pehē ka ke toki ...

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai he me'a 'oku mau ongo'i 'Eiki Palēmia ...

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku hangē ko ē 'e aafe 'a e fakamatala e Feitu'ú na ia ...

Sea Kōmiti Kakato: Mo me'a mai ki he 'etau me'á ko e fakatonutonu pē ko ho'o 'uhinga pē ia 'a'au.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ko e fakatonutonu e 'Eiki Palēmia ke tuku 'ene me'á 'a'ana ia ki he me'a ko ē ki he tukufakaholo. Me'a mai pē he ngāue 'oku mau faí.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Na'a 'oku 'ikai ke laumālie lelei e Feitu'ú na ia 'i he ngaahi me'a ko ē 'a ē ke me'a 'aki he Fale ni ko e kakai ke nau hoko ko e kau ... 'ikai ko ha fakafepaki ko e kau fakaanga *opposition* pea 'e ma'u ai e ngaahi lelei. Kau e si'i mātu'a Hou'eiki ko ení lelei 'aupito 'enau ngāue.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele me'a mai Palēmia.

Tui Palēmia ko e kau Fakafofongá Kakai ko e kau langa fonua kau Nōpele ko e kau pukepuke fonua

'Eiki Palēmia: Sea fakamālō 'aupito ki he Fakafofonga 'Eiki Nōpele ko u kole pē mu'a ko e anga ē ho fakatonutonu ko e anga eni 'o e vakai 'a e motu'a ni. Tau malanga pē mu'a pea tukuange pē ke fakakaukau ki ai e Hou'eiki mo e fanongo mai ki ai e kakai 'o e fonua pē ko e hā e me'a ka ko e anga ia 'o e vakai 'a e motu'a ni. 'A ia 'oku kehekehe 'a e vakai 'a e motu'a ni mo e anga e vakai 'a e Feitu'ú na. Ko kimautolu ko eni e kau Fakafofonga e Kakaí te u fakalea au ko e kau langa fonua. Langa fonua mautolu, pukepuke fonua kimoutolu. Ko e langa e fonua ni mou kātaki fakamolemole 'oku 'ikai ko e pehē ia 'oku mou ta'ekau he, ko homau tēfīto kakato

ia na'e fili mai ai kimautlu pea 'oku mau, *constituency* 'e 17. Ko 'ene kakato ia 'a e fonua ni ia. Pea ko e me'a ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Palēmia kātaki kuo ui mai 'etau taimi ka tau ki'i mālōlō ai ka tau toki hoko mai.

(Na'e mālōlō 'a e Falé.)

<002>

Taimi: 1125-1130

Sātini Le'o: Me'a mai e Sea e Kōmiti Kakatō. (Veivosa *Light of Life* Taka).

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki, mālō. Na'a tau mālōlō 'oku lolotonga me'a e 'Eiki Palēmiá, ka tau 'oange e faingamālie ko eni ki ai, pea mou toki hokohoko mai.

'Eiki Palēmia: Sea, ka u hoko atu pē mu'a. Ko 'eku fakahoha'a ko eni he 'ao e 'Otua mo e kakai. Ko e anga ko ē, te u ki'i lea atu fakaako'i 'o'oku pea 'oku ou tui 'oku pehē kātōa mo e kau Fakafofongá mo e kakai. 'Oku ou ui 'e au ia, taimi ko ē 'oku ha'u ha taha he'ene kakai 'o fakamo'oni kiate aú, 'oku ou ui 'e au e me'a ko iá, ko e kovinānita toputapu. Ko 'ene toputapú 'oku pehē ni, he 'oku ha'u ia 'o momoi mai hono mafai. 'Omai ke u 'alu au mo hoku ... 'Oatu hoku mafai ke ke 'alu 'o ngāue'aki, 'i he tui mo 'eku falala te te ngāue'aki e mafai ko iá 'i he founga lelei tahá. Ko e me'a ia 'oku toputapu aí. Ko e kei toputapú ko 'ene to e 'omai ko ē hono kaha'ú, pea 'omai mo 'ene falalá, mo 'ene 'amanaki, 'o ha'u fakataha mo e fo'i fakamo'oni.

Tui Palēmia 'ikai ha vāhenga fili pau 'a e kau Nōpele fakahoa ki he kau Fakafofonga

Pea 'oku ou kole fakamolemole atu, Hou'eiki, na'a pehē kuo u feinga'i ke ta'ofi ha fa'ahinga me'a. 'Oku 'ikai ke u tui au ko e pa'angá 'oku mahu'inga he 'isiu ko eni. Ma'u pē 'etau e silini ke 'ai. 'Oku ou tokanga, he ka 'i ai ha fa'ahinga ngāue te tau fai he Fale ni ...

<006>

Taimi: 1130-1135

'Eiki Palēmia : ... pea tau fai'aki ia e fakapotopoto tahá. Ko e anga eni 'eku sió, ko moutolú 'oku mou toko 33, pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha'amou *constituency* pau hangē ko mautolú. Ko e pa'anga ko ia 'oku vahe'i mai kia mautolú, ko 'ene kakato ia ko ē 'a Tongá ni he 'oku mau kakato he 17.

Lord Tu'i'āfitu : Sea ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Palēmiá.

Sea Kōmiti Kakato : Palēmia, ko e tokoni eni Nōpele Fika 2 'o Vava'u.

Taukave ko e kau Nōpele ‘oku nau tauhi e kakai ‘oku nau fili mai kau Fakafofongá Kakai

Lord Tu’i’āitu : Tokoní pē Sea kapau ko e me’a ‘a e 'Eiki Palēmiá ka u toki fakahoha’a ‘anai, he ‘uhinga ‘e pukepule fonuá. ‘Oku mau tauhi e kakai ko ē ‘oku nau fili ai ‘e Feitu’ú na, ke ke hoko ko ha kanititeiti. ‘Oku hangē ‘oku ke mu’omu’a koe ia he fua’imoá. Ko e malu ko ē mo e melino ‘a e kakai ko ē ‘oku fili ko ē ‘a e Feitu’ú na, ko mautolu ‘oku mau si’i pukepuke fonua hono tauhi kinautolu, ‘i he lotu, mo e kelekele ke nau nofo ai, mo malu’i nautolu ki he malumalu e lao e fonua. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

'Eiki Palēmia : ‘Oku ou faka’amu pē ke ‘oua te tau to e fu’u, ke ‘alu atu e fanga ki’i faka’eke’eke. Kapau te tau ‘ai pehē, ‘oku ‘i ai homou ngaahi tofi’a, ko moutolú ko e kau pukepuke fonua. Tonu ia, ‘oku ‘i ai mo ho’omou ki’i vahe ‘oku ‘oatu ...

Lord Tu’i’āfitu : Sea fakatonutonu ki he 'Eiki Palēmia.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu Palēmia.

Taukave ko e Fale Alea ko e Fale pē ‘e taha

Lord Tu’i’āfitu : ‘Oku ‘ikai ko ha fehu’i eni ia ke me’a. Ko e tukufakaholo ia ko ení Sea, kapau ‘oku manako ma’u pē 'Eiki Palēmia laumālie lelei ke ne me’a’aki ‘a e mahu’inga ‘o e Tō Folofola ‘a e ‘Uluaki Fā, ‘i he foaki ‘o e Konisitūtoné 1875. Na’e kau ai mo ‘Ene fakanofonofa ha kakai, kuo taau kuo nau tali e ‘Otuá, mo nau muimui ‘i he hala fononga ‘o ‘Ene tauhi e fonuá, ke hoko ko ha kau Nōpele ki he Fale Alea. Ko e ‘uhinga ia e fo’i lea ko e Nōpele, ko e faka-Konisitūtone ‘a e Tō Folofolá, ko e ‘uhinga ia ‘oku mau ‘i Falé ni aí, ko e kau Nōpele pē ‘e toko 20 na’e fili. Tokolahi ‘a e kau Nōpelé, ka na’e Folofola ‘a e ‘Uluaki Fā, tali si’i pē ke faka-‘ulungaanga lelei kimoutolu ke mou taau, ka mou toki hoko ko ha kau Mēmipa. Ko e ‘uhinga ia e ‘i Falé ni ‘a e mātu’a ni. 'Eiki Palēmia, he ko e Fale pē eni ‘e taha ‘a e Fale Aleá, ‘i he Fale Alea ‘o Tonga. Ka na’e tuku ho’o liliú ke ke hanga ‘o liliú e *system* ‘o e *political party* ‘i he Fale Aleá ni ‘i he fa’unga ‘o e 2010, kuo u tui kuo tau ‘i mu’a he taimí ni. Hala ho’o ‘asenitá. Ko ia pē Sea e fakahoha’a.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

Taukave Palēmia ko e silini tokoni vāhenga ki he langa fonua kae ‘ikai ki he pukepuke fonua

'Eiki Palēmia : Tau fanongo kātoa pē, pea ‘oku me’a mai e kakaí ki he'etau feme’a’aki ko ení ‘i he *issue* mahu’inga. Na’a ku feinga foki ke ‘ai ke mahino pē ‘oku ‘i ai pē hotau kehekehe. ‘Oku ‘ikai ke u lotu au ia ke ‘ai ke tau kehekehe ka ‘oku tau ‘osi kehekehe. He ‘oku Hou'eiki Nōpele kimoutolu, kakai kimaoutolu. ‘Oku ai e ngaahi naunau e Nōpelé, pea ‘oku ai e ngaahi naunau, ngaahi fatongia ‘o e kakai. Ko kimaoutolú, ko homau tefito’i fatongiá ke langa e fonuá, ko moutolú

ko e pukepuke e fonuá. Tonu pē fokotu'utu'u ia ko iá. Ko e silini ko ia 'oku vahe maí, ko e silini langa, 'oku 'ikai ko ha silini pukepuke fonua. Kai kehe te tau kehekehe he *issue* ko ia.

Lord Nuku : Sea ki'i fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu eni Palēmia.

Taukave ko e silini e Fale Alea ke 'inasi kotoa ai kau Mēmipa kau ai e Nōpele

Lord Nuku : Ko 'eku fakatonutonu 'Eiki Sea, ko e silini ko ē 'oku vahe maí 'Eiki Sea, ko e silini faka-Fale Alea. Pea 'oku talamai leva 'e he Konisitūtoné, ko kimoutolu eni 'e hū ki he Fale Aleá. Ko ia ko ē 'a ē 'oku talamai 'e he Konisitūtoné 'e hū ki Fale Aleá, 'oku 'i ai 'ene totonu ki he silini ko eni ko ē faka-vāhenga 'o e Fale Aleá Sea. 'Oku 'ikai ke u fie lave au ki he me'a ko ē 'oku me'a mai 'aki ko ē 'e he 'Eiki Palēmiá, Ko 'eku fakatonutonu atú, ko e pa'anga ko ení, 'oku 'i ai e totonu 'a e tokotaha Fale Alea kotoa pē ki ai. Pea kapau leva 'oku 'ikai ke vahe taau 'a e silini 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 'a e Konisitūtoné, 'Eiki Sea, 'oku makatu'unga ai e kolé ke vahevahe taau, he 'oku tu'utu'uni, ko kimoutolu eni te mou hū ki Fale Aleá, pea 'oku fakamatala mai leva ia 'i he Kupu 69. Kau Fakafofonga Nōpele, kau Fakafofonga Kakai, kau Fakafofonga Kapineti. 'A ia 'oku 'inasi leva ai 'a e Fakafofonga Kakai, mo e Fakafofonga Kapineti, ka 'oku 'ikai ke 'inasi ai 'a e Fakafofonga Nōpelé, ko e Mēmipa 'o e Fale Aleá Sea. Ko 'eku fakatonutonu atu pē ia 'Eiki Palēmia. 'Oku 'ikai ke u fie lave au ki he me'a faka-hisitōliá. Ko 'etau muimui pē ki he Laó, mo e faitu'utu'uni 'a e lao. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

'Eiki Palēmia : Sea, kātaki pē ngali fakalōloá, ka 'oku ou faka'amu pē ke 'ai ke mahino atu 'a e anga 'o e fakakaukau 'a e motu'a ni pea mo e tēpile ko eni. Ko e Hou'eiki Nōpele ko ē 'e toko 33, 'oku 'osi vahe...

<008>

Taimi: 1135-1140

'Eiki Pālēmia: ... vahe kātoa hono ngaahi tōfi'a. Ko e tu'u ko ē 'a e kau *constituency* ko ē 'e 17, ko 'ene kākato kātoa ia ko ē 'a Tongá ni, 'ā kimautolu ko eni 'oku mau ... Pea ko 'eku faka-'uhinga'i ko ē 'a e silini 'oku 'omai ka mautolu, mou ō mo e silini ko ena 'o langa 'aki 'a e fonuá. Mou ō 'o kumi 'aki hā pālau, tūlekitoa, helepelu, ki'i hāmala.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i tokoni atu pē ki he 'Eiki Pālēmiá.

Sea Kōmiti Kākato: 'E Pālēmia ko e ki'i tokoni 'a Vava'u Fika 1, Nōpelé.

Kole ha faingamalie tatau ke 'inasi ai kau Nōpele tatau pē mo e kau Fakafofonga

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Pālēmia, ko 'eku tokoni ki he Feitu'ú na, me'a tatau pē, 'ikai ke to e kehekehe, kā ko e 'uhí foki ko e sēniti 'oku 'oange ki he ngaahi vāhenga takitaha, ko e langa fonua pē ia 'o e ngaahi vāhenga takitaha. Ko e si'i ni'ihī Hou'eiki ko ení ka 'oange 'a e sēniti tatau 'e

malu'i pē 'e he Falé ni, langa fonua tatau pē, fakasio hā feitu'u pē 'amautolu 'i Vava'ú, tatau pē 'a 14, 15, 16, 'i ai hā ni'ihī 'oku fiema'u pālau, 'ai pālau, fiema'u hāmala, 'ai hāmala, fiema'u simavai, 'ai simavai. 'Oku 'ikai ke 'alu ē pa'anga ia ko enī 'Eiki Sea ki ha to e fa'ahinga 'uhinga 'e taha 'Eiki Sea. Pea ko 'eku tokoni atu pē ki he Feitu'ú na 'Eiki Pālēmia, na'a 'i ai hā founga, fakamolemole tau feme'a'aki lelei pē, ké ke laumālie lelei pē 'o tali, 'ai pē mu'a ke tau tatau.

Lahi hono fa'a 'ohake kitautolú, ko e fa'u 'a e 'Otuá, 'io mo'oni, fa'u 'a e 'Otuá. Fakamatala kia Selemaia, hanu ko e Pālōfita kā na'e talaange 'e he 'Eikí, 'alu koe he na'e 'osi pani pē koe mei manava ké ke hoko ko e Pālōfita. Tui pē au ki he mātu'a ko enī na'e pani pēhē pē mo kinautolu mei manava té nau ō hake pē 'o hoko ko e Hou'eiki Nōpele. Pani pē Tu'i (hūfanga he fakatapu) ke hoko ko e Tu'i. 'Ahó ni 'oku 'i ai 'a e Pālēmia, 'io na'e 'osi pani pē Feitu'ú na ia 'i he hālanga fononga 'o e mo'ui 'o a'u ki he tu'unga ko e Pālēmia 'o e fonuá ni, mo kimoutolu Kāpinetí mo kitautolu kōtoa ko enī ko e ngaahi tufakanga kōtoa mai 'e he 'Eikí.

Me'a ko enī 'oku me'a mai he 'Eiki Nōpelé, mai pē ke tau tatau pē, langa fonua, 'oku 'ikai hā to e me'a ia ke 'ave ki ai. 'Oua na'a 'omai ē seniti ko iá ki he Hou'eiki Nōpelé, tuku pē ia 'i Falé Aleá ni. Tatau tofu pē mo e sēniti kó ia 'oku ma'u 'e he kau Fakafofongá, langa fonua. Tuku ē tōenga ē Hou'eiki Nōpelé ia 'i tu'a 'oku 'ikai ké nau kau nautolu, mahalo ko nautolu té nau tokanga'i 'a e tukufakaholó pea mo e tauhi fonuá. Ko mautolu ko enī, ko e 'aho ko ē 'aneafí ké ke mea'i pē na'e kau ē Hou'eiki Nōpelé he taimi ko ē na'e fakalūkufua kōtoa aí. A'u pē ki ha tu'unga tau 'alu ki he vahevahe pēhé ní, 'unu leva 'o meimei pule'i pē kau Mēmipa, kau Fakafofongá ia.

Fakamanatu pē ki he Feitu'ú na 'oku 'i ai mo e pa'anga 'o e ngaahi vāhenga ko ē 'amautolu ko enī ki he Vava'u *Development Committee*, ko Ha'apai 'oku 'i ai 'enau pa'anga pēhē. To e pule'i pē ia 'e he kau Fakafofongá 'a e pa'anga ko iá ki he langa fonuá. 'ikai pē ke si'i ai hā me'a ke 'omai ke tokoni ki he Hou'eiki Nōpelé 'o hāngē ko e 'uhinga 'e 'Eiki Pālēmia 'okú ke mea'i lelei pē tautolu he tau kamata'anga ē Falé Aleá mo kamata e pa'anga ko enī he'etau langa fonuá, koe'uhi ko e lahi 'etau me'a atu mo e palōmesi loi ki he kakaí

Sea Kōmiti Kākato: 'Eiki Nōpele, 'osi fe'unga ho'o miniti 'e taha kae 'oange 'a e taimi 'a e Pālēmia.

Lord Tu'ilakepa: 'ikai, ko e Pālēmia 'oku laumālie lelei pē ki ai, fai pē he feme'a'aki lelei 'Eiki Sea, kā ko e 'uhinga pē 'a'aku, 'oku 'ikai ko ha 'uhinga enī 'Eiki Pālēmia ke 'ai hā tukufakaholó pē koe, 'ikai, tapu 'aupito 'aupito ia, langa fonua tatau pē. Founga tatau pē mo e me'a ko ena 'oku ma'u 'e he kau Mēmipá. Mālō.

'Eiki Pālēmia: Hāngē pē ko e me'a na'a ku lave ki aí, kuó u tui pē mahalo ko e founga na'e tonu ke tau fai maí, ke 'uluaki fakapapau'i 'oku 'i ai ē 'ofisí, kuo 'osi langa hā 'ofisí 'o e kau Fakafofongá ke 'oatu ē siliní 'oku 'i ai ē 'ofisi. Kā na'a tau hiki 'e tautolu 'o 'oange ē me'a 'oku te'eki ai ke 'i ai hā 'ofisi foki ia, pea 'oku 'ikai ké u hanga 'e au 'o fakaanga'i ē ngaahi vāhengá. Kaíkehe, té u foki ki he poini ko enī. 'Oku ou hoha'a ki he toenga 'o e kau Nōpelé. Sai, tau fakatātā kā Kolomotu'a, 'oku 'ikai ke 'i ai hā Nōpele 'o Kolomotu'a nēongo ko e Fakafofonga 'a Vava'u Fika 1 'oku nofo pē, 'oku me'a 'i Kolomotu'a, kā ko hono vāhengá 'o'ona ia ko Vava'u. Ko hai 'e 'omai ki ai 'a e silini ko ē ke kau atu 'a Kolomotu'a ki aí.

Sea Kōmiti Kākato: Me’a mai Nōpele.

Lord Tu’ilakepa: Sea, fakamolemole pē Feitu’ú na, ko e fakamanatu pē ki he Feitu’ú na. Ko e Hou’eiki Nōpelé, Fika 1 ko eni ‘a Tongatapú, Fika 2 Hou’eiki ‘o Tongatapú, ko e fo’i toko 3 Hou’eiki ko ia ‘o Tongatapú ni, ko nautolu té nau tokanga’i kōtoa, kōtoa. Tatau pē 1, 2, 3, 4, 5 ‘o a’u ki he 10.

<000>

Taimi: 1140-1145

Lord Tu’ilakepa: ... langa fonua, pa’anga ko iá kuo pau pē ke ‘i ai ‘ene felālāve’i mo e langa fonua ko ia ‘oku ke me’a ki aí.

Fakahā Palēmia ‘e palopalema ka ‘oange silini ki he ni’ihi kau Nōpele

’Eiki Palēmia: Sea ko e, ne ‘osi vahevahe foki ‘etau silini ko eni ki he toko 17. Ko ‘ene kakato kōtoa ia ‘a Tonga ní. Pea kapau te tau ‘atu mo ha silini ki he toko tolu, te tau palopalema.

Lord Tu’ilakepa: Sea, fakamolemole pē ‘Eiki Palēmia ko ‘eku fie tokoni atu pē ki he Feitu’u na.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Lord Tu’ilakepa: Na’e ‘ikai ‘uhinga ‘a e pa’anga ko eni ia koe’uhí ko e ‘ū vāhengá kotoa. Na’e ‘uhinga e pa’anga ko eni ‘Eiki Sea hangē ko e me’a na’a ku lave ki ai ‘anenaí, koe’uhí he na’e lahi ‘etau fa’a folau atu ko ē ‘a mautolu ki he ngaahi ‘otu motú pea mau fai e ngaahi palōmesi ki he kakaí kae hili ko iá ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia, na’e kamata’aki ‘Eiki Sea ‘a e ki’i sēniti si’isi’i, taha mano, ‘alu pē eni ‘o a’u kuo ua kilu e silini ko iá, ‘i he Mēmipa takitaha. Hoko mai pea mo e liliu fakatemokālati ko eni kuo tau a’u ki he liliu ko iá he taimi ní he fonuá. ‘Io, to e hiki e silini leva ‘alu ki he 17. Ka ko e silini ko iá na’e meimei vāhenga Tongatapu pē, vāhenga Vava’u, ‘Eua pea mo Ha’apai. Taimi ni, lahi ange moutolu ‘i Tongatapu ní. Ko e vāhenga ia, ‘a ia ko e meimei ko e, ‘e ‘Eiki Sea ‘oku hangē ko ia ‘oku ke mea’í ‘Eiki Sea, meimei ko e ua kilu ia ‘e hongofulu ‘oku tuku kotoa ia ‘i Tongatapu ni kōtoa.

Ko Vava’u mo Ha’apai ko e ongo Fakafofonga pē toko ua mei ai. Pea ko e ‘uhinga pē ‘emau kole atú, mautolu ko eni mei he, tautautefito kia mautolu mei tahí mo si’i toenga e kau Hou’eiki Nōpelé, ‘ikai ko ha fu’u me’a lahi eni ‘Eiki Sea, langa fonua tatau pē, tokoni kia moutolu e kau Fakafofongá. Pea ‘oku tau tatau kotoa pē he Falé ni, ‘Eiki Sea, tau ma’u pē monū’ia tatau. Tau vahe tatau, ki’i makehe pē Feitu’u na ‘oku lahi ange ngāue ia ‘a e Feitu’u na ‘ia mautolu ko eni. Makehe ‘Eiki Palēmia ia ko e Kapineti. To e hulu faufaua ange ngaahi monū’ia, ‘io, ka he ‘ikai ke tau tatau pea mo e Kapineti Hou’eiki kau Fakafofonga kae ‘uma’ā e Hou’eiki Nōpele. Ko e me’a ko eni tau tatau pē fakakātoa ko e kau Mēmipa. Ka ki he ngaahi monū’ia kehekehe ‘Eiki Sea, kehekehe pē hotau ngaahi monū’ia he ‘oku kehekehe pē hotau ngaahi ngafa fatongiá. Ko e ki’i, ‘oku lahi ange pē moutolu Hou’eiki, kau Fakafofonga ‘i he me’a ko eni ‘oku kole ‘e he Hou’eiki Nōpelé. Pea kapau pē ‘oku pehē ‘e he Feitu’u na ‘oku fu’u lahi, mai ha’amou ki’i fakafuofua he ko e koloa pē ke ‘i ai ha ki’i me’a ke mau lave atu pē he ngaahi koloa ko ia, monū’ia ko iá, mo ‘ai

ha ki'i 'ofisi ke mau ngāue'aki he 'oku 'i ai pē mo e kakai 'oku nau omi ki he Hou'eiki, tokolahi 'aupito e kakai 'oku nau ōmaí, fai ha tokoni kia mautolu he ngāue kuo faí. Ko moutolu, ko e fo'i me'a fo'ou foki na'a tau 'ai he ta'u kuo 'osí ke mea'i pē, 'ofisi e tokotaha kotoa 'ai mo e me'alele. 'Ikai ke mau to e fiema'u 'emautolu e ngaahi monu'ia ko iá, hoko atu pē moutolu. Ka ko mautolu ko ení ko e kole pē langa fonua 'oku faí 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Sea, tuku ā mu'a ke faka'osi atu.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ko u kole fakamolemole atu Hou'eiki Nōpele na'a pehē ko u hanga fakafepaki'i e me'a 'oku mou tui ki aí. Mou kātaki ko e motu'a ni 'oku, ko u faingata'a'ia he ko u manako ma'u pē ke u muimui ki he ngaahi *principle*. 'Oku mahe'a, 'oku tau 'ilo'i kātoa pē, ke ne tataki'aki ha fonua. Pea hangē ko e me'a ko u fakamamafa'i ko u tui ko e sēniti 'oku 'ikai ko ha fu'u, 'i he *issue* pehē ní. Na'a tau kamata mai e me'a ko ení na'e taha kilu, faifai hake eni 'oku tau 'alu hake eni e ngaahi vāhenga 'o ua kilu. 'E faifai pea te tau 'alu 'alu 'o taki taha miliona 'i he'etau 'alu ki he kaha'ú. 'Oku kaka ma'u pē 'i he ta'u ki he ta'u 'etau fiema'ú. Ka ko e me'a ko u faka'amu au ki aí ko u pehē 'e au na'a tau fiemālie he fakalahi ko eni e, 'a e ngaahi *constituency* he ko e anga 'eku sio 'oku 'i loto, 'oku mou 'i loto pē he fo'i tokotaha, ko e sio, 'e taha fitu ko iá. Kaekehe ko ena 'oku mou 'omai e ngaahi 'uhinga. Pea 'oku 'i ai mo e me'a 'e taha 'oku ou to e ki'i ongo'i 'oku ou, hangē ko ē 'oku ongo kehe kiate aú, ko e 'ai ke tali e me'a ko ení koe'uhi kae fai mo tali 'etau Patisetí. Hou'eiki, ko u kole fakamolemole atu.

Lord Tu'ilakepa: 'E 'Eiki Sea, fakamolemole. Ki'i fakatonutonu atu pē 'Eiki Palēmia.

Sea Kōmiti Kakato: Palēmia, ki'i fakatonutonu eni mei he Nōpele Fika 1 'o Vava'ú.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakatonutonu pē Feitu'u na fakamolemole ko hai na'a ne fakahoko atu ki he Feitu'u na e me'a ko iá. Mau tui pē mautolu ko e fou pē he'etau ngāue totonú. Mahalo ko e fuofua taimi eni 'oku tau fanongo 'oku me'a mai pē 'Eiki Palēmia 'i he Falé ni 'a e me'a ko iá. Pea kapau ko ho'o, me'a ia 'oku mou laumālie ki aí. Ko e hā e me'a 'oku, 'i ai hano kovi 'Eiki Sea. Kae 'oua 'ai e 'uhinga ko iá pehē ko e makatu'unga ia ke tali ai e, 'ikai, tau vakai'i ...

<001>

Taimi: 1145-1150

Lord Tu'ilakepa: ... he 'oku 'i ai mo e kole 'a e pilisoné 'io ko e kole ko e fakalahi 'a e kau polisi koe'uhí ko e tu'unga ko ē 'oku 'i ai e *drugs*. 'Oku 'i ai pē ngaahi vouti ke tau fakatokanga'i kae 'oua e 'ai pehē tapu hūfanga he fakatapú ko e makatu'unga ke tali e me'a ko ení ki he langa fonua 'oku faí pea fai 'aki ia pea tau tali. 'Oua ! Ke mea'i lelei pē ko e ngaahi ta'u ko ē na'e fa'a hoko mai ia ho'omou taimí mau kei manatu'i mau kei iiki foki he taimi ko iá ka na'a mau 'i he Fale ni. 'Ohovale pē ko ē 'oku mou tali fakakātoa pea tau tali e me'a ko iá.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ko e hangē ko e me'a ko eni ... na'a ku lave ki ai ko u ongo'i ke u tau'atāina hoku konisēnisí ke u tali e me'a ko ení. Ko u ongo'i lahi 'aupito Hou'eiki e kole 'oku mou fai. Pea 'oku mau māhino pē kiate au 'a homou 'uhingá. Ka 'i he'eku fakamā'opo'opo aofangatuku e me'a ko ení mo e anga 'eku vakai ki he anga ko ē 'o e *structure* ko ē 'etau tu'ú mo 'emau toko 17 mou toko hiva heni pea 'oku ou kau 'oku uēsia au ia he'eku fakakaukau'i atu e toenga 'a e kau Nōpelé neongo 'oku mou pehē 'emoutolu 'oua te nau kau ai. Kia au ia 'oku kau e me'a ia ko ē ko 'etau ava pē 'oatu ha me'a kia moutolu kae hala e kau Nōpele ko ē he 'oku mou kehe moutolu mei a mautolu. Tukuange mai mu'a ke 'osi ai leva 'eku me'a.

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakatonutonu mu'a fakamolemole 'Eiki Palēmia.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Palēmia.

Lord Tu'ilakepa: Ke ke laumālie lelei. Tuku 'a tu'a ia 'oku 'ikai ke nau kau nautolu he ni'ihí e Hou'eiki Nōpelé he 'oku 'ikai ke nau Mēmipa nautolu 'i he Fale ni. Ko e si'i Hou'eiki Nōpele pē ko ení 'oku nau Mēmipa 'oku 'uhinga ki ai 'a e kolé. Ke 'i ai ha monū'ia tatau 'o hangē ko ia ko e langa fonua 'oku fai 'e kimoutolu. Pea mo e taha ki'i fakatokanga'i ange mautolu mei he 'otu motu ko e fu'u 2 kilu ko ē 'oku ma'u kotoa 'e Tongatapu ni fakamolemole pē 'oku 'ikai ke mau tangi ke tatau ko e tokolahi taha ia 'oku 'i Tonga ni ka ko mautolu ko eni 'i Ha'apai mo Vava'u mo, faka'ofa 'aupito. Ko e ki'i sēniti ia ko iá 'oku ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Kei fiema'u pē kei lahi pē ngaahi fē'amokakí.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā Polisi.

Lord Tu'ilakepa: Pea ko e ki'i faka'osi pē 'Eiki Sea. Ke mea'i pē 'e 'Eiki Palēmia 'oku matū'aki tokoni 'aupito e, 'a e me'a ko eni 'oku fai e kole ki ai ki he langa fonua ko ē 'oku fai he Feitu'ú na.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele.

'Eiki Palēmia: 'Oku 'ikai ke u tui au ...

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Palēmia te u to e 'oatu ho'o miniti 'e 10.

'Eiki Palēmia: 'Ikai ke u tui au 'oku to e 'i ai ha'aku 'uhinga kehe. Te u to e foki pē 'o toutou 'ai e 'uhinga tatau pē ka ko ia ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia ko 'eku 'uhinga ia kapau 'oku me'a pea ke 'omai e taimí ki hē ka ke toki me'a mai. Pea kapau te ke faka'osi mai leva fakamā'opo'opo mai leva ho'o taimí.

'Eiki Palēmia: Ko 'eku faka'osi aofangatuku pē Hou'eiki mou fakamolemole atu ko e motu'a ni 'oku te'eki ai pē ke lava ke fakaloto'i e motu'a ni ke u tali e me'a ko eni 'oku 'omai 'aki pē 'a e ngaahi 'uhinga ko eni ko u 'osi 'oatu kimu'a. Pea ko u pehē ko e taki 2 kilu ko eni kuo tau 'osi vahe'i ko ē ki he *constituency* tau fiemālie ai. Ko 'ene kakato kātoa ia 'a Tonga ni pea 'oku mou

‘i loto kātoa pē ‘i he, hangē ko ‘eku fakatātā ko e Nōpele ko eni ‘o Vainī. ‘Oku na ‘ofisi taha pē naua ia mo Sēmisi. ‘Oku ‘ikai ke ne fiema’u ‘e ia ‘a e silini ko eni.

Lord Tu’ilakepa: Sea. Fakamolemole pē ka u tokoni atu. Te u pehē pē ...

‘Eiki Palēmia: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai ai pē ‘e Fika 1 ‘o Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: Ko ia ke tokoni pē ki he, ko mautolu ‘i Vava’u talu ‘eku kole. Nau faka’amu kapau na’e ‘i heni ‘a e Fakafofonga ‘a e Minisitā Mo’ui ‘i ai ‘emau kole ‘amautolu ‘e ‘osi eni ko e mahalo ko e ta’u eni ‘e nima ‘eku kole mo e ‘ikai pē. ‘I he me’a ko ē ‘oku ke me’a mai ki ai e langa. Kapau na’e ‘i ai ha me’a tatau pehē Hou’eiki ko e kole pē ‘oatu. Taha eni e me’a na’a ku kole ange ki ai ke ‘omai mu’a e pa’anga faka-polisi fakakoló. Talamai ‘e ia ko e ‘ai e polisi fakakolo ke hā ‘oku ‘ikai ke mou moutolu ‘i motu pē. ‘E ‘Eiki Palēmia ‘oku ‘i ai ‘a e fakangatangata’anga ia ‘o mautolu fakasone ‘o tahi ka ‘oku ‘ikai ke malava ‘o ma’u ha sēniti ia ko e kole pē ke ‘utu ‘aki ‘a e ‘ū me’a ‘a e ‘ū vaka ko ē ‘o e kaingá ke nau lele takai. He ko e ni’ihi ko ē ‘oku ōange ko ē ‘o uku ‘oku nau, ko ‘enau ma’u pē ki’i motu ko Māfana tele ‘aupito e fakangatangata ‘o mautolu ‘i motu ko ‘enau hu’u mai ia nautolu ‘ova mai ki motu ‘onau fāngota. Pea ko e ō pō’uli foki ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu’ilakepa: Ka koe’uhí kuo pau ‘oku pehē ‘e pehē mo moutolu ko ē ‘a e ‘otu motú kotoa. ‘A ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fa’ahinga langa ngāue langa fonua ‘o hangē ko e fanga ki’i *activity* ko eni ‘oku ou fakahoko atu ki he Feitu’u na pea ‘oku a’u ki he ‘ai palau e, fiu mautolu he feinga ki he, ‘oku ‘ikai ke u fie lave ki ai ‘Eiki Palēmia koe’uhí ...

<002>

Taimi: 1150-1155

Lord Tu’ilakepa: Mahalo ‘oku ‘ikai ke mou loto moutolu ke mau lave kihe ngaahi pa’anga pehē. Ka ko u tui, ‘oku tonu pē ke ‘omai ha ki’i faingamālie ma’a e si’i fa’ahinga ko eni. He ‘ikai tuku ‘emau feinga atu ki he Feitu’u na. Ta’u kuo ‘osi, na’e me’a mai pē ‘i he ta’u kuo ‘osi, ke feinga’i ‘a e Feitu’u na, ke laumālie lelei, ‘omi ‘a e ngaahi monū’ia kotoa ‘o e kau Mēmipa. ‘A ia ‘oku kau ai mo moutolu ‘a e Pule’anga.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Kole pē na’a kuo...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā Polisi!

‘Eik Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Fakamolemole kae fai atu ha ki’i kole ha faingamālie ke u ki’i fakamalanga atu ‘i he Līpooti Sea. Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Mālō ho’omou laumālie ki he pongipongi ni. ‘Eiki Sea, ko u fie fokoutua hake pē, ke fai ha fakalavelave ki he Līpooti ko eni kuo ‘omai ‘e he Kōmiti Pa’anga. Ka ko u fie lave pē ki ha me’a lalahi ‘e tolu, ‘Eiki Sea, ‘oku mai pē ‘i he Līpooti. Pea u toki faka’osi

mai ki he ‘Asenita lolotonga, ‘oku fai ai ‘a e feme’a’aki. Ka u ‘oatu pē mu’a ‘a e ki’i me’a ko eni. ‘Oku kau tonu ia ki he motu’a ni.

Tali Pule’anga ki he hoha’a fekau’aki mo e tukuhau he tapaka tonga, fo’i moa & me’alele

‘Uluaki ko e tukuhau ‘asi ‘i he Līpooti peesi 5, ‘asi ia ‘i he Fakamatala Patiseti, ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga, peesi 10 ‘o ‘ene Fakamatala Patiseti. ‘A ia ko e tukuhau eni fekau’aki pea mo e ngaahi me’a lalahi ‘e tolu. ‘Uluakí. Ko e tapaka tonga. Uá, ko e fua’imoa ‘oku hū mai mei tu’apule’anga. Tolu ko e tukuhau ‘ekisia ‘o e me’alele. Ka u lau atu pē mu’a ‘a e me’a ko ē fekau’aki pea mo e tapaka tonga. Mahalo kuo ‘osi ia Sea, ‘oku hā, ‘oku pou pou ‘a e Kōmiti ki hono tukuhau’i ‘a e tapaka tonga. Koe’uhi ko e kaveinga ke tokangaēkina ‘a e mo’uilelei. Pea te u tuku ia ki he tafa’aki Sea. Sea, mahalo kuo ‘osi mahino ia.

Ko e fua’imoa. ‘Oku tokanga i ai ‘a e Kōmiti. Koe’uhi ko e ‘ikai ke malava ‘e he ngaahi Kautaha Fakalotofonua, ‘o *supply* ‘a e ngaahi fiema’u lalahi. Hangē ko ia, ko e ngaahi katoanga ko eni. ‘Eiki Sea! Ka u feinga pē mu’a ke nounou. Na’e ‘i ai ‘a e tangi mai ‘a e ngaahi Kautaha Fua’imoa Fakalotofonua, ‘o kole mai ke fakakaukau ha tokoni ko hono ‘uhinga pē ko e kautaha eni ‘e 4. ‘Oku nau fakangāue’i ‘a e kakai pea ‘oku nau hū mai ‘a e fua’imoa ‘o toki fōfoa ‘i Tonga ni, ko e fanga ki’i moa. Ko ‘enau tokanga ‘oku nau feinga ke langa, hake ‘a e ngāue’anga *base* ha ngāue’anga fakalotofonua.

Na’e ‘i ai mo e tokanga ki he ngaahi fo’imoa ‘oku *import* mai mei muli Sea. ‘Oku ha’u mama’o a’u mai ki Tonga ni, ‘oku ‘i ai ‘a e ni’ihi ia ‘oku ‘ikai ke to e taau ke ma’u me’atokoni mei ai. Pea na’e fai ai ‘a e fakakaukau ko eni ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘ikai ke tā’ofi ‘a e hū fua’i fo’i moa ia mei muli. Ka na’e fai ‘a e fakakaukau ke hili ai ‘a e tukuhau ko eni. Ko hono ‘uhinga ko e siofi ‘a e *local industry*. Ko e taumu’a pē ia. Ko u tuku atu pē ‘e au ke mea’i ‘e he Hou’eiki. Pea ko u tui pē ‘oku ‘i ai ‘a e ni’ihi ‘oku taukei heni, ke nau mea’i ‘a e ‘uhinga ‘oku fai ai ‘a e ngāue ko eni.

Ko e tukuhau ‘ekisia ko eni ‘o e me’alele Sea. Mo’oni pē na’e ‘i ai ‘a e fakakaukau kimu’a. Kau ‘oatu ke mea’i ‘e he Hou’eiki. Na’e ‘i ai ‘a e fakakaukau kimu’a ‘o pehē. Fakama’ama’a ‘a e me’alele, kae tukuhau’i ‘a e ‘utu ke lahi ai ‘a e silini. Lahi ange ‘a e me’alele. Lahi ange ko ē ‘a e ‘utu. Tānaki pa’anga ai ‘a e Pule’anga. Pea na’e ‘i ai leva ‘a e fakakaukau ko eni, ‘o tukuange ‘a e ngaahi me’alele ko ē ‘oku ta’u motu’a ange ‘i he ta’u ‘e hongofulu. Ke ma’ama’a ‘aupito ia. Na’e tukuhifo ‘a e tukuhau ia ko ia ke fakapapau’i ‘oku ma’ama’a kae fakalahi ‘a e me’alele. Ko e taumu’a ke ‘utu ‘a e kakai. Ko e fakakaukau ia na’e fakahoko mai ki he motu’a ni, ‘Eiki Sea.

Ko e tu’u he taimi ni. ‘Oku mea’i pē ‘e he Hou’eiki. Fu’u lahi ‘a e me’alele ‘i he fonua ni, ‘Eiki Sea ‘oku fakafuofua ia ki he me’alele ‘e tolu ‘i he ‘api. Fu’u lahi, pea ‘oku kiu. ‘Ikai ke ngata ai. ‘Oku a’u ki he ngaahi me’alele ‘oku ‘omai. ‘Oku ‘ikai ke fuoloa, hili’anga kulo ia. Na’e toki fakamoleki ‘e he Pule’anga ‘a e pa’anga ‘e 4 kilu, ko e tānaki pē ‘a e ‘u veve lalahi ko ē ‘u me’alele ‘Eiki Sea. Kamata mei Pātangata, ‘o faai mai ai. ‘A ia ko e fakakaukau he taimi ni ko hono ‘ohake pē ke na to e tatau ‘a e me’alele motu’a kuo ta’u ‘e hongofulu. Pea mo e me’alele ‘oku ‘i loto ‘i he ta’u ‘e hongofulu, ke na tatau pē. Ko e ngaahi fonua kehe. ‘Osi tā’ofi ‘enautolu ia ‘a e hūmai ‘a e ngaahi me’alele, ‘oku motu’a ange ‘i he ta’u ‘e hongofulu. Ko hono ‘uhinga pē ia. Ko e palōpalema ‘oku tau fihia ai he ‘aho ni. Si’isi’i hotau ki’i motu. Si’isi’i ‘a e hala. Fu’u lahi ‘a e

me’alele. Loka ‘a e hala pule’anga mei he pongipongi ki he efiāfi ‘Eiki Sea. ‘E mea’i ‘e he kakai ‘o e fonua, he lolotonga ‘o e kātoanga ko eni ‘a e kiu ‘oku fakalavelave atu ai ‘a e motu’a ni.

Taha ‘uhinga fakatokolahi kau polisi ke tokoni ke leini ua fefononga’aki Hala Vaha’akolo

Konga ‘a e ‘uhinga ‘oku fiema’u ai ke hiki ‘a e tokolahi ‘o e kau polisi ke nau lava ‘o ki’i tokanga’i, ke feinga’i ‘a e hala Vaha’akolo ko ē ke 2 way ‘i he pongipongi pea 2 way ‘i he efiāfi. Ko e tokoni ki hotau palōpalema ko eni. He ‘ikai ke holo ia Ho’u’eiki. Ko ‘ene ‘alu eni ‘ana ke kamata pē ‘a e luelue mei Veitongo ‘o a’u mai ki heni. ‘A ia ko e ‘uhinga ia ‘oku fai atu ai ‘a e fakakaukau ko eni. ‘Oku tau ‘alu ‘a e ngaahi fonua kehe ia ‘i he tafa’aki,...

<004>

Taimi: 1155-1200

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū mai: ...mata’u ‘o nau ta’ofi ‘a e ngaahi me’alele ko ē ‘oku motu’a a’u ‘o ta’u 10, ‘oku tau ‘alu kitautolu ‘i he tafa’aki to’ohema, ko e feinga eni ke foki foki ke tau ‘alu mo e tūkunga fakakaukau ko ē ‘o e taimi ni, ‘a ia ‘oku ‘ikai ke pehē ‘Eiki Sea na’e to’o pē tukuhau ‘o ma’ama’a ko hono fakafoki eni ia ke tatau, ‘oku ‘ikai ke pehē ia. ‘A ia ko e tu’unga ia ‘oku ‘i ai ‘a e me’alele.

Fakamālō’ia & hounga’ia fokotu’u Kōmiti Pa’anga fakalahi ‘esitimetī Polisi kae tu’uma’u pē

‘Eiki Sea fekau’aki mo e līpooti ko eni ‘a e Potungāue Polisi ‘oku fokotu’u mai heni ki ai ha hiki pa’anga ‘e 6 kilu, pea ‘oku hounga ‘aupito ki he motu’a ni hono poupoua mo hono fakatokanga’i mo e ngaahi feitu’u kehekehe ‘a e ngāue ‘oku fai ‘e ho’omou Potungāue Polisi, kā ‘oku ‘i ai ‘a e femahino’aki pea mo e Potungāue Pa’anga hangē pē ko ia na’e fai ‘i he ta’u kuo ‘osi, ke tukuange ‘Eiki Sea ke ‘alu ‘a e ‘esitimetī ko eni, kae fai ‘a e fengāue’aki mo kinautolu he ko e meimeī mahū’inga pē eni ia ‘Eiki Sea ‘o e me’alele fo’ou ko ē na’e ‘omai ‘i he ta’u ni. Pea ‘e fai ‘a e fengāue’aki ke to e lava pē ke to e ‘omai pē ha naunau pehē ‘i he lolotonga ‘o e ta’u, ‘oku ‘ikai ke fiema’u ia ke to e ue’i ‘a e Patiseti mo e ‘Esitimetī ‘Eiki Sea. Kā ‘oku ‘i ai ‘a e fakamālō mo e loto hounga mo’oni ki hono fakatokanga’i ‘a e ngāue ‘oku fai ‘e he mātu’a Polisi.

Tui Minisita Polisi hanga he Konisitūtone fakafaikehekehe’i kau Nōpele mei he kau Fakafofonga

‘Eiki Sea ka u foki mai mu’a ki he ‘asenita lolotonga, ko e kole ko eni ‘a e pa’anga *constituency* pē fakavāhenga ma’a e Hou’eiki Nōpele ke nau taki taha kilu mo e ‘ofisi fakanaunau. Hou’eiki ‘oku ou fai atu ‘a e fakalavelave ko eni ‘i he loto mātu’aki faka’apa’apa mo’oni. Ko e toki me’a faingata’a ‘ete feinga ke fakahā ‘ete tui tau’atāina ‘i ha māmani ‘oku fekaukau’aki. Kā ko e mo’oni ‘Eiki Sea ‘oku faingata’a ke mau sio ko e pa’anga ko eni ‘oku ‘ikai foki ko e taumu’a ke tufa ki he kau Fakafofonga Fale Alea, pē ko ha kau mēmipa ‘o e Fale Alea.

Ko e pa'anga ko e taumu'a ki he kakai, ko e 'uhinga ia ko ē hono 'omai ko e taumu'a ki he kakai. Pea 'oku hanga 'e he Konisitūtone ia 'o fakafaikehekehe'i mai 'a e Fakafofonga Nōpele mo e Fakafofonga 'o e Kakai. Kupu 63 'o e Konisitūtone ko e fili pē 'e he kau Nōpele 'a e kau Fakafofonga 'o e Nōpele 'Eiki Sea. Kupu 65 'o e Konisitūtone, 'oku fili 'e he kakai 'a e kau Fakafofonga 'o e Kakai, pea 'oku tupu ai 'a e lele 'a e mātu'a ni 'o kemipeini, lesisita, fakangatangata 'a e kemipeini, tala 'a e fa'ahinga *policy* te mau hū 'o fakahoko 'i Fale Alea, he 'oku ma'u 'e he kakai 'a e mafai ke fili ki loto mo tuku kitu'a, kapau he'ikai ke nau fiemālie ki he founa ngāue 'a e motu'a ni, tautautefito ki hono *administer* 'o e pa'anga ko eni kia kinautolu, nau 'atā ke nau hanga 'o tuku au kitu'a, ko e fo'i faikehekehe ko ia he 'ikai ke nau lava 'o fakahoko ki he Hou'eiki Nōpele, kapau 'e vahe atu ha pa'anga tukupau ke nau to e hanga 'o to e vahe atu ki he kakai totongi tukupau 'i he langa fonua.

Fokotu'u ka loto kau Nōpele ke fili nautolu he kakaí malava fakatonuhia'i nau kole sēniti fakavāhenga

Ko e fo'i faikehekehe ko ia 'oku mātu'aki faingata'a ai kiate kimautolu ke ma'u kakato 'a e pou pou neongo 'emau faingata'a'ia, ko e fiha eni 'o e fakataha, neongo 'emau faingata'a, pea 'oku mau kole fakamolemole atu ai kā ko e anga ia 'o e tūkunga fakakaukau 'o kimautolu 'oku mau tui pē 'e lava ke fakakaukau eni 'i he kaha'u. Fakakaukau kitautolu ki he kaha'u kapau te mou laumālie lelei ke fili kimoutolu 'e he kakai, pea 'e lava leva ke 'i ai ha fakatonuhia ke fakakaukau ki he tafa'aki ko eni Sea. 'I he lolotonga ni ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ka u ki'i pou pou atu pē ki he Minisitā Polisi. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io, ko e ki'i tokoni eni Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Io, tali 'e au 'a e tokoní ...

Na'ina'i Tu'ilakepa ka fili kakai kau Nōpele 'ikai 'ilo pē ko hai fili he kau Fakafofongá kakai

Lord Tu'ilakepa: Laumālie 'aupito 'a e Feitu'u na 'i ho'o me'a, 'ikai ke u, te u fakanounou pē ki he me'a 'oku ke me'a 'aki. Kā 'oku mou ko e me'a ko ia 'e pau ke hoko he 'ikai ke ta'ehoko ia, mahalo 'e 'i ai ha to'u tangata 'e liliu ai 'o fili 'e he hou'eiki, kā ko mautolu 'oku mau tui ta'etoe veiveiua fili pē 'e he kakai ko ē ngaahi tofi'a 'o e hou'eiki, kapau 'e fai 'a e founa ko ia, 'ikai ke u 'ilo'i pē ko hai 'e fili 'ia moutolu, foki kotoa 'a e kakai ia 'i fili kotoa, tokolahi 'a e ngaahi tofi'a 'o e hou'eiki, ngāue 'a e hou'eiki 'ikai ke tonu ke a'u pehē, langi mama'o mai pē Tu'i hono 5, 'uhi ko mautolu ko e kato'i kotoa, 'ikai ko e 'uhinga ia ke, sai 'a e talanoa lelei pē 'ikai ke fai ha hiki hotau le'o he ngaahi me'a ko ena 'oku mou feinga ki ai, kā 'oku 'ikai ko e 'uhingá ia, ke pehē ke tali eni kā tau tali 'a e Patiseti. 'Ai 'a e liliu ko eni koe'uhi he 'e fili moutolu 'e he kakai, 'e a'u pē ki ai 'Eiki Minisitā.

Ka ko e kole atu ia kia moutolu, 'ai mu'a 'a e me'a 'oku tau tatau ai 'i he taimi ni pea kapau 'oku 'ikai te mau kole atu ke tau tatau hotau vāhenga, kehekehe pē, he koe'uhi he ko e Minisitā ena ia mautolu ko e kau Fakafofonga kotoa. Ko e kolé pē ia.

‘Eiki Minisitā Polisi: Fakamālō atu Sea ‘i he ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, me’a mai Minisitā Polisi.

‘Eiki Minisitā Polisi: ...poupou ‘oku fai. Mou mea’i hou’eiki malama mai ‘a e maama ko ē ‘i he pongipongi ni kiate kitautolu, fakamālō lahi ‘oku ‘i ai ‘a e fakakaukau ...

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā fakamolemole, mou toki me’a mai mu’a houa efiāfi.

‘Eiki Minisitā Polisi: Kā to e ‘i ai pē ha’akuk to e ki’i miniti pē ‘anai ke faka’osi atu Sea, meimei ‘osi.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia, tau toki faka’osi ho’o me’a mai, kā tau liliu ‘o Fale Alea hou’eiki.

(Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Fale Alea....)

‘Eiki Sea Le’ole’o: Hou’eiki mālō ‘a e ngāue, tau toloi ki he 2 mālō.

(Toloi ‘a e Fale ki he 2)

<005>

Taimi: 1415-1420

‘Eiki Sea Le’ole’o: Hou’eiki, mahalo ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha me’a te mou tokanga ki ai. Tau liliu ki he Kōmiti Kakatō hoko atu ‘etau ngāue. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki, mālō ho’omou laumālie. Tau, mou me’a hifo pē ki he’etau ‘asenitā. Ka ‘oku to e ‘i ai ha taha ‘oku to e ‘i ai ha me’a ‘oku me’a ki ai. ‘E Nōpele Fika 2 ‘o Vava’u, me’a mai.

Lord Tu’i’āfitu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Fakatapu ki he Tokoni Palēmia. Fakatapu ki he Hou’eiki Minisitā e Kapineti pehē ki he tēpile ‘a e Hou’eiki, Fakafofonga e Falé. Sea ko u tu’u pē au ia ‘o to e hoko atu pē me’a na’e fai ai e feme’a’aki, ke fai ha ngāue fakalotofale ho Falé. Pea ko u tui ko e me’a ko ia na’e fai ai e feme’a’aki pea me’a ki ai e ‘Eiki Palēmia ‘aneuhu, mole ke mama’o, ke fai heni he tūkunga ‘o e lākanga ‘o e ngāue ‘a e mātu’a ni Sea, ‘etau ngāue ho Falé ke fai ai ha tō kehekehe pē ko ha ‘ā vahevahe ‘i he ‘uhingá. Ko e ‘uhinga ‘eku fakahoha’a pehē Sea, ko e fakahoha’a pē ‘a e fakatangi ia ko ení ki he lelei ‘a e tauhi mo e ngāue ki he kakaí ‘i he ‘uhinga ‘o e Fale Alea ‘o Tongá. Pea ‘oku ‘uhinga ai e fakatangitangi ki he Pule’angá pea fai ai e me’a ‘a e ‘Eiki Palēmia. Mo’oni pē ‘Eiki Palēmiá ia ‘oku ‘i ai ‘ene ngaahi ‘uhinga lalahi ki he anga e tūkunga ko ení pea ‘e kei kehekehe pē foki e faka’uhinga fakapolitikale ia mo ha ‘uhinga ha vīsone ‘oku ‘ikai ke tau taha ‘i ha ngāue. Pea ko e me’a foki ia Sea ‘oku fa’a malanga’i he Falé ni, ko e Falé pē ení ia ‘oku taha. Pea ko e fa’u e laó kuo pau ke tau lotoloto tatau, ke maau ai he ‘ikai te tau loto kehekehe mo ‘etau tatakí e fonua e fa’u e laó, ‘e hoko ai pē moveuveu pea loto kehekehe. ‘I ai e ngaahi ‘ulungaanga ta’efe’unga ia ‘oku ‘ikai ke totonu ia ke fai mai ia mei tu’a ki ho Falé, tautefito ki he taki ‘a e Pule’anga ‘oku tau falala pea ‘oku tatakí ‘e he Pule’angá. Ko e ‘uhinga e

fakahoha'á Sea he me'a 'a e 'Eiki Palēmia. 'Eiki Palēmia, ko e lea mahu'inga na'a ke me'a'akí e 'uhinga 'o e pukepuke fonuá. Ke 'osi mea'i pē 'e koe e mala'e na'a ke ako ki aí. Ka 'ikai ke 'i ai ha fa'ahinga mōlale 'o ha me'a ke mo'ui ai ha fa'unga ha fonua ko e mo'oní ia, he 'ikai te tau fakalaka tautolu 'i ai ha mo'oni ...

<001>

Taimi: 1420-1425

Lord Tu'i'āfitu: ... hangē ha sōsiale. Mo'oni pē ho'o me'a 'a'au. Ko e fatongia 'o e mātu'a ni ko e mātu'a pukepuke fonua pea ko e tukufakaholo ia neongo pē 'oku loi pē 'oku mo'oni ka 'oku ne fakatahataha'i eni 'a Tonga 'o tala ai 'a e sivilaise 'o Tonga ni 'i he tataki 'o e pukepuke fonuá. Ka kiate au kapau te tau tuku tafa'aki 'a e pukepuke fonuá ka tau 'unu tautolu ia ha fo'i *slogan* kehe 'i ha sōsiale kehe he 'ikai ke 'ilo ai hotau *identity* 'otautolu. Te tau to e kakai kitautolu ai 'o fuoloa. Ko e laumālie ko eni na'e 'asi ko ē 'i he Mate Ma'a Tongá na'a ne fakatahataha'i ai hotau fonua ni. Na'e 'ikai ke mahu'inga 'a e koloa ia 'o e 'ekonōmika faka-Uēsite 'o e pa'anga 'o e *conflict* ka ko 'enau tala ko honau Tonga.

Sea pea 'oku pehē anga 'a e fakahoha'a 'a e motu'a ni. Kole pē ki he 'Eiki Palēmia ke afeitaulalo pē. Ko e ngaahi ngāue ko eni 'oku fokotu'u atu ko e teke atu pē he tafa'aki 'o e Feitu'ú na 'oku fa'u 'a e Lao ke fokotu'u ki he Fale ni pea ko koe 'oku ke pule'i 'a e Pule'angá mo e ngāue kotoa pē. Pea 'oku mo'oni e mafatukitukí. Pea kapau 'e to e fakaivia kimautolu ke mau hangē ko e lelei 'a ho'o takí 'e mānava ai e kakaí fakaavaava ai 'ū matapā teke ko ē 'oku fētāpuni'akí.

Pea ko u tui ko e tokotaha koe kuo ke tau'i eni e ta'u 'e 30 tupu 'a e lelei fakalukufua 'o e fonua pea 'oku tonu ke ke mea'i. Pea kuo ke a'ua'u ho ta'u faka-'Otua. Fai ha me'a ke nga'unu fakataha ai mo e fu'u lelei ho ngāue ko ho'o vīsone ia pea toki ōmai ha kau muiaki 'o hoko atu e ngāue pē 'e lava pē 'ikai ka 'oku 'i ai e makatu'unga e ngāue 'a e Feitu'ú na. 'Eiki Palēmia neongo hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga he faka'uhi he fakamolemole Minisitā Polisi e faka'uhinga he Konisitūtoné ka ko e fili pē ia 'a e Fakafofonga Kakaí 'i he totonu 'o e fili 'e he kakaí 'i he faka-Konisitūtone mo e faka-Konisitūtone 'a e Hou'eiki Nōpele ka 'oku tau ngāue pē he fale pē 'e taha. 'Ikai ke 'uhinga e faka'uhinga ia ko iá ko ha me'a ia ke tau māvahevahe ai he Fale ni. Tukukehe 'oku 'ikai ke tau 'ilo e taimí te tau tala e taimí 'Eiki Palēmia ha taimi 'e toki a'u ki ha tu'unga pehē 'a hotau Fale Alea ni pea kongu ua e Falé 'i ai mo hono ngaahi kulupu pea 'e toki lava leva 'a e 'uhinga 'a e ngaahi faka'uhinga pehē ka ko e taimi ni tau fai mu'a ha me'a 'e taha tau ngāue fakataha pea mou taki atu ka mau muimui atu mo e ngaahi lelei 'oku 'iate kimautolu mo e kakai homau tu'a te mau teke e ngaahi vīsone lahi. Hangē ko e fakatangitangi 'oku faí mei he tēpile ko ení.

'Eiki Palēmia mea'i lelei pē 'oku mau totongi tukuhau pē mo kimautolu. Ta'u 'e ua ko ení ne 'osí mahalo ko e tēpile ko ení na'a mau mo'ua kotoa taki 10,000 tupu 'emau mo'ua tukuhau pea toki fakatonutonu mai he Minisitā Tukuhau. Na'a mau feinga kotoa ke totongi ko hono 'uhinga ko e fanga ki'i lisi ko ē 'o e kelekele. Ko 'emau 'ofa ia ki he lotú, 'ofa ki he Pule'angá pea kapau 'oku tōtu'a 'oku tonu pē ke to e fakalelei'i 'a 'emau to'onga ngāue ko iá ka 'oku mau tokoni ia ki he anga 'o e fakalukufua 'o e fonua. Ko e lisi ko e me'a ia 'oku mo'ua lahi taha ai 'a e Hou'eiki Nōpele. Motu'a ia ko ení 'oku pa'anga pē 'e 50 mālō e laumālie lelei 'a e Potungāue Ako ke hiki hake 'o 500 pē 350 he fu'u ta'u eni 'e 70 tupu 'e Sea Kōmiti Kakato.

Poupou ke fakavia Potungāue Ako

Ko e ta'u ni ka 'i ai ha me'a 'oku mau manavasi'i ki ai 'a e tēpile ko eni he ta'u ni ko e Minisitā Tānaki Tukupau. Mahalo te mau mo'ua pē he lisi he ta'u kotoa pē kae 'oua 'e pēhē 'oku 'ikai ke mau totongi tukuhau. 'Eiki Palēmia fakamolemole atu lahi ange e fatongia 'o e totongi tukuhau 'i he tēpile ko eni pea 'oku mau poupou hangē ko e tu'unga 'o e Konisitūtoné 'oku 'ikai ko 'etau kehekehe pea tau kehekehe ai 'i he fofonga 'o e Lao. Ko ia ko u kole ai 'Eiki Palēmia laumālie lelei pē pe ko e hā ke tūkunga e me'a 'oku ke laumālie lelei ki ai te mau kei tu'u atu pē he ko e Tonga pē kimautolu mo e 'uhinga e tukufakaholo te mau kei puke pē fonua ni 'i he lotu mo hotau tukufakaholo mo e nofo 'a kāinga 'a e poupou ki he lelei fakalukufua. Faka'osi pē Sea e fakahoha'a 'a e motu'a ni kae toki fakamaama mai pē he 'Eiki Minisitā Ako pea mole ke mama'o 'oku fokoutua 'a e motu'a ko eni ko ha'aku poupou ka ko 'eku fokotu'u ka ko 'eku lave'i hifo pē ki he fakamatala 'a e Kōmiti Tu'uma'u 'o e Feitu'u na 'enau fakahū mai 'a e ngaahi fakalelei pea mo e ngaahi ...

<002>

Taimi: 1425-1430

Lord Tu'i'āfitu: ... monomono 'i he tu'unga 'o e lelei 'o e ngaahi fakataha 'o e Patiseti ko eni. 'Oku hā ia 'i he Vouti hono 16. Ko e fakataumu'a ia ki he Potungāue 'a e 'Eiki Minisitā Ako. 'O ka toki fakamaama mai pē 'e he 'Eiki Minisitā Ako fakamolemole. Ko e fokotu'u ai, ke kau 'a e Kolisi Ako Tohitaplu 'a Sia'atoutai 'i he ma'u me'a'ofa 'i he tu'unga 'o e ako, 'i he fonua ni, pea mo e Pule'anga ni. 'Oku 'i ai 'a e me'a'ofa na'e fokotu'u ai. Ka toki fakamaama. Pea 'oku 'i ai pē 'a e ngaahi fengāue'aki 'a e Pule'anga pea mo e ngfaahi 'apiako ta'e fakapule'anga. Ka kiate au Sea. Ko u fakamālō au ki he fokotu'u fakakaukau ko eni. Na'e fokotu'u 'i he 2012. Pea na'e 'ikai ke fakatokanga'i 'i he taimi na'e kei Minisitā ai 'a e Ministā kuo mama'o ko ia. Ka ko u 'ohovale 'a e mahu'inga 'a hono fakatokanga'i eni.

Ko Sia'atoutai ko e 'Apiako ia 'o e taufā'anga 'o e mo'ui. 'Oku 'ikai ko ha 'Apiako lelei. Ka ko e lave'i 'a e motu'a ni, ki he fu'u 'Apiako. Ko e peseti pē 'e 5 ai 'oku 'ilonga 'enau tupu pē 'atautolu, hangē ko e fakakata 'oku fai 'e he faikava. Na'a nau lotu kei si'i pē kinautolu. Ko e toenga. Ko e lī ange ki loto Sea. Pea ko e fo'i ta'u 'e 4 ko eni. Ko e ta'u 'e 3. Ko e ngāue lahi 'oku fai 'e he siasi 'a hono teu'i 'a e tangata ke ne 'ilo 'Otua, mo hoko ko ha taki lelei, 'i he ngaahi Kolo. Mea'i pē 'e he Feitu'u na. Ka liu atu ha taha mei Si'atoutai. Mahalo 'e to'o ha fo'i faingata'a 'e fā. Na'a ko e tolu pē 'e to'oto'o atu. Mālō ia! 'A hono teuteu'i. Pea ko e mahu'inga 'a e ako ia 'i he 'Apiako ko eni. 'Oku tokoni lahi ia Minisitā Ako, ke fakalalakaka 'a e ako 'i he fonua ni. Lahi 'a e 'u me'a ia 'i he fonua ni. 'Oku 'i ai 'a e maama ia 'oku ma'u ia 'i he 'api ko eni. Fakaako, pea ko e taumu'a ki he fakalotu. Kiate au 'Eiki Sea. Ko u poupou ki he Fokotu'u ko eni. Kae toki hei'ilo pē ko e ha 'a e me'a 'oku laumālie lelei ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Ako? Ka ko u poupou ke fai hano fakavia. Ko e kakai tatau pē eni, tetau tauhi he lotu. Hangē ko e lau 'a e Punake. "Kapau ā ko e ongo 'Olive, kae mālohi ha fonua! Ka tau pukepuke ā 'a e ngaahi Fokotu'u ke tau fakatokanga'i, ki he lelei 'o e 'uhinga 'a e fonua pē 'a e tangata. He 'ikai ke tangata 'ata'atā pē 'a e tangata. Kuopau pē ke 'i ai 'a e 'Otua. Ka e 'i ai 'a e melino 'i hotau ki'i fonua 'oku tu'u 'i 'Oseni.

Ko ia Sea, ‘a e ki’i fakahoha’a. Ko u fakamālō atu ki he taimi kuo tuku mai. Ka ko u kole fakamātoato kihe ‘Eiki Palēmia. Laumālie lelei, ke tau ngāue fakataha ko e taki, ka mau muimui ‘i he ngaahi lelei he tokonaki ma’a e kakai hotau fonua. Ko ia pē ‘a e fakahoha’a Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai Minisitā Ako.

Tali Pule’anga ki he fakatangi ke fakaivia ‘Apiako Sia’atoutai

‘Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Sea ‘o e Kōmiti Kakato, pea ko u kole pē ke u hūfanga atu ‘i he tala faka’apa’apa angamaheni ‘o e Fale ‘eiki ni, kae ‘atā ke fai atu ha tali ki he me’a ko eni ‘oku tokanga mai ki ai ‘a e Fakafofonga Nōpele Fika 2 ‘o Vava’u. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi fungavaka ‘o e ako. Fungavaka taupotu ko e Ako Tokamu’a. Tau hiki hake ai ki he Lautohi. Akoteu. Tau pehē hake ai ki he Ako Lotoloto, kau ai ‘a e *Side School*. Pea tau ō leva ki ha Ako Kolisi mo e Ako Ma’olunga ange. Kau ‘a Sia’atoutai ‘i he ngaahi ako ‘oku ma’olunga ange, (*Higher Education*).

‘Oku ‘i ai ‘a e Poate Fakafonua ‘a Tonga Fakamo’oni mo e Fakamafai Ako. ‘A ia ko e ngaahi ako ko ē ‘oku ma’olunga ange. Kuo ‘omai ia ki he Poate ko ia, ko e motu’a ni ‘oku Sea ai. Pea sio ki he ngaahi silapa pea mo e ngaahi me’a ko ē ‘oku ako’i. Pea ‘oku kau mai ki ai, ‘oku lahi ‘aupito ‘a e ngaahi ‘apiako pea na’a ku tokanga’i hifo ‘a Sia’atoutai. Pea ‘oku ‘ikai ke u lave’i lelei pē ‘oku kei hoko atu ‘a Sia’atoutai ‘i he fengāue’aki pea mo e Poate ko eni pē ‘ikai. Hangē pē ko ia ‘oku mou mea’i. Kuo ‘osi foaki ‘e he Pule’anga ‘a e pa’anga ‘e 7 miliona, ke tokoni ki he vāhenga mo e ngaahi ‘Apiako Kolisi. Tukukehe pē ‘a Liahona. Kuo nau faingamālie pē kinautolu. Pehē ki he ngaahi Ako Tekinikale ‘oku foaki ki ai ‘a e pa’anga ‘e lafe ōngeau ki he fo’i’ulu. Ka ko e fokotu’u ko eni ‘oku fakahoko mai. Ko ‘eku kole pē Sea. Ke tuku mai mu’a ke u sio ki ai mo ‘eku mātu’a ‘i he va’a pa’anga. Koe’uhi ko e fo’i hū ko eni ‘a e Fakafofongá ko e fo’i hū mālie ‘aupito. Hangē ko ‘eku fanongo ko ē ‘anenai. Ki he fakamatala ‘o e tau “Mate-Ma’a-Tonga” Ko e fo’i hū oma ‘aupito, ‘aupito. Kae kole pē ki he ‘Eiki Nōpele ...

<004>

Taimi: 1430-1435

‘Eiki Minisitā Ako: ...ke tuku mai ke u sio ki ai mo ‘eku mātu’a, ki he kole ko eni ‘oku fai mai, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. me’a mai ‘e 15, ‘e ‘Eiki Palēmia. Me’a mai 15.

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea, tapu mo e Feitu’u na Sea, tapu mo e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Kāpineti pehē foki ‘Eiki Sea ki he Hou’eiki Nōpele kae ‘uma’ā ‘a e kaungā Fakafofonga.

Fokotu’u ke tali Fale Alea fokotu’u ki he sēniti vāhenga kau Nōpele kae ngāue’aki pē Vouti Fale Alea

‘Eiki Sea ko e talu mei tuai ko e langa ‘o ha fonua kuo pau ke ‘i ai hono fakama’unga. Pea ‘oku tau vakai ki he ‘ū me’a ko eni ‘oku fiema’u ‘Eiki Sea, ko e taha eni ‘a e ngaahi fakama’unga ‘o e

fonua ki hono langa hake 'o e fonua, 'oku fiema'u ko ē 'e he Hou'eiki Nōpele 'i he 'aho ni. Pea ko e fakama'unga ko ia ko kitautolu pē mei he Fale ni te tau lava Sea 'o fai hono fakakaukau'i. Ko ia 'oku ou kole 'a'aku ia ki he 'Eiki Palēmia, 'i he vakai ko ē 'a e motu'a ni ia neongo 'Eiki Sea, 'oku te'eki ai ke tau a'u ki he fakavouti, 'i he'eku tui ko ē 'a'aku ia kapau 'e fakatokanga'i 'a e fakakaukau ko eni ke tali 'e he Fale, kae ngāue'aki pē vouti tatau 'a e Fale 'i he taimi ni 'oua leva 'e hiki, kae 'oleva ke 'i ai hano pa'anga 'i ha taimi, kae to'o pē ia 'i loto 'i he ngaahi ngāue 'Eiki Sea.

'I he vouti ko ē 'a e Fale Alea, 'oku 'i ai 'a e 5.3 miliona ki he *grant* mo e *transfer*, 'a ia 'oku tau pehē ko e 'inasi ko ē ki he 'o kimautolu kau Fakafofonga, 2 kilu, 3.4 ia. 'Oku 'i ai leva mo e 'inasi ko e 1.9 ki he ngaahi 'ofisi ko ē 'o kimautolu, 'o tautolu kau Fakafofonga, 'a ia 'oku mei tatau pē ia mo e fakamole ko ē 'i he ta'u fakapa'anga kuo 'osi, 'a ia ko e ta'u fakapa'anga kuo 'osi tui 'a e motu'a ni ia na'e 'i ai 'a e taki 2 mano ke kumi 'aki 'etau me'alele ki hotau vāhenga, he 'ikai ke t oe fiema'u ia 'i he ta'u ni, 'e lava 'o nga'unu atu ia ke kamata'aki 'a e fakakaukau ko eni.

'Oku ou tui 'Eiki Sea 'e malava pē ia ke fai 'a e fe'unu'aki hangē pē ko e līpooti ko ia 'a e Kōmiti Pa'anga 'i loto pē ia pea lava kātoa pē ngaahi fakakaukau ko eni, 'o 'ikai ke fiema'u ia ke to e fai ha fakalahi makehe, kae 'oua leva ke toki a'u ki he ta'u hoko pea toki fai atu ai 'a e fokotu'utu'u ki he ngaahi me'a ko ia. Kā ko e ta'u ni Sea 'oku ou tui pē 'e lava pē 'o fai 'a e fa'ahinga fakakaukau he 'ikai ke ma'u, mahino pē ia he taimi ni he 'ikai ma'u kakato 'a e me'a ko ē 'oku faka'amu ki ai 'a e hou'eiki, kaekehe ke 'i ai ha me'a ke kamata ai 'i he ta'u ni, pea toki a'u ki he ta'u fo'ou, pea 'osi ko ia pea kei fai pē mo hono ngaahi ouau ko ē 'o e tu'utu'uni 'o e ngaahi pa'anga, fakafou pē ki he, 'a e me'a tatau ke fai'aki 'e he Hou'eiki, pea nau fengāue'aki ai pē mo e kau Fakafofonga ko ē he ngaahi vahe 'oku nau ofi atu ki ai mo e 'ū me'a ko ē 'oku nau fiema'u.

'Oku ou tui 'Eiki Sea 'e lava kotoa pē, ka he 'ikai ke ma'u kakato kā 'e lava pē kongā 'o 'ai 'i he ta'u ni, pea hangē ko e tafa'aki ko ē ki he 'ofisi, 'omai pē honau 'ofisi heni 'omai ki ai 'enau sekelitali, pea 'e si'isi'i fe'unga pē ki'i fakamole 'oku 'ikai ke to e 'ave ia ke *rent* pē hā kae lava kotoa pē heni pea lava pē mo e fakakaukau ko ia mo e faka'amu, felotofiemālie 'aki pea tau nga'unu atu kimu'a 'etau ngāue 'Eiki Sea, 'e lava pē ia, koe'uhi he 'oku ou tui au 'Eiki Sea, ke tau tali 'e tautolu 'a e fo'i fakakaukau, kae toki ...

<005>

Taimi: 1435-1440

Sāmiu Vaipulu: ... fakakavenga ia, e Sea e Fale Aleá, mo 'ene kau ngāue, mo e Kalaké, ko hono vahevahe ko ē ke 'ai ha me'a, kae tali pē ia, tau pehē tali ha veaua, pē 'i lalo hifo 'i he ngaahi fiema'u ko ē 'i he taimi ni, ke fai'aki e ngāué, kae tu'uma'u pē 'i he vouti ko ē 'a e Falé, pea fe'unu'aki ai pē ai, 'Eiki Sea, 'oku ou tui 'e lava kotoa pē. Ko ia pē Sea e fakahoha'a 'oku fai. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 15. Me'a mai, Palēmia.

'Eiki Palēmia: Te ke 'ai?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, tapu mo e Feitu'u na.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai, Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa. 'Oku ou fie kau atu pē, na'a ku fanongo mai pē 'i he femalanga'akí, ka ko eni kuo u a'u mai ke 'oatu ha ki'i fakakaukau. Ko e fakakaukau foki ko ē na'e 'ohaké, 'oku ou 'ai pē e fo'i me'a ko ia, ko e feinga'i ke 'oange 'a e *constituency fund* taki 1 kilu ki he kau Nōpele. Ko e fo'i me'a pē ia 'oku ou fie nofo pē ai he fakakaukau ko iá. Ko e vahe foki 'a e Fale Aleá 'oku meimei 7 mano ki he tokotaha. Tatau ai pē pē ko e hā e tu'unga 'oku ke ha'u ai ki he Fale ni, pē ko e Fakafofonga Nōpele, pē ko e Fakafofonga Kakai, pē ko e 'omai koe mei tu'a hangē ko e motu'a ni. Ko e vahe ia 'oku ma'ú. Ko e sēniti ko eni 'oku 'ai ki he *constituency*, ko hono makatu'unga foki 'o'ona ia ko e kakaí. Ko e kakaí 'oku te fakafofonga'i, pea 'oku makatu'unga ai 'a e 'oatu 'a e taki 2 kilu kiate kimoutolu, ko ho'omou fakafofonga'i e kakaí. Pea kapau te tau 'ai fakafo'i'ulu, ko hono vahevahe ia e 2 kilu, ke fakafo'i'ulu 'i he *constituency* kotoa pē.

Fokotu'u ko e founa ma'a ke fili he kakai e kau Nōpele

'Oku ou fie malanga atu pē au, Sea, 'oku ou tui fakapapau'i, 'oku 'ikai ke 'i he visione eni ia mo e hala fononga 'a e Palēmia ko ení. Ko e anga ia 'eku ma'ú 'a'akú, pea 'oku 'ikai ke u sio au 'oku tatau. Ko e fo'i fakakaukau ko ia ke to e 'omai ha *fund*, 'oku ui ko e *constituency* ki he Fakafofonga 'o e Kakaí, koe'uhí ko e kakaí, ka ke 'ave ia ki he Hou'eiki Nōpele 'oku nau fakafofonga'i 'a e kau Nōpele, 'a ia te ke to'o leva 'a e taki 1 kilu ki he toko taha, 'o vahevahe ia ki he kau Fakafofonga Nōpele 'oku nau hanga 'o fakafofonga'i mai ki he Fale ni. 'I he tu'unga ko iá, 'e fu'u *off* palanisi 'aupito 'aupito ia. Ko e founa eni ia 'oku ou fokotu'u atu 'e au ia ke fakahokó. Ko e fili 'a e kau Nōpele ko e Fakafofonga Kakai, kae 'oange 'enau 2 kilu 'anautolu. Pea 'oku fea leva 'a e fakakaukau.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i fakatonutonu eni, Minisitā.

Lord Tu'ilakepa: Minisitā, 'oku ou kole atu ki he Feitu'u na, tuku mu'a e me'a ia ko iá, te tau lōloa tautolu ai. 'Oku ou tui 'oku 'ikai ke totonu ke tau a'u... Mahalo na'a 'ai, ka 'oku fu'u pelepelengesi e 'īsiu ko ená. He kapau te tau to e foki ke tau vakai e tu'unga faka-temokalate e fonua ni, kuo 'osi ho'ata mai 'oku 'ikai ko ha temokālatai lelei e temokālatai ko ē 'oku tau ngāue'aki he taimi ni. 'Aki pē e 'uhinga ko 'eni, pea 'oku ou 'oatu pē ki he Feitu'una. Kuo tau a'u ki he tu'unga ko ē Pule'anga faka-Tu'i, pea ka 'oku totonu ko e temokalati 'eni, pea 'oku totonu pē ke tufa ke tatau. Tau ki'i faka'ehi'ehi mei he me'a ko ena 'oku ke me'a ki aí, he koe'uhí kuo kamata ke mahino ki he kakaí ia 'a e tu'unga 'oku 'i ai e fakatemokalati. Ka 'oku ou fakamolemole atu ki he Feitu'una, 'oku 'ikai ke u tui ki he me'a ko ena 'oku ke 'omaí. Tuku ke 'i ai ha toki to'utangata te nau vakai'i. Kapau te mou me'a ki Noaue, ko e Pule'anga faka-Tu'i, fakatemokalati ia 'e taha. Ofi 'aupito 'aupito 'etau sisitemí mo e sisitemi ko iá. Ko e 'ofa'i e 'ofa'i 'e Noaue honau Tu'í, mo honau Hou'eikí. Hangē eni ia 'oku tau 'unu'unu pē tautolu ke, pea 'e hā, pea 'e fakatau'aki e 'uhinga ko iá, hangē ko e me'a 'a e Minisitā Polisi, talanoa lōloa ia. Tau ngāue'aki pē he'etau ngāue ko eni he taimi ni, ka tau nga'unu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea. Ko 'eku ki'i hoko atu 'e au 'eku ki'i

malangá. Ko ‘eku ‘uhinga fakatekinikale pē eni ‘a’aku ia ‘i he makatu’unga ‘o e fokotu’u mai ke ‘ai ha *constituency fund*, taki 1 kilu ‘a e kau Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fakatonutonu eni.

Lord Tu'ilakepa: Ko e fakatonutonu pē e Feitu'u na. Tuku e ‘ai fakavāhengá, fakamolemole. Ko e pa’anga ko ení na’e ‘uhinga hono fokotu’ú, ‘osi mea’i pē ‘e he ‘Eiki Palēmia, ki he ...

<006>

Taimi: 1440-1445

Lord Tu'ilakepa : ..taimi na’e fakalūkufua ai e fonuá ni, ke mau tokoni ki he kakaí, ‘i he taimi ‘o e faingata’a ‘i he folau ‘o e ‘a’ahi. Na’e ‘ikai ke ‘uhinga ia ke ‘ai faka-vāhenga. Ka koe’uhi kuo tau a’u ki ha tu’unga ‘i he feinga ‘a e fakapolitikale ko ení mo e feinga fakatemokalati, fakafoki mai ki he kakai. Kuo tufa leva ‘a e pa’angá ia ‘o ‘alu, ‘o lahi ange ‘a Tongatapu ni ‘ia mautolu he vahe motú kotoa. Kai kehe na’a ku ‘osi ‘ohake pē ‘e au ia e *issue* ko íá Minisitā Leipa ‘anenai. Mo’oni pē ‘oku tokolahi eni, ka ‘oku ‘ikai ke tatau ia pea mo e tu’unga ko ē ‘i he fakavahefonua.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō ‘aupito Sea. Ko u faka’amu pē ke tau ki’i talanoa na’a ‘oku ‘i ai ha founga vete faka-tekinikale. Ko ‘eku ‘uhingá, ko e fo’i makatu’unga ko ē ‘o e ‘ai ‘o e fo’i *constituency fund*, na’e makatu’unga ia ki he fakavāhenga koe’uhi ko e Fakafofonga ‘o e Kakai. Tau fakatātā pē, ko e motu’á ni ‘oku ‘ikai ke u kau au he me’a pehē. Pea ‘e ngalikovi ia kau ka tu’u hake au ‘o malanga atu ke ‘omai ha’aku 1 kilu, ka ‘oku ou ta’utu ‘i Fale Aleá ni, ke makatu’unga mei he hā? ‘Oku ‘ikai ke u Fakafofonga’i ha kakai. Ko e fili mai au ‘e he Palēmiá na’e fili ‘e he kakai.

Lord Tu'ilakepa : Sea, ke u to e ki’i tokoni pē fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato : Tali e tokoní, me’a mai koe Nōpele Fika 1.

Taukave ko e ‘i Fale Alea kau Nōpele ke ngāue ma’a e kakai

Lord Tu'ilakepa : ‘Oku ke mea’i lelei pē 'Eiki Sea, na’a ta folau ki ‘Atelaite ‘i ai e fo’i toko 4 ia ai ko e fo’i fili tau’atāina, ki’i kakai tokosi’i. ‘Oku kei ‘ange pē monū'ia faka-temokalati tatau kia nautolu. Pea ko e vahe ko ia ‘oku fakatumutumu ai ‘a e Feitu’ú na mo e motu’á ni, ko e a’u ‘a e Seá ia 3 kilu, to e ‘oange mo e ‘u *benefit* ia ‘o e kau Mēmipá, koe’uhi ke nau tokoni ki he kakai e fonua. Na’a ke mea’i lelei pē ‘e he Feitu’ú na. Kae fakamolemole pē ‘a e Feitu’ú na 'Eiki Minisitā, ‘oku faka-Konisitūtone pē ho’o me’a mai ki he Falé ni. ‘Oku ‘ikai ke ta’efaka-Konisitūtone ia. Ko mautolu ko ení na’e fou he founga fili, pea na’e fili pē mautolu ‘e he kakai tokosi’i. Mole-ke-mama’o ha ngāue ‘a e Hou'eiki Nōpele ia ma’a e kau Nōpele 'ata'atā (*tapu mo nautolu*). ‘Oku nau

‘i heni, ‘oku nau ngāue kotoa ma’a e kakai ‘o e fonuá, tautautefito ki he kelekelé 'Eiki Sea, ‘oku matu’aki tokanga e Hou'eiki Nōpelé ki ai, telia na’a mole e kelekelé, he anga e ‘alunga e fononga ‘i he ngaahi liliu faka-politikale ko ení 'Eiki Sea. Ka ‘oku ‘i ai pē hono lao ‘oku malu’i’aki.

Tui ‘oku ‘ikai ha makatu’unga lelei ke ‘oange sēniti fakavahenga kau Nōpele

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō ‘aupito Sea. Sea, ko e me’a ē ‘oku ‘omai, ko e tu’unga faka-kelekelé, pea ‘oku ou tui pē ‘oku ‘i ai e ki’i vahe ‘oku ma’u ‘i he Fakafofonga’i e kelekelé, ‘oku ma’u pē monu’ia ia ko ia. Ko e ‘uhinga foki ‘eku ki’i talanoa faka-technikale atu pē ‘aku ia, na’a ‘oku ‘i ai ha founga vete. Ko e pehē ko ia ke tau ‘oange ‘a e monū'ia faka-*constituency* ko eni ko ē ki he kau Fakafofonga Nōpele. Te u pehē ‘e tatau tofu pē ia pea mo ‘eku tu’u hake ‘a’aku ‘o kole atu ke ‘omai ha’aku *constituency fund* ‘a’aku. Kiate au ia ‘oku lele ia he ngalivale. Pea ‘oku ‘ikai ke tui au ki ha tu’unga makatu’unga lelei, he ‘oku ‘osi ‘i ai e vahe faka-Fale Alea.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e ki’i tokoni eni.

'Eiki Palēmia : Sea, kole atu ki he Feitu’ú na, pē te ke lava ke ke kole mai ki he Hou'eiki, ke tukuangē mu’a e malangá ke ‘osi. ‘E ‘oange hono faingamālie, kātaki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō ‘aupito Sea. ‘A ia ko ‘eku ‘uhingá pē ‘a’aku, ‘o kapau ‘oku tau fiema’u..

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā, ‘e Minisitā ko e fakahoha’a ‘a e ‘Eiki Palēmia ka ‘oku ou tui ko e tokoní mo e fehu’í ‘oku ma’u pē mafai ko iá mei he Feitu’ú na. Kapau ko e fakatonutonú kuo pau ke fakahoko ia. Ka ko e kole foki ‘a e Palēmiá, ka ‘oku ou tui ko e me’a pē ia ‘a e Mēmipa ‘oku ne hoha’a ki ai. Me’a mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō ‘aupito ‘e Sea. Ko ‘eku ‘uhingá ke tau foki ki he fo’i fakava’e ‘o e makatu’unga ko ia, ko e ngaahi monū'ia ‘o e Mēmipa Fale Alea. Ko e taha, ko e vahe, mahalo ‘oku meimei tatau pē. Ko e taha, ko ‘ete hoko ko ha Fakafofonga Kakai ‘oku ma’u ai e 2 kilu, koe’uhí ko ho fatongia ki ho vāhengá ko e kakaí. Ko e fo’i fakava’e ko iá, ‘o kapau pē, te u hanga ‘e ‘au ‘oatu ha makatu’unga ke ‘omai ha fo’i makatu’unga pehē, kiate au. ‘Oku ‘ikai ke u Fakafofonga’i ‘e au ‘a e kakaí, pē ko ha to e taha ‘oku ‘ikai ke ne Fakafofonga’i e kakai. ‘Oku mahino kiate au ‘a e fakakaukau, ko ‘etau ‘i hení, tapu ange mo kitautolu ko e ngaahi ... ko e tauhi fonua. Ka ko hono mo’oní...

<008>

Taimi: 1445-1450

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: ...’oku ‘i hē ‘a e kau Fakafofonga ‘o e Kakaí, ko e kau Fakafofonga Nōpele ‘eni. ‘Oku nau fakafofonga’i ‘enautolu ‘a e toko 33 ‘o e kau Nōpelé. ‘A ia ko e kole ko ē ‘oku fai ke ‘oange ‘a e taki 1 kilu, Mālō.

Sea Kōmiti Kākato: Minisitā, ko e ki’i fakatonutonu eni, Fakafofonga Fika 1 ‘o Tongatapu.

Fakama'ala'ala Lord Tu'ivakano 'uhinga pa'anga vāhenga fili ko e fiema'u vivili kakai

Lord Tu'ivakanō: Tapu pē mo e Feitu'ú na Sea, fakatapu ki he Kōmiti Kākató. Sea, ko e fakatonutonu pē, nēongo ko e kau Nōpele kimautolu, pea mau fakafongā'i e kau Nōpelé, kā 'oku 'i ai homau ngaahi tofi'a pea ko e kakai ko iá 'oku nau fakaongoongo mai kia kimautolu. Pea kā pēhē ko ho'omou fakafongā'i 'oku mou 'oange ha kekele 'o e kakai ko iá, pea mahalo 'oku tokolahi ange hoku kakai he kakai 'oku fakafongā'i 'e he fa'ahinga heni.

Ko e *constituency*, ko e kamata na'á ku kamata ē me'a ko iá 'i he'eku Seá, koe'uhí ko 'emau ō atu, ko e tangi mai 'a e kakai. Ko e ta'u eni 'e 15, 20 ho'omou ōmai, ko e me'a tatau ai pē. Pea na'á mau 'alu atu ki he Fungafonua, ko e tangi mai ia 'a e Fungafonua. Ko e ta'u eni 'e fiha ho'omou ōmai ko e me'a tatau ai pē. Pea na'á ku fakakaukau ke fokotu'u ē me'a ko eni ke kamata 'i he 1 mano, he 'oku 'i ai pē 'a e fanga ki'i ngāue 'oku fiema'u vivili 'i he ngaahi vahefonua. Pea ko e me'a ia na'e fokotu'u ai 'a e me'a ko eni he ko e tukuhau 'a e kakai. Pea ko e tukuhau 'a e kakai 'oku tau vahe mei ai.

Fakatonutonu ko e 'i Fale Alea kau Fakafongā mo e kau Nōpele ko e fakafongā'i kakai fonua

Me'apango na'e ha'u pē ko ē 'a e fiema'ú kuo to e lahi ange. Lahi ange ho'omou fiema'ú, pea ko e me'a ia na'e hokó. Kaikehe ko e fakatonutonu, ko 'etau 'i heni ko e fakafongā'i 'a e kakai 'o e fonua. Tatau ai pē, pē ko e Nōpele. 'Oku 'i ai ho'o totonu kē ke 'i heni, he na'e tukuange 'a e fo'i toko 4, he na'e tali kōtoa pē 'e kimoutolu ke fai ē me'a ko eni. He ko e kuohilí na'e 'i ai 'a e fakatangi, mau tokosi'i, tau tatau pē, toko 9, toko 9.

'Oku fu'u *unfair*, *un-temokalati*, he ko e 'uhingá hē 'oku mālohi pē ē me'á, mau kau pē ki hē. Ko e a'u mai ki he 'ahó ni, kuo mou tokolahi, kuo mou pule. Kā 'e kei fai pē homau fatongiá he ko e kakai tauhi fonua kimautolu. Pea nēongo 'oku vahevahe eni ki he 17, kā ko e kakai ko iá 'oku mau kei tauhi. Pea 'ai 'etau me'á ké tau fengāue'aki, he na'e kamata 'a e Pule'anga ko eni, na'e kole mai hē Pālēmiá, mai 'emau toko 3 ke tau fengāue'aki. Pea nau talaange, 'io ko e me'a eni ke fai, Nōpele, Kakai, tau ngāue ke kāfataha koe'uhí ke tau hakeaki'i ē fonua. Ko e hā ē me'a 'oku hoko he 'ahó ni, hoko atu Minisitā.

Sea Kōmiti Kākatō: Me'a mai Minsitā.

Fokotu'u ka fie fakafongā'i kau Nōpele e kakai pea nau Fakafongā kakai

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: Mālō 'aupito 'e Sea, pea 'oku fakamālō lahi 'i he ngaahi fetokoni'aki 'oku fai. Ko e motu'á ni ia, 'oku feinga pē au ké u sio ki he fo'i *system* ko ē 'oku makatu'unga ai 'a e ngaahi mōnū'ia 'oku tufa 'e he Falé ni. Pea 'oku ou pēhē ko e ngaahi makatu'unga ia 'oku 'omai ko ē, 'oku 'i ai 'a e vahe meimei 7 mano 'a e tokotaha kōtoa pē 'i heni. Pea 'oku 'ikai ke tau pēhē, ko e, 'oku tatau kōtoa pē. Ko e fo'i fakakaukau ko eni ki he taki 2 kilu 'a e kau Fakafongā 'o e Kakai, 'oku 'ikai ké u lava au 'o *argue* 'oku 'i ai hano palopālema, he 'oku 'alu foki 'a e kau Fakafongā ia ko iá 'o tali ui. Ko au ká u kā pēhē, kāpau té u fokotu'u atu he taimí ni ke 'omai mo ha fo'i 1 kilu mo ia 'a'aku. 'Oku 'ikai kē u 'ilo 'e au pē ko e hā ē makatu'unga 'e makatu'unga mei ai 'eku fokotu'u ko iá. Ko 'eku taliui pē ki he Pālēmia he

taumaiā ‘oku ou ‘alu au ‘o taliui ki Vainī, ko Semisi Fakahau ia. ‘A ia ko e me’a ia ‘oku ou pēhē ai koē, kāpau leva ‘okú te fie fakafofonga’i ē kakaí peá te fiema’u ‘a e fo’i 2 kilu, Fakafofonga Kakai kae nounou.

Sea Kōmiti Kākato: Té ke tali ē tokoní Minisitā.

Lord Tu’i’āfitu: Sea, kole pē au ki he Minisitā, ‘oku ‘ikai ké u tokanga au ia, pea ‘oku fakalao pē ‘a ho’o ‘i heni ‘au. Ko ‘eku tokanga ‘a’aku ia, ‘oku fiema’u meleni ‘a Ha’amoá mo me’a, ‘u me’a he tu’unga faka-māketí. Kuo fai ha’o ngāue, ko e ‘uhinga ko e Minisitā ko ē ...

<000>

Taimi: 1450-1455

Lord Tu’i’āfitu: ... fili ko ē ‘o e Palēmiá, ke faka’aonga’i e meleni ‘a Tonga ní ke ‘ave ki Ha’amoá, he ‘oku pa’anga lelei ‘aupito e fakamāketí ai. Ko ‘eku fehu’i pē ‘a’aku ia Sea ... Mālō Sea.

’Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole mu’a laumālie lelei pē mu’a kae fai atu pē ki’i fehu’i ko ení ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā Polisi.

Fehu’ia ka foaki sēniti fakavahenga kau Nōpele ko hai ‘oku nau taliui ki ai

’Eiki Minisitā Polisi: Ko e me’a lelei ke tau fai totonu, ko e mo’oní te ne hanga ‘o tukuange kitautolu ke tau tau’atāina. Kapau ‘e ‘oatu ‘a e siliní, ko hai te mou taliui ki ai ‘i he pa’anga ko iá. Pea ko u faka’amu pē ke mou tali totonu mai angé. Ko e kakai ko ení ‘oku mou pēhē ‘oku mou tauhí, ‘oku mou tauhi e kakai ko ení pē ko e kakai ení ia ‘oku nau hanga ‘o tauhi moutolú. ‘Ai e ki’i tali pē ki ai, mālō.

Lord Tu’ilakepa: ‘Ikai, ‘oku sai. Hangē ko ē ha fo’i ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Nōpele Fika 1 ‘o Vava’ú.

Lord Tu’ilakepa: Hangē ko ē ha fo’i me’a fo’ou ‘Eiki Sea. Ko e kakai ko ē kotoa mautolu ‘i Vava’ú, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha kakai ia te ne lava tauhi mautolu, he ‘oku mau ō mautolu ki ‘uta, mau fanga puaka, hūfanga he fakatapú, ‘oku ‘i ai e fanga pulu, fai kotoa pē. ‘Oku ‘osi e me’a ia ko ena ‘oku ke me’a ki aí. Mahalo na ko moutolu pē kau Minisitā ‘oku lolotonga tauhi kimoutolu ‘e he kakai he taimi ní. Mautolu ko ení, ‘ikai, ngāue mate. ‘Alu he Tokonakí ‘o palau, tā mai ki he Minisitā Pa’angá pē mo e Minisitā Pa’angá pea mo e Minisitā Polisi.

’Eiki Minisitā Polisi: Ki’i fakatonutonu pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ki’i fakatonutonu eni.

Lord Tu’ilakepa: Te u ‘ai ka u fakamatala atu ke ke, ko ena na’a ke fehu’i mai.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Nōpele.

'Eiki Minisitā Polisi: Te u nounou pē au ko e ki'i fakatonutonu 'oku nounou pē ia Sea, pē ko mautolú na 'oku ngali tauhi mautolu 'e he kakaí. 'E Hou'eiki, 'e fakamo'oni kātoa e toko 17 'oku filí. A'u ki he pakupakú he tauhi e kakaí, omi 'a e kole mo e hāfua, ko e omi pē ka kita, ko hono 'uhingá ko 'enau fili kitá.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e tu'unga ia 'oku mau 'i aí Sea.

Taukave Lord Tu'ilakepa ko 'enau ngāue kau Nōpele he Fale Alea ma'a e kakai

Lord Tu'ilakepa: Tuku pē ke mou, ke mou, tuku pē 'oku 'uhingá ke mau tali atu pē.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele, ki'i me'a mai pē Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: He 'oku mālie foki e tali atú ē. 'Aho Tokonakí ko u a'u ki he ongoongosiá ko u ta mai ki he Minisitā Pa'angá, kole ki ai 'a e fakatangi ko eni 'a Vava'u pea mo Ha'apai. Kapau na'e 'ikai ke u 'ilo e ki'i fo'i me'a ko eni. Sea na'a ku 'osi fakahoko atu pē ki he Feitu'u na.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko e tā mai mei Ha'apai 'o talamai kiate au. Hā e me'a 'oku mou fili ai Hou'eiki Nōpele, Hou'eiki Minisita mo e kau Fakafofonga ke nau ō kae hā mautolu. Mou me'a ki he fo'i ngāue ko eni. Ko au nau fai ē, ko hai, tokotaha Nōpele eni, hūfanga he fakatapú, ngali ko u 'ai hangatonu ko hoku sinó. Ko u nofo leva tā, tā mai ki he Feitu'u na, tā ki he Minisitā Pa'angá, tā ki he Minisitā Mo'uí, ui e ki'i motu'a ko eni, ko eni 'i he *CEO* Le'ole'o ko eni 'i he *Digicel* 'eke ki ai. Talamai fu'u mamafa. Fai atu pē fai atu pē 'o malava. Fiefia, neongo na'e 'ikai ke tau ikuna Sea. Ka na'a tau, na'e fiefia e fonuá, na'a nau me'a 'i he *TV* 'o fekau'aki mo e me'a ko eni. Taha ia e ngaahi ngāue eni 'e taha ko u ki'i 'oatu pē ke mou me'a ki ai. 'ikai ke 'i ai ha ngāue ia ma'a e Hou'eiki Nōpele. Fetu'utaki mai e tokotaha kiate au to e kole mai. Ko u fokotu'u atu mu'a ki he Pule'angá ke nau vakai'i ange mu'a e ki'i 'apiako, *GPS* 'i Fotua ke si'i tokoni'i. Taha e ngaahi fokotu'u mai e tokotaha kiate au ...

'Eiki Palēmia: Sea fakamolemole mu'a ka u to e kole atu.

Lord Tu'ilakepa: Fokotu'u atu mu'a ki he Pule'angá ke totongi mai 'emau puaka na'e 'ave,

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā,

Lord Tu'ilakepa: Ki he 'ai honau hala he me'a ko ē Potungāue Polisi, 'o a'u ki he taimi ni 'oku te'eki ke totongi ia.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā kae fakatonutonu.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko e ngāue ma'a hai, ngāue ma'a e kakai e fonuá 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Ko u kole atu Sea,

Lord Tu'ilakepa: Hala ke 'i ai ha ngāue ia ma'a ha Nōpele.

'Eiki Palēmia: Ko e to e kole ange pē ki he Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele ko e fakatonutonu eni.

'Eiki Palēmia: Ko u kole pē ki he 'Eiki Nōpele ke fakamolemole mu'a. Tukuange mai mu'a ke fai 'emau, he ko e kole ena 'oku mou 'osi 'ai. Kae tukuange'i ke mau fakama'ala'ala atu 'emau tafa'akí ke 'osi pea toki ...

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, 'ikai, ka ke fakamolemole, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'aku tā 'a'aku ia ho'omou me'á. Ko e fehu'i mai 'e he Minisitā Polisi pea ko u tali atu pē ki he Minisitā Polisi e ngāue 'oku faí.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Ngāue 'aho mo e pō. 'Ikai ke mau lava mamohē 'Eiki Sea. Lahi e ngāué, 'ikai ke ngata he ngaahi me'a, ma'a e kakai e fonuá 'Eiki Sea.

Kole Lord Tu'ilakepa ko e vahevahe tatau 'oku faka'amu mai kau Nōpele

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Ko e ki'i me'a ko ení ko e vahevahe tatau pē.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo mahino ho'o tali e fehu'í.

Lord Tu'ilakepa: 'I ai pē vahe tatau, tau ma'u. 'I ai mo e ngaahi monu'ia ko e *housing*, tau ma'u kotoa ia.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele, kātaki kuo fe'unga e tokoní. Me'a mai Minisitā 4.

'Eiki Palēmia: Mālō 'aupito Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Palēmia.

Hoha'a Palēmia koe'uhi ko e fokotu'u taki 1 kilu 'a e kau Nōpele toko 9

'Eiki Palēmia: Ko u tui kuo tau fefokifoki'aki he *issue* ko ení. Pea ko eni 'oku 'o hake ngaahi me'a 'o tñaki mai ki he ngaahi tefito'i 'uhinga na'e 'oatu mei he tēpile ko ení. Ka ko e me'a ko ení 'oku tefito he fō'i taha kilu 'oku 'ai ke taki taha kilu 'a e Hou'eiki Nōpele 'e 9, ko hono mo'oní ia.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakatonutonu atu e 'Eiki Palēmia.

Lord Nuku: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Nōpele 'Eua.

Fakatonutonu ko e 1 kilu kau Nōpele ko e sēniti fakavahenga ki he vāhenga

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu atu Sea 'oku 'ikai ko ha 1 kilu eni ke taki 1 kilu e Hou'eiki Nōpele. Ko e pa'anga 'oku 'omai ke ngāue'aki ki he vāhengá, fakalukufua Tonga ni 'e he toko 9. Ko nautolu 'oku nau taki ...

<001>

Taimi: 1455-1500

Lord Nuku: ... nofo pē he fo'i vāhenga 'e taha.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Palēmia: Sea.

Lord Nuku: Ko e toko hiva toko tolu ko ē 'a Tonga ni, Tonga ni kātoa ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'A ia ko e 9 kilu ia.

Lord Nuku: Fanongo pē ki he me'a ko ē 'oku fakamatala atu. Fanongo. Ko e toko tolu ko ē 'a Tonga ni 'oku nau hanga 'o tokanga'i kātoa 'a Tonga ni 'a e fo'i 10 ko eni ko ē 'a Tonga ni.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: Ua ko ē 'a Vava'u ko Vava'u pē ia.

Sea Kōmiti Kakato: 2 kilu.

Lord Nuku: Ha'apai. 'Io ka ko e 'uhinga 'eku fakatonutonu atu Sea 'oku 'ikai ko ha pa'anga eni 'e 1 kilu 'omai ma'a e Nōpele.

'Eiki Palēmia: 'Osi māhino e fakatonutonu.

Lord Nuku: 'O hangē ko e me'a.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Mālō Minisitā.

Lord Nuku: Pea ko 'eku fakatonutonu atu e taha. 'Uluaki ia. 'Oku 'ikai ko ha pa'anga eni 'e 'omai ma'a mautolu. Ko e ua tau foki mai mu'a ki he Mēmipa Fale Alea 'oku 'uhinga ai hono

vahe e silini ko eni kae tuku 'etau takai holo ...

'Eiki Palēmia: Sea ko au eni ko u kei ...

Fakatonutonu Lord Nuku ko e kau Nōpele nau tauhi e kakai

Lord Nuku: He 'oku fehu'i mai he 'e Minisitā ia ko ē 'oku tauhi ko ē 'e he kakai. Masi'i kapau na'e 'i ai ha kakai ke ke tauhi mahalo na'a ke 'ilo'i e me'a 'oku hoko.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele kuo ...

Lord Nuku: Ko mautolu 'oku mau tauhi e kakaí.

Sea Kōmiti Kakato: Ho'o fakatonutonu.

Lord Nuku: Ka 'oku 'ikai ko e kakaí 'oku ne tauhi kimautolu. Ko 'eku tali ia ki he 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me'a mai Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ko e me'a 'oku me'a ki ai e Nōpele 'oku mo'oni pē ia he 'ikai lava tautolu 'o faka'ikai'i he te tau takitaha malanga he ngaahi tokoni 'oku tau fai mei he kakai ka 'oku, pea te tau 'alu ki he ngaahi me'a 'oku hope atu ia 'i he ngaahi me'a 'oku tonu ke tau nofo ai. Mo'oni pē ho'o fakamatala. 'Oku 'ikai ko ha 'oatu e me'a ko eni ke mou ō 'o fa'iteliha ki ai. Ko e me'a ki homou ngaahi Hou'eiki Nōpele ka ko u fie fakafoki atu e me'a ko eni Sea ke tau fakakaukau ki ai. Te u fakatātā ki he Vāhenga Tongatapu Fika 1. 'Oku 'ikai ke 'i ai hama Nōpele ka 'o kapau te mou kapau te mou me'a atu ki he 'api ko ia ko Halaano 'oku 'iloa 'oku 'i ai e fu'u 'ā ai 'i ai mo e fale kātoa e ngaahi naunau 'oku tuku ai. Ko e ngāue pē ia 'a e ...

Lord Nuku: Sea kātaki pē mu'a. Ko 'eku ki'i fehu'i atu pē 'a'aku.

Sea Kōmiti Kakato: Fehu'i.

Lord Nuku: 'A ia ko fika 1 'oku hala mo e Nōpele? Ko e tofi'a 'o hai?

'Eiki Palēmia: 'E 'Eiki Sea ka ko e 'uhinga ia 'oku 'ai ke u a'u atu ko ē ki ai.

Lord Nuku: He ko 'eku fehu'i atu pē ko e tofi'á 'o hai.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele ko ena kuo mea'i he 'e Palēmia ka ne tuku ke ne me'a mai.

'Eiki Palēmia: Sea.

Lord Nuku: 'Ikai ko e 'uhinga foki he 'oku ne me'a mai 'e ia 'oku 'ikai ko ha kekekele ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha Nōpele ia pē ko ha me'a.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ena te ne tali mai.

Lord Nuku: Ka ko 'eku fehu'i ia pē ko e kelekele 'o hai 'a Kolomotu'a?

'Eiki Palēmia: Sea ka u tali atu.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele kātaki kae tali mai.

'Eiki Palēmia: Ko e tofi'a ia 'a e Pule'angá pea 'oku kapau te tau to e 'alu ki ai te tau to e lōloa ange he 'oku ...

Lord Nuku: 'Oku ou lave'i pē au Sea ko e tofi'a 'o e Pule'angá. Ko 'eku 'eke ki he 'Eiki Minisitā Fonua ko Tonga ni ko e kelekele 'o hai ?

'Eiki Palēmia: Sea ko u kole mu'a ke tukuange mai mu'a e ...

Lord Nuku: Kalauni ?

'Eiki Palēmia: Tukuange mai mu'a 'a e fakahoha'a ko eni ke 'osi.

Lord Nuku: 'Ikai ko e me'a ko eni me'a ia 'oku mahu'inga.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele kātaki 'o me'a ki lalo kae tau lele ...

Lord Nuku: Ko e me'a ia 'oku mahu'inga ke fakapapau'i.

Sea Kōmiti Kakato: Lelei pē 'etau me'a kae tali tahataha mai pē.

'Eiki Palēmia: 'Oku 'ikai ko e 'uhinga ia 'eku fakahoha'a 'a'aku ia ke tau to e lau ki he 'ū me'a ko iá. Ko 'eku 'uhinga 'eku 'ohake e me'a ko iá 'o fakatatau pē ki he makatu'unga 'oku tau hanga ai 'o fokotu'u e *constituency* mo 'oange ha pa'anga kia nautolu. Ko e 'uhinga ia 'eku malanga. He 'oku 'ikai ke, ko 'eku 'uhinga 'eku lave ki he Nōpele 'oku 'ikai ke u pehē au ia ko 'eku faka'ikai'i e anga e fokotu'utu'u ka 'oku 'ikai ke 'i ai hano, ko e tofi'a ia 'o e Pule'angá. Pea kapau te tau fakatātā 'e 'ave silini ko eni ki he pē ko hai 'e Nōpele 'e toko hiva 'e 'ave ki aí. 'E anga fēfē ha 'inasi atu 'a e ngaahi feitu'u tofi'a Pule'angá mei he me'a ko eni.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

'Eiki Palēmia: Mani ē.

Lord Tu'ilakepa: Mou 'ofa mai Hou'eiki Minisitā mou tokoni mu'a ki he 'Eiki Palēmia kae nounou 'a e fēme'a'akí.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ho fakatonutonu pē ko ho'o tokoni ?

Lord Tu'ilakepa: Sea ko 'eku tokoni pē 'Eiki Palēmia fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato: Palēmia ke tali e tokoni ko eni ?

Lord Tu'ilakepa: Ko e toko tolu ko ē Hou'eiki Nōpele ko eni ko ē 'i Tongatapu kau ai mo e 'Eiki Nōpele ko ena ho me'a ho tafa'akí ko e Minisitā Savea mo e Fonua ia. Ko e taki 1 kilu ko eni kuo pau pē ke tuku kotoa 'i Fale Alea ni fakalukufua 'i Tonga ni kātoa homou ngaahi vāhenga ka 'oku 'i ai ha me'a 'oku tokoni ke langa fonua ki he kakai fakalukufua kau ai 'a Kolomotu'a kau ai 'a Ma'ufanga kau ai 'a fē fua Vainī mo fē fua 'e 'Eiki Sea ko e pa'anga ia 'oku 'uhinga ki ai 'a eni ko ē 'oku 'i ai e taki 2 kilu ko ē fakamolemole e kau Fakafofonga. Ko ia pē.

'Eiki Palēmia: 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai hala ke 'i ai ha tangi ke tataua ia ki he 2 kilu. Ko e 1 kilu pē.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Palēmia.

Fakahā ko e vahe'i silini e pa'anga kuo pau ke 'i ai hono fokotu'utu'u pau

'Eiki Palēmia: Ki'i lave atu pē ki he poini ko ia. Ko e 'aho pē 'oku tau vahe'i ai ha pa'anga ke 'ave pē tufa ki ha potungāue 'oku pau ke 'i ai hano fa'ahinga fokotu'utu'u pau. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ko 'etau 'ave silini pea 'osi ko iá pea tau toki pehē mai sai pē ia pē ko e pa'anga ko iá 'e 'ave ki hē 'e 'ave me'a ki hē 'ave ki hē. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Palēmia 'e kātaki te tau ...

Lord Tu'ivakanō: Sea ki'i fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālōlō kae toki hoko mai 'anai.

(Na'e mālōlō e Falé.)

<002>

Taimi: 1515-1520

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e Sea 'o e Kōmiti Kakato, Veivosa Taka.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki! Mālō ho'omou laumālie. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Sea, kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki. Ko u fakakaukau ange pē ko e toe ha, ha me'a ke u lea 'aki kiate kimoutolu Hou'eiki. Ka ko u kole atu pē mu'a. Ko e pehē ko ē ke 'ai ke tau faaitaha. Ko u poupou, fiema'u ke tau faaitaha. 'Oku 'ikai ha taha ia te ne ta'e poupou 'a e me'a ko ia. Ko e 'uhinga pē ke to'o 'etau fakakaukau meihe pehē 'oku hangē 'oku mau feinga ke ... ka ko e me'a foki ia 'oku fai ki ai 'a e taukave 'a e motu'a ni ia. He ko e me'a ko eni

<004>

Taimi: 1520-1525

'Eiki Palēmia: ...mautolu ko ē na'e fili, 'e 'eke mai 'e he kakai kia kimautolu te nau 'eke mai, ko e fo'i 1 kilu ko eni 'oku mou hanga 'o tali ke 'ave ki he Hou'eiki ko eni ke tānaki atu pē ko e

hā hono ui pē *constituency* pē ko e hā, ko e hā ‘a e tali ki ai, te u faingata’ a’ia ‘aupito ‘aupito au keu hanga ‘o tali, he te nau hanga ‘e nautolu ‘o fakalau mai ‘a e ‘ū ‘uhinga, pea hangē ko ia ko e ‘uhinga na’e ‘oatu ‘e he Fakafofonga fika 4, ko e ngaahi me’a ko ia te nau fakalau mai.

Lord Tu’ivakanō: Sea, kole atu pē ke fehu’i ke tali mai.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fakatonutonu eni Palēmia. Me’a mai tongatapu ‘Uluaki.

Taukave ‘i ai founa ngāue Fale Alea ki he pa’anga vāhenga fili kau ai hono ‘atita’i

Lord Tu’ivakanō: Tapu pē mo e Feitu’u na Sea, ‘Eiki Palēmia ‘oku ‘i ai ‘a e founa ngāue ‘a e Pule’anga, pea ‘oku ou tui ‘oku ke ‘osi mea’i pē, ka ‘oku ou tui te u fakahoko atu pē me’a ko eni, te ne lava pē ke fakatonutonu ‘a e me’a ko ena ‘oku ke me’a ki ai.

‘I he taimi na’a ku Sea ai, na’e fai ‘a e ngāue ‘a e ‘Atita, 14/15 15/16, ‘oku te’eki ai ke ‘omai ‘a e ‘atita 16/17 17/18. Kā ko e me’a tatau pē ‘oku fakahoko mai ‘e he ‘Atita. Pea he ‘ikai ke u kei fakatātā ‘aki ‘e au ho’o *constituency*, he ‘oku mei tatau kotoa pē kau *constituency* ‘a e ngāue hala ‘aki ‘a e fatongia na’e totonu ke nau fakahoko, pea ‘oku tonu ke mou *account* ki he pa’anga ko ia kā na’e ‘ikai ke fakahoko ‘a e fatongia. Kā ko e tuku atu pe kia koe ‘Eiki Palēmia, ko e me’a ko eni te tau ngāue fakataha tokoni’i ‘a e kakai ‘o e fonua, ‘oku ‘ikai ke ‘omai ‘a e me’a ia ‘a e silini ko eni ke tufa ‘ia mautolu, hala’atā, ‘oku ‘i ai ‘a e founa ngāue ‘a e Fale Alea, pea ‘e ‘atita’i, ko ia ko e ...

Lord Tu’ilakepa: Sea fakamolemole pē ko ‘eku ki’i tokoni pē ki he ‘Eiki Nōpele, pea na’a ku kole ki he tamaiki ke ‘omai ‘a e tu’utu’uni ngāue ko ē ‘o fekaukau’aki pea mo e pa’anga *CF*, *constituency* fund ‘Eiki Sea. Ko e ‘uhinga ko ē ‘a e me’a ‘oku ke me’a ki ai, ‘io kuo ‘osi ‘i ai pē tu’utu’uni ‘oku ‘omai ‘e he Fale ni, pea ko hono tu’utu’uni eni ‘oku ou ma’u ko eni, he ‘ikai to e fai ha Nōpele ia ke pehē ke ke ‘ave ko ho’o me’a fakafo’ituitui, ‘ikai, kuo pau pē ke mea’i ‘e he ‘Eiki Sea pea mo e tu’utu’uni ‘o e Fale ni, hā koā ‘a e tu’unga ‘oku ‘alu ki ai, hangē tofu pē tatau mo kimoutolu kotoa ‘a e kau Mēmipa founa pē ‘e ngāue’aki ‘a e silini. Ko ia ko e tokoni atu pē ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele.

Fokotu’u fakataha kau Nōpele mo e kau Fakafofongá Kakai fo’i vāhenga pē 1 ‘i he \$2 kilu

‘Eiki Palēmia: ‘Oku mahino pē foki kiate kitautolu kātoa ko e kātoa ‘a e kakai ko ē ‘oku mou pehē ‘i homou ngaahi tofi’a, ‘oku nau ‘osi kātoa pē nautolu ‘i he toko 17. Kakai kātoa ko ē ‘oku mou fakafofonga’i ‘oku nau vahevahe ‘e nautolu ‘a e toko 17, pea ko ‘enau ‘inasi ko e 2 kilu, pea ko e anga ko ē ‘eku fakakaukau ‘oku pehē ni Hou’eiki Nōpele, fēfē ke mou fakataha pē moutolu ia pea mo e kakai ‘ai pē fo’i sino ‘e taha, ko e hā ‘a e ngaahi me’a ‘oku mou fiema’u, pea mou talanoa leva ‘a e fo’i 2 kilu. Ko e me’a ko ē ki he hangē ko e me’a na’a ku ‘osi lave pē ki ai ‘anenai, ke tau ‘oatu ko eni ki’i fo’i toko 9 ‘oku ou tui ‘e fu’u faingata’a ‘aupito ‘aupito ia ke tau hanga ‘o, pē ko fē feitu’u ‘e ‘ave ki ai ...

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, sai pē keu tokoni atu pē ki he 'Eiki Palēmia ki he Feitu'u na.

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Palēmia ko e kole tokoni eni.

'Eiki Palēmia: 'E lava ke 'ai ke 'osi atu 'eku me'a ko eni ka u ...

Taukave Lord Tu'ilakepa 'oku fie kau kau Nōpele he langa fonua

Lord Tu'ilakepa: Ka u tokoni atu ai leva he 'eku manatu'i na'a ngalo ia 'Eiki Palēmia, 'oku mo'oni 'aupito 'a e me'a 'oku ke me'a ki ai ko e 'aho 'aneafi na'a mau malava pē 'i he fili ko ē fakalukufua 'a mautolu ko ē 'i Vava'u, pea na'a mau faaitaha kotoa ai, kau kei me'a heni 'a e fakafofonga fika 15, pea na'a mau tu'utu'uni 'Eiki Sea ki he'emau pa'anga ki he me'a ke fai 'aki, folau au hūmai 'a e Sea hoko ia tukuange 'e ia 'a e pa'anga 'a ia 'oku ke me'a hake ke kumi 'a e pa'anga ko ia ko e 1 kilu 'amautolu, 'ave ia 'e he taha 'i he fakafofonga pē ia 'o e kakai 'o a'u ki he taimi ni kuo puli 'a e silini ko ia. Ko e ta'etokanga ia 'a e mēmipa 'o e 'aho ko ia koe'uhi 'i he founga ngāue na'a mau felotoloti ki ai, kaekehe 'Eiki Sea, kuo 'unu atu ia ki he tu'unga, ko e me'a 'e taha ko 'eku kole atu pē ki he Feitu'u na, 'omai mu'a ...

<005>

Taimi: 1525-1530

Lord Tu'ilakepa: he koe'uhí kapau 'oku 'ikai, 'oku ke 'osi mea'i 'Eiki Sea, na'e 'i ai e taimi, 'ikai ke u manatu'i, mahalo ko 'Uliti Uata, tapu pē mo ia, pē ko hai e Mēmipa na'e 'ikai ke fakahoko e fatongia ko hono tufotufa e sēniti. Pea na'e 'ange ki he Tu'i Ha'ateiho, tapu pē mo e Tu'i Ha'ateiho, 'o ne fai e ngafa fatongia ko iá, 'i he hā, 'i he founga tu'utu'uni 'a e Falé, hangē ko ia 'oku ou pukepuke atu 'i hoku nimá. Ko e me'a ia 'oku kole 'e he Hou'eiki Nōpelé, founga tatau pē. Fakafoki mai pē mu'a ki he kau Mēmipa e Fale Aleá, ko 'etau tokoni pē ki he kakai e fonuá. He 'oku 'i ai e ngaahi silini ia, 'Eiki Palēmia, 'oku ou fu'u tokanga ki ai, 'i hono 'ave ki ha kakai ma'u pē 'e he ni'ihī fakafō'ituitui ko iá, pea 'oku longoa'a ai e fonuá. 'Ikai ke u fie lave ki ai. Pa'anga ko ení, hangatonu mai ki he Hou'eiki Nōpele, hangatonu mei he Hou'eiki Nōpele ki he kakai kotoa, langa e fonuá, hangē ko e me'a na'a ke me'a ki aí, tatau pē mo e 2 kilu ko ē. kau Nōpele Tongatapu, mou fakalūkufua'i a Tongatapu ni kātoa. Mautolu ki Vava'u, fakalūkufua'i a Vava'u kotoa.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele kuo lava ho'o ki'i tokoní, kae foki e taimi ki he Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ko e poini ko ē na'a ku 'oatú, ko e kātoa e kakai ko eni homou ngaahi tofi'á, kuo 'osi vahevahe mo kinautolu ia he toko 17. 'A ia 'oku nau 'i loto kātoa he taki 2 kilú. Ko e me'a 'oku ou kole atu ki aí, fēfē ke mou talanoa pē mo e kau Fakafofongá, ke mou tokoni, ko e hā ha me'a 'oku mou pēhē ke mou 'oatu. Ko e hā ha'amou fakakaukau ki he 2 kilu ko 'ení, ko e 'uhinga ia 'oku ou talanoa atu aí. Hangē, te u fakatātā 'aki. Kapau, te u fakatātā 'aki pē 'a Tongatapu 1. Ko e hā e me'a 'e hoko kia mautolu, ko e ngaahi vāhenga ko eni ko ē 'oku 'ikai ke 'i ai ha, he vāhenga e 17, ko e hā e me'a 'e hoko kia nautolu Te nau tohi kole atu kia moutolu, pē ko ho'omou 'alu ke mou talanoa mo nautolu, he 'oku ou lava ke u sio he taimi ni ki he palopalemá. 'A ia ko e

me'a ko ē 'oku ou kole atú, tau 'ai e me'a ko ē 'oku maau, kuo 'osi fokotu'utu'ú, he tala'ehai 'oku hala homou kakaí ke ta'e'iai hanau 'inasi, 'oku nau kau he 'inasi ko 'ení.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, 'ikai, ke u ki'i tokoni atu pē ki he 'Eiki Sea, fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato: Kole tokoni eni, Palēmia.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku tokoni atu ki he kau Minisitā, mou tokoni atu ki he 'Eiki Palēmia, fakamolemole. Hou'eiki Nōpele 'e toko 3 'o Tongatapu ni, kau ai mo e 'Eiki Nōpele. Mou tokanga he koe'uhí ko ho'omou sēniti ke tokanga'i. Na'e 'i ai e ta'u e taha, ke mea'i pē, fakamolemole pē ki he Feitu'una, na'e tō e 2 mano ia, 'ikai ke fakatokanga'i 'e he Feitu'u na, pea foki e silini ia 'o fakatatau mo e tu'unga 'o e ta'ú. Pea ko e tu'utu'uni ia, toki fakatokanga'i 'e Kolomotu'a. Ka ko hono lelei ko ení, 'io, fakatokanga'i 'e he kau Nōpele Tongatapu, pea nau fakamanatu atu ki he Feitu'una. Tokanga'i ho'o sēniti 'oku fa'a 'ave ki he Kosilió, 'oku fiema'u ke 'omai kotoa e silini ke ngāue'aki 'e he Kolomotu'a pē ko e vāhenga fika 1. Te mou fetokoni'aki 'aupito 'aupito pē mo e Hou'eiki Nōpele 'o Tongatapu ni. Mautolu 'i Vava'u, pau pē ke mau fetokoni'aki pea mo e... 'i ai ha fanga ki'i me'a 'oku malava ke me'a mai 'e he Fakafofonga ke fakahoko ai. Ko e taimi ni ke ke mea'i pē, 'ikai ke to e 'i ai, ko mautolú ko e fo'i ō pē 'o sio he ngaahi langa fonua pē 'oku mou faí. Mau fie kau he langa fonuá, he 'oku mau Mēmipa he Fale Aleá.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Palēmia: Sea, te u 'ai atu pē 'o tānaki ki he ngaahi me'a ko eni 'oku fai ki ai e tokanga 'a e motu'a ni. Te u fakatātā'aki 'a Niuá. 'Oku 'i ai e Nōpele taki taha 'i he ongo Niuá. Na'e 'i heni e Fakafofonga Nōpele Niuá, ha'u 'o ma talanoa e ngaahi me'a na'e tokanga ki ai, pea u 'eke ange. 'Oku ke 'i fē? Talamai, 'oku lahi ange pē 'eku nofonofu Nu'usila he 'oku ou ngāue misini au. Ko 'ene talanoá ia. Lahilahi ange pē ke u nofo au 'i Nu'usila he 'oku ou ngāue misini mamafa au. Pea u pehē atu, 'Eiki Nōpele, ko ho'o 'alu ko ena 'o misini mamafa 'i Nu'usila kae fēfē ho kāinga?

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakatonutonu atu mu'a e 'Eiki Palēmia.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu, Palēmia.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Palēmia, fakatonutonu pē e Feitu'una. 'Oua te ke fu'u *personal* he 'oku 'ikai ke 'i heni e Mēmipa ia ko iá.

'Eiki Palēmia: Sea, 'oku 'ikai te u *personal*, kapau pē te mou tā ki ai he taimi ni 'o 'eke. 'Oku 'ikai te u *personal*, ka ko e 'uhinga 'eku talanoá, ko 'eku feinga'i ke mahino 'a e founga ko ē 'e 'alu ai e silini kitu'a ki he kakaí. Ko e me'a ia 'oku ou hoha'a ki aí kapau na'e 'i ai ha'atau fa'ahinga fokotu'utu'u, hangē ko 'eku lave 'anenaí. Ko e pa'anga kotoa pē 'oku vahe'i 'e he Pule'angá kitu'a, 'oku 'i ai hono fa'ahinga fakamatala'i, 'o fakamatala'i mahino

Taukave ko e tu'utu'uni/founga ngāue Fale Alea 'e tataki 'aki pa'anga vāhenga kau Nōpele

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko 'eku fakatonutonu atu pē, Sea. Ko 'eku fakatonutonu, 'Eiki Sea,

<006>

Taimi: 1530-1535

Lord Nuku: ... ko e pa'anga ko ení, 'oku 'i ai hono tu'utu'uni ngāue 'a e Fale Aleá, kā ko e tu'utu'uni ngāue ko iá, he 'ikai ke to e mavahe ia mei he pa'anga ko ení. Pea kāpau leva 'oku 'i ai hā taha té ne ngāue hala 'aki, 'oku 'i ai 'a e fatongia 'o e 'Atitá ke 'ātita'i eni. Pea ko e tu'utu'uni ko iá 'e tatau kōtoa pē. Kā ko 'ene tu'u ko ē he taimí ni, 'ikai foki ke 'i ai hā seniti 'e vahe mai ka mautilu, kā 'oku 'i ai 'a e tu'utu'uni ngāue 'a e Fale Aleá ki he pa'anga ko ení, anga hono fakamolé, anga hono foungá. Pea ko e founga pē ia, kāpau 'e 'i ai hā 'inasi 'o e kau Nōpelé, ko e tu'utu'uni ngāue pē ko iá 'e ngāue'aki. Kāpau 'okú ke faka-fehu'ia 'a e founga ko ē te mau hanga 'o tufa aí, té mau nofo pē he tu'utu'uni ngāue ko ē 'a e Fale Aleá. Ko e fakatonutonu ia Sea.

Sea Kōmiti Kākato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: Sea, ka u ki'i tokoni atu au heni kātaki. Sea kuó u 'oatu 'e au ē ki'i poini ko ení he 'oku mākehe ē *system* ngāue ia ke tokangaēkina 'aki hā fa'ahinga silini pē, 'a e tukuhau 'a e kakaí, ko e *issue* kehe pē ia. 'Oku ou tōkanga atu au ke vete faka-tekinīkale 'a e fo'i palopālema ko 'ení. Ko e *constituency fund*, ko e silini ia na'e 'ave ki he kau Fakafofongá, ko e kakaí 'oku nau fakafofonga'í. Sai, kā 'ikai ke tau vete 'a e fo'i makatu'unga ko iá.

Lord Nuku: Fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kākato: Fakatonutonu eni Minisitā.

Kole ha makatu'unga fakalao fekau'aki mo e vahevahe silini vāhenga fili

Lord Nuku: Fakatonutonu latu 'Eiki Sea. Ko 'eku fakatonutonu 'Eiki Sea, mai angē hā tu'unga fakalao 'o e pa'anga ko ení, 'oku totonu ai ké mou ma'u 'a e silini ko ení. Mai hano tu'unga fakalao, ke māhino 'etau fēlingiakí ke māvahevahe ai 'a e Hou'eiki ko ē mei hē.

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: Sea, ká u tali atu mu'a 'eku anga 'eku fakakaukaú, anga 'etau ki'i fēlingiakí, ke tau fēlingiaki ke ma'u hā ki'i māama lelei. 'Ikai ké u 'iló pē ko e tonú ia, kā ko 'eku 'oatu 'e au 'eku 'uhingá. Manatu'i pē 'oku pēhē mai pē 'oku fakalao pē 'ikai. Māhino pē 'oku fakalao he ko ena 'oku tali. Kā ko e fo'i makatu'ungá, fo'i fakakaukaú, ko e *constituency fund*...

Lord Nuku: Sea, ko 'eku fehu'i atú 'Eiki Sea 'oku te'eki ke tali mai ia. Ko e hā ē tu'unga fakalao 'oku vahe ai 'a e kau Mēmipa 'e toko 17, kae hala 'a e kau Mēmipa 'e toko 9. Ko fē 'a e lao 'okú ne hanga 'o fakalao'i iá.

Sea Kōmiti Kākato: ‘E Minisitā ‘ai pē ké u ki’i hanga ‘o ‘oatu pē ke faka-māhino atu ‘a e me’a ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpelé. Ko ‘ene fiema’ú pē ‘oku fakalao ‘a e ‘ave ‘a e pa’anga *constituency fund*, kae ‘ikai ke ‘i ai hā *constituency fund* ‘a e kau Nōpelé.

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Sea, kāpau na’e ‘ikai ke fakalao he ‘ikai ke lava ‘o tukuange, tukukehe kāpau ‘oku nau fiema’u ké u ‘alu ‘o ‘omai hā fo’i kupu’i lao ki ai. Kā ko eni kuo talu eni ‘ene lele. Ká u hoko mai mu’a au ki he makatu’unga ‘eku fo’i fakakaukaú.

Lord Nuku: Sea, ko e ‘uhinga ko ē hono fehu’i ‘Eiki Sea he ‘oku fakalao ‘emau halá? Kae ta’efakalao ‘enau ma’u ‘anautolú. Ko e fehu’i ia.

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Tā ko ē ‘oku toki lea mai ‘o ‘eke mai pē fakalao ‘enau ta’ema’u ‘a e seniti. Ko e fehu’i ia. Fo’i konga konga ia ko iá, ‘ikai ké u lava ‘e au ‘o tali. Ká u ‘oatu ‘e au ‘a e makatu’unga ‘a e tui ‘a e motu’á ni, ‘oku ké u ‘uhinga au ia pē tonu pē ‘oku hala. Ko e fo’i makatu’unga ‘o e *constituency fund*, ko e kau Fakafofonga, ‘oku ‘i ai, ‘oku nau fakafofonga’i mai ‘a e kakai pea ko e makatu’unga ia ko ē ‘o e ‘oange ‘a e fo’i 2 kilu.

Taukave ‘ikai fakafofongá’i kau Nōpele ‘a e kakai

Sai, tau fakakaukau, fakahūu’i atu angē hā fo’i *profile*, ‘ikai ké u kau au ai. Sai, mou sio ki he palopālema kāpau te tau ‘ave ‘a e *concept* ko ē ‘o fakahū he kau Nōpelé. ‘Oku māhino ‘oku talamai ko e kau Nōpele ‘o e kakai, kā ‘oku ‘ikai ke nau ‘i heni ‘o fakafofonga’i ‘a e kakaí.

Sea Kōmiti Kākato: Ko e fakatonutonu eni.

Fakatonutonu Lord Nuku ko ‘enau ‘i Fale Alea ke fakafofongá’i e kakai

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, ko ‘eku fakatonutonu atu ‘Eiki Sea ‘i he’ene me’a ko ení, ‘ene pēhē ko eni ‘oku mau ‘i heni ‘oku ‘ikai ke mau fakafofonga’i ‘a e kakaí.

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: ‘Ikai Sea, ‘oku ‘ikai ké u ‘uhinga pēhē au, mole ke mama’o.

Lord Nuku: Ko e toki ‘osi eni Sea, kā ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoko atu, ‘oku mau ‘i heni ko e fakafofonga’i ē kakai ‘o e fonuá.

Fakahala’i ‘oku ‘i Fale Alea kau Nōpele ke fakafofongá’i e kakai

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: ‘Oku hala ia, ‘oku hala ē fo’i fakamatala ia ko ē Sea.

Sea Kōmiti Kākato: ‘E Nōpele mo Minisitā. ‘A ia ‘oku ‘uhinga ‘a e me’a ‘oku me’a mai ‘aki he Minisitā, ko e kau Fakafofongá ko e fili he kakai. Kā ‘oku pēhē ‘e he Nōpelé, ko e fakafofonga kinautolu ‘o e kakai.

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: ‘Io, kae fili e Nōpele e Nōpele.

Taukave ko e fili mai e kau Nōpele ki Fale Alea ‘e he kakai

Lord Nuku: Sea, fili ‘e he Kakai, ‘oku fili ‘e he kakai.

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Hala ia.

Sea Kōmiti Kākato: Kā ‘oku sai, fe’unga ia ka mo, faka’osi mai koe.

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: Faka’osi atu mu’a ‘eku ki’i fakamalanga ‘aku, ‘io ‘oku ‘ikai ko ha’aku atu ‘aku ia ko ha fakafēpaki.

Lord Nuku: Ko e fakatonutonu atu ‘oku hala ‘ene me’a ko ē ‘o pēhē, ko nautolu ‘oku fakafofonga e kakaí, kā kuo ne pēhē ko e kau Nōpele pē na’á ne hanga ‘o fili kimautolú. Ko e hā ia? Ko e hā e kakai na’á ne hanga ‘o fili kimautolú, ko ‘eku ‘uhinga atú ia Sea.

Sea Kōmiti Kākato: ‘E ‘Eiki Nōpele ‘oku māhino,

Lord Nuku: Ké ke fakahoko ange ki ai Sea ‘oku hala ho’o ma’ú.

Sea Kōmiti Kākato: Minisita mo ki’i me’a ki lalo Nōpele. Minisitā ‘oku ‘uhinga pē fili ‘e he Nōpelé ‘a e kau Nōpelé, ko e kakai ia. Ko e fili ‘e he kakai, ko e ‘uhinga ia ‘a e Nōpele ‘Eua.

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki: ‘Io, Mālō ia Sea, kātaki pē ka u hoko atu. Té u fakatātā ‘aki eni, kuó u ‘osi talanoa au mo e Nōpele, ‘okú ne talamai ‘e ia, faka’amu ia na’e ha’u ‘enau kau Fakafofonga Nōpelé ‘o ‘ai ...

<000>

Taimi: 1535-1540

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : ... fakalahi kotoa ‘enau vahé koe’uhi ko nautolu pē. ‘Oku ke sio ki he fepakí, ‘a ia ko e kau Nōpele ia ‘i tu’a na’a nau fili mai e kau Fakafofonga Nōpele ki he Fale Aleá, ke ha’u ‘o *voice* mai ‘enau fakakaukau ‘a e kau Nōpele. Ko e kakai ē mo e me’a ko ē..

Lord Nuku : Sea, ka u fakatonutonu atu e Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e toe fakatonutonu eni Minisitā. Me’a mai.

Lord Nuku : ‘A e ‘Eiki Nōpele ko eni ko ē ko e Minisitā Fefakatau’aki. Ko ‘eku fakatonutonu atú, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha kaunga e vāhenga ‘o e kau Nōpelé. Ko e vāhenga ko ē ‘o e kau Nōpelé ‘oku ‘uhinga ko ē ki aí, ko e me’a’ofa ia ‘a e Tu’í, ki he vāhenga ko ia. Ko e Fale ko ení, ‘oku ai hono tu’utu’uni ‘ona ki he vāhengá pea ‘oku ‘inasi tatau.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Sea, ‘uhinga ‘eku ki’i fakamatalá, ‘ikai ko ha’aku fakafepaki ‘a’aku, ka ‘oku ‘i heni ‘a e kau Fakafofonga ‘o e sosaieti, Fakafofonga e Kakaí, Fakafofonga e kau Nōpelé. ‘A ia ko e kau Nōpele ia ‘oku ‘i ai ‘enau *interest* ‘anautolu ia, ‘oku nau faka’amu ki he kau Nōpele ‘oku nau fili maí, ke nau ōmai ‘o malanga’i ‘a e *interest* ‘anautolu. Tuku e kakaí

ia ki he kakaí.

Lord Tu'ilakepa : Sea fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e fakatonutonu eni Minisitā.

Taukave malava Nōpele ke fakapalanisi ngāue ki he pa'anga vāhenga fili

Lord Tu'ilakepa : Me'a, 'o me'a ange ki he Nōpele ko iá, 'oku 'ikai ngofua, pea 'oku tapu ia. Kapau 'oku 'i ai ha'amo feme'a'aki mo e Nōpelé, ko e 'ai pē ke fanongo mai 'a e Nōpele ko ena na'a mo feme'a'akí, 'oku 'ikai ngofua e me'a ko ia. Ko e me'a ko iá 'oku tapu 'aupito 'aupito ia. Ko 'emau 'i hení 'amautolu 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko e 'uhingá ia. Ko e 'uhingá, kuo ke 'osi mea'i pē 'Eiki Minisitā, ko u kole atu, mou laumālie lelei ke 'ai, pea kapau 'oku 'ikai, 'oku ou fokotu'u atu 'a e me'a ko ení 'Eiki Palēmia. Fēfē eni. 'I ai e ni'ihī ia e kau Minisitā, pē ko e ni'ihī e kau Fakafofongá, totonu ke 'omai e 2 kilú ia ke mau hanga 'emautolu 'o tufa ki he kakaí. 'Oku palopalema he taimí ni. Kau ai 'a e, mahalo kiate au 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'a e pa'anga *constituency fund* 'oku uesia ka 'oku fie lotu pē ke u fakahingoa, kapau 'oku ke fie me'a mai ke mau fakahoko 'emautolu 'a e fatongia ko ia. 'Oku vālau e kakaí ia he founga tufa 'oku fai. He ko e tufa ko iá, tufa pē kau temokalati, ko ia pē te ke temokālati, 'ange 'a e pa'anga kia nautolu. Mou sio ki he uesia mo e maumau 'oku hoko ko iá? Ko e me'a ia 'oku sai ai ka 'i ai ha me'a pehē, te mau 'ave ki he taha kotoa ke napangapangamālie ke 'oua na'a 'i ai ha hikihiki 'ā he fa'ahinga vahevahe silini 'oku fai.

Sea Kōmiti Kakato : Nōpele, kuo lava ho'o ki'i miniti 'e tahá. Me'a mai Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi : Mālō Sea, 'oku ou kole pē 'a e ki'i faingamālie ko ení ke hao atu ai ha ki'i fakamalanga faka'osi.

Lord Nuku : 'Ai pē mo kole atu pē Sea ke 'ai pea 'omai hamau ki'i faingamālie. Mālō.

'Eiki Minisitā Polisi : Ko e motu'a ni Sea, na'a tau tuku 'anenaí na'e tonu ke u hoko atú, pea u lele mai ai 'oku lolotonga me'a e ni'ihī ia pea u fokoutua ai pē au 'i lalo.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai kae toki 'oange he faingamālie 'o 'Eua.

'I kai pou pou Minisita Polisi ki he fokotu'u pa'anga vāhenga kau Nōpele

'Eiki Minisitā Polisi : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea, pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakató. 'Eiki Sea, 'oku 'ikai totonu ke tau ofo kitautolu 'i he kehekehe e fakakaukau, ko e natula ia ko ē kehekehe 'etau tuí, fakakaukau 'oku kehekehe. Ko e tokotaha kotoa pē 'atamai lelei, (*hūfanga he fakatapu*) pea 'oku pau ke 'omai 'etau ngaahi 'uhinga. Ko u tu'u pē au ia ke u fakahoko tau'atāina hoku lotó Sea, ko e 'uhingá, ko e ngāue'aki e me'a ko e pāloti 'i Fale Aleá ke solova e ngaahi kehekehe ko ia. Ko aú, 'oku 'ikai ke u tui ki he fokotu'u ko ení, fu'u vave ia ki he motu'a ni, ke fakakaukau'i fakavavevave pehē, he 'oku ou mo'ua 'i hoku konisēnisí ke u faitotonu, 'i he anga 'eku fakakaukau lelei taha.

Taukave fakafaikehekehe'i kau Nōpele mo e kau Fakafofongá he Kupu 63 & 65 Konisitūtone

Ko e me'a ko ia ki he pehē Sea, 'oku tau tatau, ko 'eku fakamanatu atu pē 'a e tu'u 'a e Konisitūtone, Kupu 63 Sea, kapau te u lau atu. Ko e me'a ia 'oku pulé ko e ngaahi me'a totonu 'oku kau ki he kau Nōpele. 'Oku ngofua ki he kau Nōpele kotoa pē ke kau ki he fili 'i ha fili Fakafofonga Nōpele, 'e fai, mo hū ki he Fale Aleá, kapau kuo fili ia hangē ko e Laó, 63 ia, ko e Kupu 65, ko e fili ia 'o e kau Fakafofonga 'o e Kakai. Ko e 'uhinga ko ia 'oku 'ikai ke u lava ai 'o pou pou'i 'a e fakakaukau ko ení 'Eiki Sea, 'oku makatu'unga pē ia 'i he tefito'i tui ko ē 'o e tali ú, pē ko e *accountability*. 'Oku faingofua 'aupito ke pule'i au 'e he kakaí, ko hono 'uhingá pē ko 'enau fili'i hangatonu aú. Ko ia 'oku ala ki he pa'anga 'a e kakaí, 'oku tonu ke taliui hangatonu ki he kakaí pea 'oku ou mo'ua au ki ai Sea. Kapau 'oku hoko pē 'a e palopalemá, 'i he malumalu 'o e ni'ihí...

Sea Kōmiti Kakato : Minisitā ko e ki'i fakatonutonu eni 'a 'Eua 11.

'Eiki Minisitā Polisi : Sai pē ia kapau ko e fakatonutonu Sea te u tali pē ia.

Fakama'ala'ala 'alu pē pa'anga vāhenga fakataha ki he fo'i vāhenga pē taha pea fai ai pē fengāue'aki

Tēvita Lavemaau : Tapu pea mo e Seá pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō. 'Eiki Sea, hangē pē ko ia na'e lave ki ai 'a e fakamalangá 'anenaí, ko e 'ū fo'i ... ko e fakaivia ia ko ení ia, pea 'oku 'alu fakataha pē ia ki he fo'i tepi, ko e 'Ofisi Fili 'o e vāhenga, 'o e vahe takitaha ko ia, Te u fakatātā pē au ki he Vahefonua 'Eua. 'Oku 'alu pē ia ki he tānaki ki he 2 kilú, pea 'oku fengāue'aki pē ai pea 'oku 'osi ai hono lao 'o'ona mo hono tu'utu'uni, 'a ia ko e taliui ia 'Eiki Sea 'oku maau pē *system* ...

<008>

Taimi: 1540-1545

Tevita Lavemaau: ... me'a ki ai. Ko e ki'i fakama'ala'alá pē ia. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō 'aupito Sea. Mou mea'i Hou'eiki, ki he kehekehe 'a e fakamatalá. 'Uluaki fakahoko mai ko e pa'anga eni ki he Hou'eiki Nōpelé, ko ē kuo fakahoko mai e fakamatala kehe ia. Kapau ko iá pea 'ai ke mahino. 'Eiki Sea 'oku 'ikai pē ke u pou pou ki he fakakaukau. Ko 'eku ongo'í, 'oku mahino 'a e kehekehé. 'I he Lao filí 'oku 'i ai e ngaahi kupu ai 'oku 'ikai ke *apply* ia ki he ni'ihí Nōpelé. Ko e 'uhinga ia ko ē 'oku 'ikai ke ue'i ai 'emautolu e Lao ko iá, ko e 'uhingá 'oku mau tali pē 'e mautolu 'oku nau kehe kinautolu. Ko e anga ia e fakakaukau. 'Oku 'i ai ha ki'i me'a kehe Hou'eiki 'oku ou fiema'u 'e au ia ke tau ki'i tokanga ange ki ai.

Ko e ngaahi feinga ko eni, 'oku 'i ai e ngaahi tulāfale fekau'aki mo e penefití. Ta'u kuo 'osí na'a tau tali fakalongolongo'i ai e ngaahi *benefit* pehē ni. Ta'u ni, hū mai 'a e ngaahi talanoa fekau'aki mo e *benefit*. Hū mai e fekau'aki pea mo e ngaahi pa'anga ke 'ave ki he ni'ihí. Pea ko u tokanga

lahi ‘aupito ‘aupito ‘Eiki Sea ki he ngaahi hū momeniti faka’osi pehē ke tau tokanga ki ai. Ke fakapapau’i ko e pa’angá ‘oku ‘ave ‘i he laumālie totonu, ‘uhinga totonu, taumu’a totonu.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: Pea kapau ‘oku hala pē ia he kau Fakafofongá.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni.

'Eiki Minisitā Polisi: Uē, ko e fakatonutonu ē pē ko e tokoni mai.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Minisitā, ‘o, ko e tokoni.

Lord Tu'ilakepa: Ki’i tokoni atu pē ki he Feitu'u na fakamolemole.

'Eiki Minisitā Polisi: Sai ‘aupito mo e tokoní Sea.

Taukave Kupu 59 Konisitūtone, ko e Fale Alea ‘oku mēmipa ai e Kakai mo e kau Nōpele

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole pē ki he Feitu'u na, ko e hā koā e me’a ‘oku hala ‘oku ‘ave pē ki he founga tatau pē mo e founga ‘oku mou, Sea ko e kupu ko ē ‘oku ke me’a mai ‘akí Fakafofonga, kapau te ke me’a he fika, ki he Konisitūtone Kupu 59, ko e Fale Alea ia kuo pau ke kau ki ai tautolu kotoa ko ení, he Kupu si’i 1. ‘Ai pē ke ke me’a ki ai ke ke laumālie lelei pē.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko u tali ‘e au ia e tokoní Sea, mo’oni ia.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Taukave ‘oku Fale Alea pē ‘e taha kae tēpile kehekehe ‘e tolu ai

'Eiki Minisitā Polisi: ‘Oku tu’u ia he Konisitūtone, ko e Fale Alea ‘oku taha pē, ka ko e tēpile ‘oku tolu. ‘Oku Hou’eiki Kakai pea Kapineti. ‘A ia ko e ngaahi *interest* ai ‘e kei kehekehe pē, ‘e ‘Eiki Sea. Ko e me’a ko ē ‘oku ou tokanga ki aí Sea, kapau ‘oku ‘i ai ha fehālaaki ‘i ha ni’ihi e kau Fakafofonga e Kakaí he pa’anga ko ‘ení, huanoa ai kapau ‘e to e ‘ave ki ha ni’ihi ‘oku ‘ikai fili ‘e he kakaí. ‘E to e ki’i tau'atāina ange ni’ihi ko iá. Pea ‘oku mou mea’i Hou’eiki,

Lord Tu'ilakepa: Sea,

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e 'ātítá ‘oku nofo ia ‘i he malumalu ‘o e Seá, ko e Seá ko e Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: Ki’i tokoni Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Ka u ki’i tokoni atu pē mu’a kātaki fakamolemole.

'Eiki Minisitā Polisi: Tali, tali e tokoní Sea.

Fokotu’u fakafoki kotoa silini vāhenga ki he MIA he ‘oku kemipeini ‘aki ia kau Fakafofonga

Lord Tu'ilakepa: Kapau leva ‘oku ke mea’i ‘oku fehālaaki moutolu e kau Fakafofongá, tonu ke tuku ā. Fakafoki kotoa e siliní ia. ‘I ai e polokalama ‘a e MIA, ‘ave ki ai pea tohi kotoa e kakaí ki ai ‘Eiki Sea, ma’a ‘asinisini ange ia. ‘Oku ke mea’i e me’a ‘oku hoko ki hení, ‘oku mou kemipeini’aki e siliní. Pea fakaivi kimoutolu ia kae si’i faka’ofa ha ni’ihi ‘e muiaki mai. Ko ‘ene ma’u pē hono seá hoko atu ‘ene kemipeini’ a’ana he me’a tatau. Kapau ‘e fakafoki ā e siliní ia ki he MIA, kātoa e silini ko ení, tui au he ‘ikai ke to e fai ha’atau hoha’a ‘atautolu he Falé ‘eiki ni.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Ka ‘oku ke me’a ki he me’a ko ení.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko u tali lelei kau hanga ‘o, ka u fakamo’oni ki he me’a ko ē ‘oku me’a ki ai e ‘Eiki Nōpele Sea, ko u tali e tokoní.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Taukave ka faihala ha taha he pa’anga vāhenga, tuku ki he ‘Atita mo Fakamaau’anga

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e mo’oni e mo’oni Sea. Me’a pango ‘oku ou fu’u faka’apa’apa lahi ki he kau mu’aki maí. Ko e mo’oni ē. Ko e ‘uhinga ia nau fa’u ai e Konisitūtone Sea, ke ‘oua e pule tokotaha e motu’a ni ki he pa’angá. Ko e *constituency* ko ē ‘a Tongatapu 4, ‘oku ‘i ai hono sea, sekelitali mo e tauhi pa’anga, ‘oku ‘ikai ke u kau au ai. Ko e mēmipa pē au ia. Mea’i lelei ‘e he kalake ko ení ‘oku kau he’emau *constituency*. ‘I kai ke u to e lava ‘o pule tokotaha ki he pa’angá, ke u pehē atu pē, pehē, pehē, pehē. He ko hono ‘uhingá ko e tu’u lavea ngofua Sea, tangata e tangtá. ‘E lava ke hoko e me’a ia ko ē, ‘alu ia ‘o kemipeini’aki. Pea nau lea’aki ‘e au he’emau *constituency*. Ke fie kemipeini, fā ki ho kató, ‘o kemipeini’aki. Ko e pa’anga vāhengá, me’a ia ‘a e kakaí, ‘ikai ko ha me’a ia ‘a e Fakafofongá, tuku ia ke malu. Pea ko u feinga hoku lelei tahá mo e tūkingatá ki ai. Kapau ‘oku ‘i ai ha ni’ihi pehē Sea, Fakamaau’anga mo e ‘ātita. Ko e me’a pē ‘oku ou hanga ‘e au ia ‘o malanga’í Sea, ko e ha’i hangatonu ki he kakaí ‘a e taliuí, ko e me’a ngāue taliui mālohi ‘aupito ‘aupito. Pea ko u kole fakamolemole atu ‘i he kehekehe ‘etau tuí, ‘oku ‘ikai ke u ‘uhinga au ‘oku ‘i ai haku loto fakafa’oituitui ki ha ni’ihi ‘ia moutolu. Me’a faingata’a mo’oni ko ‘eku tu’u ‘o malanga atu kia moutolu. Ka ko e anga ia ‘eku fakakaukaú Sea pea ko u tatau atu. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai Nōpele ‘Eua.

Lord Nuku: Tapu pē ki he Feitu'u na ‘Eiki Sea.

<001>

Taimi: 1545-1550

Tokanga fu'u fiema'u 'aupito ngaahi vāhenga pa'anga tokoni vāhenga fili hangē ko 'Eua

Lord Nuku: Sea ko u fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki 'o e Kapinetí pehē foki ki he kau Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō. 'Eiki Sea 'oku 'i ai e me'a ia 'e ua 'oku mahu'inga ki he motu'a ni ko e mahu'inga 'o e pa'anga ko eni ko ē 'a ē ko ē 'oku fai ki ai e feme'a'aki 'i he pa'anga fakavāhenga 'Eiki Sea. Ko e pa'anga ia 'oku vave taha 'ene a'u ko ē ki he kakai 'o e fonuá ke fai 'aki e ngāue. Vave ange ia he Patiseti. Ko 'etau tali pē 'etautolu ko eni 'i he Mōnite 'oku, ko 'ene hanga pē 'e he Fakafofonga 'o tauhi 'a 'ene tu'utu'uni ngāue ko e 'alu ia 'a e siliní. Pea hangē ko e me'a ko eni na'e pehē he 'Eiki Palēmia 'oku ne fakafehu'ia hangē ko e pa'anga ko eni 'a 'Eua. Ko u 'osi talanoa pea mo e Fakafofonga 'a 'Eua. Ko e silini ko ē 'oku vahe'i ma'a 'Eua 'oku si'isi'i pango ia ke tokoni'i e kakai 'o e fonua. Pea nau pou pou au ia ki he fokotu'u mai ko ē ke hiki e silini 'o 3 kilu ke vahe. He ko e 'uhinga 'oku 'alu hangatonu ia ki he fiema'u ko ē 'a e vāhenga mo e kakai ko ē 'a ē ko ē 'o e vāhenga. He koe'uhí he kuo 'osi 'i ai e Patiseti ia 'a e Pule'angá ki he'ene ngāue. Ko e fanga ki'i me'a ko eni ko ē 'i tu'a ko ē 'oku feinga ko ē Minisitā ko ē Leipa ke ne hanga 'o to e tufitufi mai 'e hanga 'e 'Eua ko 'eku talanoa pē 'a'aku eni 'i 'Eua. 'E hanga 'e 'Eua ia 'o to e fakalahi'i ke to e lahi ange 'a e tokoni ko ē ki he kakai 'a e fonuá kapau 'e hiki 'o 3 kilu. Pea kapau 'e to e 'omai ha 1 kilu 'a e Fakafofonga Nōpele ko hono halá pē tu'utu'uni ngāue 'e to e fou pē ki he kakai pē 'o e vahefonua 'Eua. Ko e palopalema ia 'a Tongatapu ni 'a e anga ko ē 'a e vahevahe 'enau silini. Ko kimautilu ko eni ko ē 'i motu fiema'u 'aupito e silini ia ko eni 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Ki'i fehu'i atu.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i fehu'i eni Nōpele. Me'a mai Palēmia.

Tokanga na'a hala loto'api Fale Alea he fatongia e Pule'anga

'Eiki Palēmia: Ko e vahevahe foki hotau Pule'angá ko e Fale Alea ko e fa'u Lao. Ko e Kapinetí ko nautolu 'oku fakahoko e Lao, Fakamaau'anga ke ne hanga 'o faka'uhinga'i e Lao. Ka ko 'eku fokotu'u atu 'e faifai pea tau to e Pule'anga ua. Ko e Patiseti 'oku vahe, ko tautolu 'oku mālō pē eni ia mālō pē 'oku 'omai e ki'i sēniti ka ko hotau tefito'i fatongia ko e fa'u Lao. Ko 'etau fakalau mai ko ē 'ū me'a ko eni 'oku tau fakalau mai ko eni ko 'etau talanoa 'atautolu he Patiseti. Patiseti fo'ou eni ia 'oku to e 'ave kia nautolu ka ko u kole atu ke, kuo fe'unga e 'a e tu'unga 'oku tau 'i ai he 'aho ni na'a faifai pea tau fa'ao 'etautolu 'a e fatongia ko eni 'a e Pule'angá.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Palēmia. Fehu'i ē Nōpele.

Lord Nuku: Mālō. Mālō 'aupito 'Eiki Palēmia koe'uhí ke to e fa'oa atu e silini mo e fo'i mā ko ē mei he ngutu e mātu'a ni 'osi vahe ki ai ta'u eni 'e fiha. 'Oku 'ikai ko ha fa'u Patiseti fo'ou eni ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: Ko e Patiseti pē eni ia ne 'osi hanga he 'e Pule'angá 'o tukumai ki he Fale Alea. Pea ko hono fakakātoa 'o e fika ko eni 'Eiki Sea 'a e pa'anga vāhenga ko e 5 miliona 3 kilu. Ko e

pa'anga ai 'e 2 kilu ki he vāhenga 'oku 'ave ki he vāhenga. Fakataha pea mo e 1 kilu 'oku 'omai 'i he langa fakalalakaka 'o 'alu hake ia 'o 3 kilu. Ka 'oku 'ikai ke u hanga au 'o fakahala'i Sea. 'Oku ou tui au ki heni he 'oku ngāue ia ki he kakai 'o e fonuá. Ko e konga ko ē ke pehē 'oku ai ha Patiseti fo'ou, 'ikai ! Ko e 5 miliona pōini 'e 3 ko eni Fakafofonga ko ia pē 'oku fai ai e feme'a'aki. Ka ko e anga hono vahevahe 'oku pehē ni Sea. Ko e toko 17 'oku 'i ai 'enua taki 2 kilu ai. Ko e vāhenga ia ke tufa ki he fiema'u honau ngaahi, 'a ē ko ē ngaahi kakai 'oku 'ikai ke nau a'u ki he ngaahi tokoni ko ē 'a e Pule'angá. 'Oku 'oange ki ai e pa'anga 'e 2 kilu ki he Mēmipa 'e toko taha. Pea toe leva mei ai 'oku 'alu hake ia 'o 3.1 mahalo 5 'a e pa'anga ko iá Sea. Pea 'oku 'i ai e pa'anga 'oku toe leva ai 'a e fo'i pa'anga 'e 1 kilu ki he 'ofisi. Na'e 'osi me'a mai 'aki eni he Fakafofonga 15 ko ē 'o Vava'u. Pa'anga 'e 1 kilu ki he 'ofisi pea ko e anga ia ko ē 'o e fakakaukau. Kapau ...

<002>

Taimi: 1550-1555

Lord Nuku: ... Kapau leva 'oku 'ikai ke mou loto ke tufa 'a e silini. 'Omai pē 'a e fo'i 5mano koe'uhi ke 'ai 'aki hamau 'Ofisi. 'Oua te mau tufa silini. Mau tali pē ā 'a e ngaahi faingata'a 'ia 'a e kakai ke mau 'ilo. 'Omai pē 'a e fo'i 5mano koe'uhi ke 'ai 'aki ha telefoni 'u me'a alā me'a pehē. Ko e 'uhinga ia 'emau kole. Kapau leva 'oku 'ikai ke mou loto ke mau kau he tufa silini. Pea 'oatu 'a e 6 mano ia ke fai 'aki homou ngaahi 'ai 'ofisi. Koe'uhi kae 'omai 'a e 4mano. Ke 'ai 'aki ia ha 'ofisi 'o e kau Nōpele. He koe'uhi 'oku 'ikai ke mou loto, ke mau tufa.

Mo'ale Finau: Sea, ki'i tokoni atu pē.

Sea Kōmiti: Te ke tali 'a e tokoni ko eni 'Eiki Nōpele?

Lord Nuku: 'Oku 'ikai ke 'aonga 'a e fakakaukau fetokoni'aki Sea.

Mo'ale Finau: Tapu pea mo e Sea. Sea! 'Oku hanga 'e he Nōpele 'o fafangu mai 'a e fo'i fakakaukau kihe motu'a ni. Ne mau lele atu ki Siaina mo e Nōpele ko eni 'Eiki Sea, 'i he ta'u...mahalo ko e 2013 'a pē? Na'e 'i ai pē mo e Palēmia. Na'a mau talanoa ki he tu'unga ko eni. He ko e me'a'i 'e he Feitu'u na 'Eiki Sea. Ko au na'a ku hanga 'o fokotu'u ko ē 'i he Fokotu'u ko ē 'o e 2010, he'eku hū mai. 'A e fili ko ē 'o e Nōpele. Pea na'e fai 'a e fokotu'u ko ia, 'i he loto hangamālie mo e loto 'ofa mo'oni, Sea. 'I he 'eku fakakaukau, 'i he faka'ei'eiki pea mo e fiema'u ke tolonga hotau tukufakaholo Eiki Sea, pea mo hotau hisitōlia. Na'e vilo 'eku fakakaukau 'Eiki Sea 'i he ta'au ko ē 'o e mo'ui mo e kuonga 'a e ha'u ko ē 'a e liliu. Makatu'unga 'Eiki Sea,'i hotau tu'unga faka'ikonomika pea mo e anga pē 'o etau koloa. Hanga 'e he ngaahi fo'i fekitoa ko ia 'Eiki Sea, 'o fanau'i 'a e liliu. Pea ko u tui au Sea, 'i he Hou'eiki Nōpele ko eni Sea. 'Oku 'i ai 'a e ni'ihi 'oku nau mātu'aki mahino 'aupito, 'aupito kiate kinautolu Sea, 'a e me'a ko eni 'oku tau talanoa ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga! Ko ho'o tokoni 'oku miniti pē 'e taha.

Mo'ale Finau: 'Io ka ko u tui 'oku fiemālie pē 'a e Nōpele, he ko 'eku tokoni eni ki he me'a na'a ta talanoa ki ai. Pea mau talanoa 'Eiki Sea, kihe fili pea na'a ku 'osi fakahū 'a e fili ko eni ki he fili Nōpele. Ko e motu'a ni Sea na'a ku paiōnia'i 'a e fakakaukau ko ia. Pea ko u 'ilo'i pē 'e au

Sea. Pea na'e 'i ai'a e ni'ihina'a nau tuputāmaki ki he motu'a ni, 'i he 'aho ko ia. Ka ko u tui 'Eiki Sea, na'e hanga pē 'e he natula mo e 'ataakai 'o o'i 'etau fakakaukau, pea tau sio kitautolu ki he kaha'u. Pea 'oku tau fakafeta'i Sea, 'oku tau lava 'o ma'u 'a e ongo ko ia Sea.

Ko e fakakaukau ko eni na'e 'ohake 'e he Nōpele 'anenai, hanau 'Ofisi. Ko e 'uhinga ia 'eku fokoutua hake ai Sea. Koe'uhi he na'a mau talanoa ki heni, pea na'e 'ikai ke māfana 'a e Nōpele ki he fili. Ke fili 'e he kakai 'a e kau Nōpele. 'Oku 'i ai foki 'a e fa'ahinga mo'oni ai Sea. 'Oku pehē ni. 'Oku 'ikai ke natula 'a e Nōpele ia ke 'alu 'o si'i faka'ofa holo he tu'afale 'o e ngaahi fale kalapu. Pē 'alu 'o muimui holo 'i he kakai, ke fai 'a e kole fili. 'Oku 'ikai ke u tui au 'Eiki Sea, 'e natula pehē 'o 'etau mo'ui.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko u kole fakamolemole atu ki he Fakafongga.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafongga ko e tokoni.meihe 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Tuku ia he ko e me'a ia 'oku lahi ai 'etau fetōkaki. Koe'uhi ko e pehē 'oku 'ikai ke lava 'e he Hou'eiki Nōpele 'o fai 'a e ... ko e kakai tauhi fonua eni. Kuo pau ke nau a'u kinautolu ki he tu'unga tataua pē 'oku mou 'i ai.

Mo'ale Finau: Sea! Kapau 'oku lava 'a e 'Eiki Nōpele. Fakafeta'i 'Eiki Nōpele. 'Oku sai

Lord Tu'ilakepa: 'Oua te ke 'ai ke pehē 'oku 'ikai ke lava 'e he Hou'eiki Nōpele... faitaa'i ho'omou tufi veve ake kae fanongo mai kakai e fonua he mitia ...

Mo'ale Finau: Tuku mu'a Sea. Ke 'ai atu 'eku poini ke fanongo mai 'a e kakai 'o e fonua.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'a e Fakafongga. Taimi ia 'a e Fakafongga Nōpele 'o 'Eua.

Mo'ale Finau: 'Eiki Nōpele ko e fai 'a e me'a ko eni ko e faka'apa'apa atu ki he Feitu'u na.

Lord Tu'ilakepa: 'Io! Sai pē ia kapau ko e faka'apa'apa, he ko e me'a pē ia 'oku lelei ke tau fefaka'apa'apa 'aki. Ka ko e tu'unga ko ē ke tau a'u ki ha tu'unga 'e ngāue ki he kakai. Kuo pau ke me'a 'a e 'Eiki Nōpele ia, kehe eni ia mei he 'aho 'aneafi. A'u ki he kakai.

Mo'ale Finau: Fakafeta'i ki he 'Otua Nōpele! Kapau ko e me'a ia 'e lava 'e he Feitu'u na. Ka na'e 'ikai 'uhinga pehē 'eku fakahoha'a Sea. Na'e 'i ai 'a e fo'i fokotu'u 'e ua, na'a ku fokotu'u 'e he Nōpele Sea. Na'a ku talaange ki ai. Kapau 'oku 'ikai ke mou fiemalie ki he fili 'a e kakai. Koe'uhi ko hotau natula. Ko hai te ne to e faka'ikai'i 'a e natula na'e fanau'i mai mo kitautolu. Kapau na'a ku Nōpele 'Eiki Sea. Mahalo te u kovi ange au, he 'ikai ke u loto au Sea, ke ha'u ha taha 'o fakalea'i au ha fa'ahinga me'a. Ko hono 'uhinga ia 'oku 'ikai ke sai ai ke tau fefakamaau'aki. Koe'uhi, ko e fa'ahinga tufa mo e fili na'e 'omai 'e he 'Otua. 'O tau fanau'i mai mo e ngaahi lakanga. 'E Sea, he 'ikai ke tau lava 'etautolu 'o fai ha liliu kihe ngaahi fokotu'utu'u ko ia...

<004>

Taimi: 1555-1600

Mo'ale Finau: ...kā kuo pau mou mea'i hou'eiki, ko e Palēmia ko ia 'o Pilitānia 'i he 'aho ni ko

Theresa May, ‘e Nōpele te u ‘oatu na’a ku ‘uhinga ki ai Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E fakafofonga tukange mu’a ha ki’i taimi ‘a e....

Mo’ale Fīnau: Ko ‘eku fokotu’u na’a ku ‘ave ki he Nōpele ‘oku pehe ni ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ...Fakafofonga ‘Eua ‘e 12 ke tukuange ‘a e taimi ki ai.

Mo’ale Fīnau: Ko ‘eku fokotu’u na’e pehē ni. ‘E Nōpele kapau ‘oku ‘ikai ke ke fiamālie ki he ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘E fika 12 kuo fe’unga ho’o me’a ...

Mo’ale Fīnau: Kae ‘ai ā ke mou ‘alu moutolu ki ha *House of Lord* ‘o nofo ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: ...tukuange ‘a e taimi, Nōpele ‘Eua kātaki ‘o me’a mai.

Mo’ale Fīnau: ... nofo ki he *House of Lord* nofo ki ai. Ko e fokotu’u ia na’a ku ‘oange pea na’e tui ki ai ‘a e Fakafofonga ko eni ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo mahino ia 12.

Lord Nuku: Mālō. Ko e fo’i tokoni ko eni ‘Eiki Sea hangē ‘oku to e fu’u fihī kiate au ‘a e ‘ū me’a Sea kā ‘oku, ko ‘eku me’a pē na’a ku fai ki ai ‘a e tokangá ‘Eiki Sea, ko e fokotu’u ko eni mahino ‘oku ‘ikai ke loto ‘a e Hou’eiki Pule’angá ke mau kau ‘i hono tufa ‘a e silini. Ko ‘enau manavasi’i na’a ‘ilo ange ‘oku mau hanga ‘o ngāue hala ‘aki. Kā ko e me’a ko ē ‘oku fai ki ai ‘a e tokangá ‘Eiki Sea ko e tu’utu’uni ngāue ko ē ‘a e Fale.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Ki’i fakatonutonu atu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Tokoni Palēmia Nōpele.

Tokanga ki ha feke’ike’i kakai he ‘ai ke tufa ua e Fakafofongá mo e Nōpele \$ vāhenga fili

‘Eiki Tokoni Palēmia: Ko e me’a ko ē ‘oku mahino ki he motu’a ni ‘i he me’a ko ē ‘a e ‘Eiki Palēmia hangē kiate au ia ‘oku ‘ikai ke fai ha hoha’a ia ki he tufa, ‘osi mahino ‘e muimui mai ‘a e ‘atita ke ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha pehē ke ta’efalala ke ‘oatu ha silini ki he Hou’eiki Nōpele ke nau tufa, kuo pau pē ‘oku ‘i ai ‘a e falala he ko hono ‘uhingá he ‘oku pau ke ‘i ai hono ngaahi tu’utuuni ngāue pea ‘oku pau ke ‘i ai mo hono ‘atita.

Ko e fakatonutonú Sea ko e hangē kiate au ko e kaveinga ko ia ‘oku hoha’a ki ai ‘a e ‘Eiki Palēmia, kuo ‘osi kakato kotoa ‘a e Tonga kotoa ‘i he vāhenga ‘e 17, ‘oku ‘i ai ‘a e manavasi’i na’a faifai kā tau to e hanga ‘o malele holo ‘a e kakai ‘i tu’a koe’uhí ‘e ‘iai ‘a e ongo taki ‘e ua ‘i tu’a ‘e tufa pa’anga, ko e faka’amú ‘e Sea ke tau fakamā’opo’opo kotoa ‘e kakai ki ha angi pē ‘e taha, ‘i he

vāhenga ‘e 17. Hangē kiate au ko ‘Eua ‘e faingamālie he ko e vāhenga pē ‘e taha Nōpele ‘e taha, hangē kiate au ko Ha’apai, ‘e faingamālie he ko e vāhenga ‘e ua, Nōpele ‘e ua te nau feongoongi.

‘Oku ou sio atu ‘e ‘i ai ‘a e palopalema mahalo pē na’a ngali faingamālie ‘a Vava’u ko e tolu mo e ua, ‘e faingamālie ‘a Niua, ko e toko tolu ko eni ‘i Tongatapu ni, ‘oku ‘i ai ‘a e tālafili ‘a e motu’a ni pē ‘e anga fēfē hono feinga ‘e he Nōpele ‘e toko tolu ke fakakakato ‘a e vāhenga ‘e hongofulu, ‘a ia ko e fo’i me’a ia ‘oku ha’u ki he fakakaukau ‘a e motu’a ni Sea, na’a faifai ange ka tau ‘oange ha angi ‘e ua ki tu’a ‘o ‘alu ‘a e kakai ki he feitu’u ‘e taha ‘o fakafa’afa’ahi, pea ‘alu ‘a e ni’ihi ki he feitu’u ‘e taha, ‘a ē ko ē na’a ku lave ki ai ‘anenai, ‘a ia ‘oku mahino ‘aupito ko e tau pehē tau fakatātā ‘aki ko ‘Eua ‘e feongoongi ‘a e Fakafofonga ‘Eua mo e Fakafofonga Nōpele ‘a ‘Eua he ‘oku na taha pē, pea ko e tu’u ko eni ‘a Tongatapu ko e vāhenga ‘e hongofulu, mo e Fakafofonga ‘e hongofulu, mo e Nōpele ‘e toko tolu, ‘oku mahino pē ‘a e Nōpele ‘e toko tolu ‘oku ‘i ai honau ngaahi tofi’a, ‘e anga fēfē ha feinga ‘a e Nōpele ke ne fakakakato fakafatongia fakanōpele ki he ngaahi feitu’u ‘oku ‘ikai ko honau ngaahi tofi’a.

‘Oku ou tui mahalo ko e me’a ia mahalo ‘oku ‘uhinga ai ‘a e puputu’u ko eni ‘a e ‘Eiki Palēmia ke mahino ‘aupito hono ngaahi tala tu’utu’uni, mo hono ngaahi vahevahe mo e founga ngāue ke tau maaui ‘i tu’a, na’a ‘osi ange ko eni ‘e tufa ‘a e tama ko ē hē ‘e ō ‘a e kakai ki ai, pea to e tufa ‘a e tama ko ē hē ‘e ō ‘a e ni’ihi ki hē pea fai pea te tau hanga ‘o mavaeua ‘a e kakai ‘o nau to e feke’ike’i. Ko ia pē Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Tokoni Palēmia.

Lord Nuku: Mālō ‘aupito ‘e ‘Eiki Sea, tau fakamālō ki he tokoni ko eni ko ē ‘a e Tokoni Palēmia, ‘oku ‘i ai ‘a e maama lahi ‘oku ‘asi mai, sai ‘a ‘Eua, fika ‘uluaki ‘i he sai ko ‘Eua, Ha’apai, sai mo Ha’apai, meimei ‘a Vava’u, pea sai mo Niua. Pea ko Tongatapu ‘ikai ke tui ‘a e me’a ki ai. Sea ko e me’a ko ē ‘oku ...

Lord Tu’ilakepa: Sea ka u ki’i tokoni pē ki he ‘Eiki Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e tokoni eni Nōpele. Fēfē ke ‘ai pē tautolu, tuku ‘a Niua he ko ē ‘oku ‘ikai ke me’a ia ‘i heni.

Vātau Hui: Sea ka u ki’i fakahoha’a atu ai pē mo au Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ho’o fakatonutonu pē ko ho’o ...

Vātau Hui: Fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ki he Nōpele fika 1 ‘o Vava’u.

Vātau Hui: Nōpele fika 1 ‘o Vava’u.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Fakafofonga 17.

Vātau Hui: Sea tapu mo e Feitu’u na tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Hou’eiki Mēmipa kakato ‘o e Fale ni. ‘Oku ou kole atu Fakafofonga Vava’u ‘oua ‘e fa’a ‘ai hake pē me’a pea ‘ai ke li’aki ‘a Niua. Ko e Patiseti ko ē ‘o e ta’u ni ko hono *theme* ko ē Patiseti ‘oku pehē mai ko e fonua pē e tangata. Pea ko e fonua ko ē tangata kā ‘ikai ...

<005>

Taimi: 1600-1605

Vātau Hui: ‘ikai ai ha tangata he fonuá ‘e faka’ofa e fonuá. Pea he ‘ikai ke tau tokanga. Ko Niua ‘oku ‘i ai e tangata ai.

Sea Kōmiti Kakato: Na’a ko ha kakai fefine ia!

Vātau Hui: Sea, ka u hoko atu ai pē au mu’a, Sea. Ko ‘eku fokotu’ú, Sea, tau tuku ā. ‘E Hou’eiki, mou ki’i fai’aki pē ā, fakamolumalu ai pē a moutolu hē, fakalāngilangi. Tuku ange e ki’i sēniti kuo vahe mā ma’a mautolu. Mou ki’i fakalāngilangi hifo ai pē.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Fakafofonga kuo maau ho’o tokoni.

Vātau Hui: Sea, ko ‘eku fokotu’u atu, Sea. fokotu’u atu ke tau pālōti ā he ‘ikai ke tau toe ‘osi tautolu he ‘aho ni.

Lord Nuku: Sea, ko ‘eku fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō kae ‘omai e fakatonutonu ko ē.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonú, Sea, ‘oku ‘ikai ke mau fokotu’u atu ‘emautolu ia ke to’o ha silini, pea ‘oku hangē ko ena ko ho’o fokotu’u maí, ko e me’a ko ē ‘oku fai ki ai e feme’a’akí ia, ‘Eiki Sea, ‘a eni ko ē na’e fakatonutonu mai ai e Tokoni Palēmia, ko e mo’oni e mo’oni. Ka ko e me’á, ‘Eiki Sea, he ‘oku ‘osi mavaeua, vahevahe tolu e fonua ni ‘i he anga ko ē e feme’a’aki e Falé ni. Ko e fakahoko mai ē, ko e tēpile ē ‘a me’a, tēpile eni ‘a me’a, tēpile ē ‘a me’a. Ko e Fale ko ení ko e visioné, ko e Fale pē ‘e taha, tau ngāue fakataha pē. ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele fakamolemole, ke toki faka’osi ho’o me’á ‘apongipongi. Hou’eiki, tui homou koté, ka tau liliu ‘o Fale Alea. (**Liliu ‘o Fale Alea**)

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mou ki’i me’a hifo Hou’eiki. Hou’eiki mālō ho’omou laumālie. Mou kātaki pe koe’uhí ko ‘etau ngāué, kei hoko atu pē ‘a e feme’a’aki ‘i he Kōmiti Kakató. ‘Oku ou ki’i tokanga ki he kamata e Konifelenisi Kakató ‘apongipongi. Kuo mou ki’i tokotoko lahi, kau Mēmipa ‘oku kau he Kōmiti Kakató. Minisitā Ako.

‘Eiki Minisitā Ako: Ko ia.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io, me’a mai.

Fokotu’u ke mālōlō e Fale ‘apongipongi

Lord Nuku: Fokotu’u atu Sea, ke tau ki’i mālōlō ‘auhu.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mou laumālie pē, koe'uhí ko ‘apongipongi ‘oku kamata ai ‘a e Konifelenisi Kakató,

Lord Nuku: Koe'uhí ke lava e fatongia ‘o e Hou’eiki Minisitā, lava e fili e taki e siasí. Pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi fatongia ‘apongipongi. Ko e fokotu’u atu pē, pē ‘e tali ‘e he Falé ke tau ki’i mālōlō ‘apongipongi.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mou ki’i fakatokanga’i ange pē, koe'uhí ko e siasi ko ení, tokolahi taha ‘ia tautolú na’a tau ha’u mei he siasi ko ení, Siasi Uesilianá. Ka koe'uhí ‘oku ou lave’i ‘oku ‘i ai e kau Mēmipa ‘oku toko lahi heni, 'Eiki Palēmia ‘oku ou pehē mu’a ke tau toloi ki he Pulelulú, pea Pulelulu, foki mai pē he Pulelulú ‘o lele, ‘alu ai pe ‘o po’uli, faka’osi ki he Tu’apulelulu, ‘oku ou tui ko ‘ene fakatoetoe ko iá kuo ‘osi.

'Eiki Minisitā Ako: Poupou atu ki ai, Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mahalo ‘oku sai ia. Tau toloi ki he Pulelulú, a’u atu ai pē ‘o lele he pō Pulelulu, ‘aho Tu’apulelulu, fakataha pea mo e pō Tu’apulelulu, ‘oku ou tui ko ‘ene lavá pē ia. Pea ko ‘ene lava ia ‘etau Patisetí. Fakatatau mo ‘etau me’á, kuo ‘osi tu’utu’uni mai pē ko e ‘aho 27, tau leveleva ki ai ‘etau ... Mahalo ‘oku fakatokanga’i pē ‘e he Sea e Kōmiti Kakato te tau ‘osi pē he ‘aho 27. Tau toloi ki he Pulelulú, he pongipongi Pulelulú, fakamolemole.

(Toloi ‘a e Fale ki he Pulelulu, 27 Sune 2019)

Kelesi

(Na’e kelesi tuku ‘a e Fale ‘e he ‘Eiki Tokoni Sea Le’ole’o)

<006>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea